

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК
ІМЕНІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО
МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК
ІМЕНІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО
МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Беспека Вадим Юрійович

УДК 94[327.54:32.019.51(73)+(47+57)]”1946/1991”

**ПРОПАГАНДА США НА СРСР В ПЕРІОД ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ
(1946 – 1991 рр.): АМЕРИКАНСЬКИЙ ПОГЛЯД**

032 – історія та археологія

03 – гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня
доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В.Ю. Беспека

Науковий керівник: КУЦЬКА Олеся Миколаївна, доктор історичних наук,
доцент

Львів – 2020

АНОТАЦІЯ

Беспека В.Ю. Пропаганда США на СРСР в період Холодної війни (1946-1991 рр.): американський погляд. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 03 – гуманітарні науки, спеціальність 032 – історія та археологія. Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Міністерство оборони України, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Міністерство оборони України, Львів, 2020.

У роботі на основі широкого кола джерел і наукової літератури вперше здійснено комплексне дослідження пропаганди США на СРСР в роки Холодної війни. Наукові пошуки спрямовано на те, щоби, по-перше, виокремити сутність, форми і шляхи реалізації американської пропагандистської діяльності в умовах «холодного» протистояння, а по-друге, (у якості похідної від першого) розкрити інтеграцію її результатів у загальний задум політичного керівництва Сполучених Штатів щодо перемоги над СРСР на міжнародній арені.

Дисертаційне дослідження базуючись на здебільшого американських джерелах презентує авторський підхід у визначенні особливостей технологій офіційного Вашингтону у пропаганді на населення Радянського Союзу (у тому числі через європейські країни соціалістичного табору) із кінцевою метою – домінування у всіх сферах повоєнного світопорядку.

Комплексний аналіз тогочасного досвіду США створить можливості для системного осмислення інформаційно-психологічних заходів в ході протистоянь аналогічного типу як в пізнавальному плані, так і з практичної точки зору. Широкий спектр проаналізованих дисертантом матеріалів сприятиме створенню можливостей для продукування алгоритмів та доктрин адекватного реагування на сучасні інформаційні загрози з боку ворожих пропагандистських та спеціальних служб.

У першому розділі «Історіографія, джерела, методологічні засади дослідження» проаналізовано історію вивчення та стан розробки поставленого

наукового завдання, охарактеризовано джерельну базу, а також окреслено методологію дослідження.

В ході дослідження використано достатньо ґрунтовну підбірку наративних пам'яток. Поєднання різних за походженням, стилевою специфікою та інформативним матеріалом архівних та опублікованих документів й інших матеріалів, що побачили світ у досліджуваній період, загалом забезпечило нас емпіричними матеріалами для повноцінного розкриття зазначеної теми.

Надано аналіз поглядів дослідників, які у тій чи іншій мірі торкались у своїх дослідженнях презентованої теми, визначено основні сучасні підходи до вивчення зазначеного у роботі чи дотичних питань в історичній площині та окреслено основні методи нашого дослідження.

З метою розв'язання поставлених мети та завдань було використано сукупність способів і прийомів. В дослідженні поєднано різні методи історичного пізнання, які забезпечили можливість належного наукового рівня розкриття теми, а також використано сучасний понятійно-категоріальний апарат. Загальнонаукові принципи та методи зумовили логіку викладу матеріалу та науковий об'єктивізм одержаних висновків, стали важливим механізмом для розкриття поставленої мети, залучення до наукового обігу інформації із різних за видом та змістом джерел, дали можливість аналітично, критично їх оцінити та максимально використати у тексті наукової роботи, значно підвищивши її інформативність та якість.

Із спеціально-наукових методів, які використано у процесі дослідження, необхідно відзначити історико-генетичний, хронологічний, компаративний (порівняльний), синхронний методи. З конкретно-наукових методів застосовано методи розгляду, опису і аналізу побаченого, інтерв'ю, історичної герменевтики і семіотичного аналізу. Завдяки методам розгляду, опису і аналізу побаченого досліднику вдалось опрацювати візуальні джерела (відеоматеріали, зокрема фільми). Сукупність наведених методів у поєднанні з принципами наукового пізнання послужила інструментарієм для послідовного вирішення наукових завдань в основній частині дисертації. Тобто, кожне наукове завдання

вирішувалось за допомогою декількох методів дослідження, що забезпечило достовірність одержаних наукових результатів та вирішення наукової проблеми у цілому.

Другий розділ «Становлення та розвиток пропагандистського апарату США (1946–1991 рр.)» розкриває еволюцію структури пропагандистського апарату США відповідно до факторів, які прямо чи опосередковано впливали на його розвиток та відповідні наслідки, а також окреслює завдання, що стояли перед його органами протягом всього періоду Холодної війни.

У ході дослідження дисертантом з'ясовано наступне: запроваджена на початку протистояння між наддержавами організація інститутів пропаганди США, незважаючи на структурні зміни, яких вона зазнавала під впливом різноманітних чинників, виявилася дієвою і цілком виправдала себе в умовах довгострокового біполярного протистояння. В ході аналізу ефективності роботи органів пропаганди США, автор дійшов висновку, що одну з провідних ролей в досягненні інформаційної перемоги над своїм опонентом відіграла наявність серед вищезазначених владних інститутів постійнодіючого координуючого органу пропаганди. Департаменти на кшталт Ради психологічної стратегії, Операційної координаційної ради або Спеціальної групи планування визначним чином впливали на вектор та акцентованість пропагандистської діяльності Вашингтону.

У третьому розділі «Еволюція в американській суспільній думці образу ворога в особі Радянського Союзу (1946–1991 рр.)», з метою визначення основних підходів Сполучених Штатів до ключових тез американської пропаганди в донесенні до громадськості США образу Радянського Союзу як противника та основних етапів його трансформації, здійснено аналіз форм та способів інформаційно-психологічного впливу Сполученими Штатами на власне населення, задля підвищення рівня ефективності контрпропаганди у боротьбі з СРСР.

Аналізуючи вищезазначені заходи, дисертант дійшов висновку, що з метою формування позитивного ставлення з боку американського суспільства

до політики, яку сповідував офіційний Вашингтон в досліджуваний період, була спланована широка пропагандистська робота, де ключову роль відігравали як цивільні, так і мілітарні органи. Такі дії дали відповідні результати та забезпечили доволі тривалу, стійку та ефективну підтримку населенням США стратегічного курсу, яким державні діячі вели країну в ході глобального протистояння. Враховуючи загальний характер технології ведення пропаганди, можна констатувати, що США застосували найбільш відомі ключові тези та характеристики образу СРСР задля формування у цивільного населення країни чіткого ворожого ставлення до комуністичного блоку, і Радянського Союзу зокрема. А обрана для просування всередині країни ідеологічна концепція «СРСР (комунізм в цілому) – ВОРОГ», була розрахована на далеку перспективу з реалізації політичних цілей. Про це свідчить факт застосування форм та методів інформаційного впливу не лише на дорослу, але й на дитячо-юнацьку аудиторію (жувальні гумки, комікси, шкільні підручники тощо).

На основі аналізу ключових позицій, які характеризували зміни в образі сприйняття американцями СРСР, запропоновано авторську періодизацію подальших трансформаційних процесів, які розпочались у середині 1950-х рр. і тривали до завершення Холодної війни на початку 1990-х рр.: перший етап – «все ще ворог» (1953–1969 рр.); другий етап – «від ворога до партнера» (1969–1976 рр.); третій етап – «ворог без варіантів» (1977–1985 рр.); четвертий «тріумф над ворогом» (1987–1991 рр.).

Матеріали, що об'єднані у четвертому розділі «Інформаційно-психологічна кампанія США проти СРСР (1946–1991 рр.)», акцентують увагу на особливостях інформаційно-психологічного впливу на радянське населення. Цей процес автор пропонує хронологічно розподілити на три періоди: гостра початкова фаза Холодної війни (1948–1957 рр.), етап культурних обмінів на тлі політики «розрядки» (1958–1980 рр.) та період політичної конфронтації та ідеологічного протистояння СРСР і США (1980–1991 рр.).

Проведений комплексний аналіз форм та способів ведення пропаганди на суспільне життя в Радянському Союзі дозволив зробити висновок, що у

кожному із запропонованих автором періодів Холодної війни, американські інформаційні структури в цілому ефективно реагували на можливості, що перед ними відкривалися внаслідок досягнення міжнародних домовленостей та підписання відповідних договорів. Широкий комплекс та різноплановість радіопередач, проведення міжнародних виставок, поширення друкованої та відео продукції, програми двосторонніх візитів (і не тільки з числа представників керівних кіл), реалізація заходів культурного впливу на радянське суспільство з метою сприяння просякненню туди західних цінностей, стимулювання розвитку ліберальних і демократичних тенденцій, захисту прав і свобод тощо, яскраво відображав еластичність та адаптивні можливості інформаційно-пропагандистських операцій направлених на аудиторію СРСР.

У другій частині четвертого розділу акцентується увага на особливостях роботи органів пропаганди США в контексті протистояння з СРСР в ході локальних війн та збройних конфліктів другої половини ХХ ст.

Поміж іншого, відзначено здатність американської сторони виносити уроки безпосередньо з кожного локального збройного протистояння, що розгорталось у рамках Холодної війни та набувало, на думку автора, рис ключових етапів ідеологічного протистояння наддержав. В ході поглибленого аналізу автором було виокремлено основні чинники, що впливали на успішність ведення пропаганди Сполученими Штатами задля належного інформаційного супроводу та підтримки в ході конфліктів у Кореї, В'єтнамі та війни в Афганістані. А саме: статус СРСР у конфлікті (як явного чи прихованого агресора); політична підтримка дій США на міжнародній арені; суспільна підтримка в середині країни; ефективність роботи; рівень взаєморозуміння та координації дій всіх інформаційних структур США; значимість політичних цілей країни та погляди тогочасних її президентів на варіанти інформаційно-психологічного впливу на ідеологічного противника.

Враховуючи кожен з вищезазначених чинників, керівництво інформаційних структур проводило адекватне корегування попередніх форм і методів пропагандистського впливу. Встановлено, що ефективність останнього

відображає й зростання показників сприйнятливості виконання завдань США в інформаційній площині протягом всього періоду Холодної війни, що наведені автором у дисертації.

Таким чином, презентовані у дисертаційному дослідженні матеріали дають право стверджувати, що Сполучені Штати володіли доволі значними структурами, покликаними чинити пропагандистський вплив, які в цілому вдало організували відповідну роботу у багатьох площинах інформаційного простору, охопивши різні аудиторії впливу, та створили значне підґрунтя для американського військово-політичного керівництва держави у «холодному» протистоянні з Радянським Союзом. При цьому кожна подія на політичній арені у питаннях ідеологічного протистояння двох гігантів того часу – США та СРСР, кожне збройне протистояння у різних точках світу за прямої чи прихованої їх участі ставали наступним кроком у набутті досвіду в інформаційно-психологічних кампаніях та поштовхом до розвитку американського пропагандистського апарату, відшліфовування на практиці методів впливу.

Наукова новизна отриманих результатів. Уперше:

- введено до наукового обігу залучений автором значний комплекс англомовних, зокрема унікальних архівних джерел, які досі у вітчизняній історіографії не використовувались;
- проаналізовано перебіг подій Холодної війни з погляду комплексного аналізу в американській історіографії пропагандистського супроводу політики США у протистоянні з СРСР;
- запропоновано авторську періодизацію трансформації в США образу ворога в особі СРСР у досліджуваний період, відображеного в американському аналітичному дискурсі;
- виявлено ключові композиційні характеристики американської пропаганди щодо радянської держави в американській історіографії;

– комплексно простежено американський погляд на інформаційно-психологічну антирадянську кампанію США на тлі локальних війн та збройних конфліктів.

Удосконалено:

– аналіз стану дослідження, джерельної бази та методологічної основи, що стосуються вивчення Холодної війни, у тому числі й американсько-радянських відносин;

– підходи до вивчення формування «образу ворога» в американському суспільстві щодо СРСР в контексті пропагандистської кампанії часів Холодної війни.

Нового рівня дослідження набули проблеми:

– становлення та розвитку мережі пропагандистського апарату США в 1945 – 1991 рр.;

– трансформація відносин між США та СРСР від кінця Другої світової війни до колапсу радянської системи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що як використані у роботі джерельні та історіографічні матеріали, так і її результати можуть застосовуватись у діяльності відповідних інституцій державної влади, експертних центрів, науково-дослідних установ, а також для написання узагальнюючих праць і підручників з історії Холодної війни, американсько-радянських відносин, історії та теорії пропаганди та під час розробки навчальних програм у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: Холодна війна, США, СРСР, пропаганда, інформаційно-психологічний вплив, Рада психологічної стратегії, Інформаційне агентство США, ЦРУ, «червона загроза», «радянський ведмідь», «ядерна загроза», «залізна завіса».

SUMMARY

Bespeka V.Yu. The US propaganda in the USSR during the Cold War (1946–1991): the American perspective – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 032 – history and archeology. Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, Lviv, 2020.

The novelty of the thesis is based on the study of a wide range of sources and scientific literature regarding the US propaganda in the USSR and countries of the Warsaw Pact, during the Cold War of the second half of the XX century. The scientific research is aimed at: first, to identify the gist, forms and methods of implementing the American propaganda in a «cold» confrontation, second (as a derivative of the first one) to disclose the integration of its outcomes into the generic intention of the United States political leadership to win over the USSR in the international arena.

The dissertation research, grounded significantly on American sources, presents the author's approach in determining the features of official Washington's technologies in propaganda for the population of the Soviet Union (including through the European countries of the socialist camp) with the ultimate goal of dominance in all spheres of postwar world order.

A comprehensive analysis of the US experience of that period will create opportunities for a consistent apprehension of information and psychological operations, in the course of analogical confrontations as in cognitive terms as from a practical point of view. The author analyzed wide range of resources to develop opportunities to issue algorithms and doctrines of adequate respond to contemporary information threats from hostile propaganda and special agencies.

The first chapter «Historiography, Sources, Methodological principles of research» analyzes the history of the study and the state of development of the scientific task, describes the source base, as well as outlines the research methodology.

In the course of the research a sufficiently thorough source base was used. The combination of different in origin, stylistic specificity, and types of information archival and published documents, other materials and sources, created opportunities to provide research with empirical materials for full disclosure of the theme.

The opinions of scientists, who touched to some extent in their research the presented theme, are considered. Additionally, there are identified the principal contemporary approaches to the study or related issues in the historical perspective. Furthermore, the primary methods of the research are outlined.

In order to achieve the established goals and objectives, a series of methods and techniques of the study were applied. The thesis combines different methods of historical cognition, which allow to ensure the appropriate scientific level of disclosure of the topic, as well as usage of a modern conceptual and categorical apparatus. Principles and general scientific methods determined the logic of presentation of material and scientific objectivity of the obtained conclusions and became an important mechanism for revealing the goal. Involvement in scientific circulation of information from different types and contents of sources, their analytic and critical evaluation and usage in the text of scientific work, increased significantly its informative value and quality.

Among the scientific methods implemented in the research process, historical-genetic, chronological, comparative (comparative), synchronous methods are worth being noted. The rigorous scientific methods are the following ones of consideration, description, analysis of what was seen, interviews, historical hermeneutics and semiotic analysis. Due to the methods of consideration, description and analysis of what the researcher saw, he was able to process visual sources (videos, films in particular). A bunch of the above-mentioned methods in combination with the principles of scientific knowledge served as a tool for consistent solution of scientific issues in the main part of the dissertation. Thus, each scientific task was executed with the help of several research methods, which guaranteed both the reliability of the obtained results and the solution of the scientific problem as a whole.

The second section «Formation and development of the US propaganda apparatus (1946–1991)» reveals the process of evolution of the structure of the US propaganda system in accordance with the factors that not only directly and indirectly affected that process together with its consequences, but also outlines the tasks facing its assets throughout the Cold War.

The dissertation's research investigated the following: the organization of US propaganda institutions introduced at the beginning of the confrontation between the superpowers, despite the structural changes it underwent under the influence of various factors, proved to be efficient and absolutely justified in the long-term bipolar confrontation. As a result of the analysis of efficiency of the US propaganda agencies, the author came to the conclusion that one of the leading roles in achieving information victory over its opponent was played by the presence of a permanent coordinating propaganda bodies among the above-mentioned governmental institutions. Departments such as the Psychological Strategy Board, the Operations Coordinating Board, or the Ad Hoc Planning Group had a decisive impact on the vector as well as focus of Washington's propaganda activity.

The third chapter is named «Evolution in American public opinion of the adversary image in the face of the Soviet Union (1946–1991)». To determine the main approaches in the United States to the key theses of American propaganda in conveying to the US public the image of the Soviet Union as an enemy and the main stages of its transformation, the forms and methods of informational and psychological influence of the United States on the population to enhance efficiency of counter propaganda in fight against the USSR are analyzed.

Exploring the above mentioned measures, the respondent inferred that in order to create a positive attitude from the part of American society to the policies professed by official Washington during the period under study, extensive propaganda work was deliberated, where both civilian and military authorities played a primary role. These activities yielded appropriate outcomes and provided long-term, stable and efficient support from the population of the United States, the strategic course that statesmen were leading the country during the global confrontation. Taking into account the generic nature of the technology of propaganda, it can be stated that the United States applied the most well-known key theses and features of the image of the USSR, to form an absolute hostility among the civilian population to the communist bloc, the Soviet Union in particular. Furthermore, the ideological concept «USSR (Communism in general) – the

ENEMY» was developed to advance in the middle of the country in order to provide a long-term prospect for execution of the political missions. It was evidenced by the forms and methods of informational influence not only on adults but also on children and young population (chewing gum, comics, school textbooks, etc.)

Based on the analysis of key positions that characterized the alterations in the way the Americans perceived the USSR, the author's periodization of further transformation processes that commenced in the mid-1950s and endured until the end of the Cold War in the early 1990s is proposed: the first stage – «still the enemy» (1953–1969); the second stage – «from the enemy to the partner» (1969–1976); the third stage – «the enemy without options»(1977–1985); the fourth – «triumph over the enemy» (1987–1991).

The material consolidated in the fourth chapter «Information and Psychological Campaign of the United States against the USSR (1946–1991)» focuses on the features of information and psychological impact on the Soviet population. The author offers to impart this process chronologically into three periods: the acute initial phase of the Cold War (1948–1957), the stage of cultural interchanges on the background of the policy of «detente» (1958–1980), the period of political confrontation and ideological confrontation between the USSR and the USA (1980–1991).

A comprehensive analysis of the forms and methods of propaganda on public life in the Soviet Union led to the conclusion that for each of the proposed by the author periods of the Cold War, American information agencies responded fruitfully to opportunities offered by international treaties and signatures of relevant agreements. A wide range and diversity of radio programs, international exhibitions, distribution of printed materials, film production, exchange programs, cultural influences on Soviet society to penetrate Western values, stimulate liberal and democratic tendencies, protect rights and freedoms, etc., clearly reflected the elasticity and adaptive capabilities of information and propaganda operations that were directed against the USSR population.

The second part of the fourth chapter focuses on the peculiarities of the operation of the US propaganda agencies in the context of confrontation with the USSR during local wars and armed conflicts of the second half of the twentieth century.

Apart other things, the ability of the American side to learn lessons directly from each local armed confrontation that was launched during the Cold War and, according to the author, acquired the features of core stages of the ideological confrontation of the superpowers. In course of profound exploration, the author highlighted the main factors that benefited the success of the United States' propaganda for proper information pillar and support during the conflicts in Korea, and the Vietnam War, and in Afghanistan. Namely: the status of the USSR in the conflict (as an overt or covert aggressor); political support for US action in the international arena; public support in the country; work efficiency; the level of mutual understanding and coordination of actions of all information structures of the USA; the importance of the country's political goals and the perspectives of its then presidents on the options of information and psychological impact on the ideological adversary.

Taking into account each of the above-mentioned factors, the management of information agencies conducted adequate adjustments to previous forms and methods of propaganda. It is established that the efficiency of the latter reflects the growth of indicators of favorable performance of the US tasks in the information plane in the entire period of the Cold War, stated by the author.

Thus, presented in this PhD thesis materials give the grounds for the statement that the USA possessed quite impressive structures, aimed to exert propaganda influence, which in general successfully conducted respective work in many informational fields, covering different audiences, and gathered significant support for the political and military leadership of the country in the "cold" confrontation with the USSR. At the same time, every political occasion related to the ideological confrontation of the two superpowers of that time – the USA and the USSR, every military conflict in different parts of the world that involved their direct or covert

participation, became a next step in the gaining of the experience of informational-psychological campaigns and gave the impetus for the development of the American propaganda structures and for the elaboration in practice of methods of influence.

The scientific novelty of the obtained results. *For the first time:*

- a significant complex of English-language sources, in particular, unique archival documents, brought in by the author and that have not been used in Ukrainian historiography so far, is introduced into scientific circulation;

- the course of events of the Cold War is analyzed, including the complex analysis of the American historiography of propaganda support for the US policies in the confrontation with the USSR;

- it is offered the author's periodization of the transformation of the image of the USSR as an enemy in the USA in the studied period, which was reflected in the American analytical discourse;

- the key compositional characteristics of American propaganda against the Soviet state in American historiography are identified;

- the American view on the USA's information-psychological anti-Soviet campaign on the background of local wars and armed conflicts is explored comprehensively.

The following scientific elaborations are improved:

- the analysis of the state of research, sources, and methodological basis related to the studies of the Cold War, including the US-Soviet relations;

- the approaches to the research of creation of an “image of the enemy” regarding the USSR in American society in the context of the Cold War propaganda campaign.

The following problems have been investigated at a new level:

- the formation and development of the US propaganda apparatus network in 1945–1991;

- the transformation of relations between the United States and the Soviet Union from the end of World War II to the collapse of the Soviet system.

The practical significance of the obtained results is that both the sources and historiographical materials used in the work and its results can be exploited by relevant state institutions, expert and analytical centers, research institutions, as well as for preparation of generalized works and textbooks on the history of the Cold War, American-Soviet relations, the history and theory of propaganda, and, moreover, for the development of curricula in higher education establishments.

Key words: Cold War, USA, USSR, propaganda, information and psychological impact, Psychological Strategy Board, US Information Agency, CIA, «red threat», «Soviet bear», «nuclear threat», «iron curtain».

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Перелік наукових праць, які відображають основні результати дисертації:

1. Куцька О. М., Беспєка В. Ю. Авіакатастрофи «боїнгів» 1983 та 2014 років: аналогії російської пропаганди. *Гілея: науковий вісник: зб. наукових праць*. 2017. Вип. 116 (1). С. 103–107.

2. Беспєка В. Ю. Аналогії в американо-російському інформаційному протиборстві в роки «холодних війн» XX та XXI століть. *Історичний вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки. Серія Історичні науки*. 2017. № 4 (353). С. 103–108.

3. Беспєка В. Ю. Американська історіографія «холодної війни» (1945–1991 рр.): ортодоксальна та ревізійністська школи. *Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки*. 2018. №1. С. 86–94.

4. Беспєка В. Ю. Origin of American early propaganda apparatus «Cold War» (1945–1947) (англ. мовою). *Військово-науковий вісник*. 2019. № 31. С. 140–150.

5. Беспєка В. Ю. USA propaganda in Cold War period: formation of the image of enemy in face of the USSR (american view) (англ. мовою). *Аналітично-інформаційний журнал «Схід»*. 2019. №6 (164). С. 44–53.

6. Беспєка В. Ю. Пропаганда США в перїод Холодної вїйни: Трансформація образу ворога СРСР (американський погляд). *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*. 2019. №12(52) part 7. С. 23–31.

2. Науковї праці, якї засвїдчують апробацію матерїалів дисертації:

1. Куцька О. М. Беспєка В. Ю. Авіакатастрофи «боїнгів» 1983 та 2014 рокїв: аналогїї росїйської пропаганди. *Протидїя проявам тероризму, сепаратизму, екстремїзму*: матерїали Мїжнар. наук.-практ. конф., 28 жовт. 2016 р. Днїпро, 2016. С. 314–317.

2. Беспєка В. Ю. Аналогїї в американо-росїйському інформаційному протиборствї в роки «холодних вїйн» ХХ та ХХІ столїть. *Достовїрність історичних досліджень – Новї ідеї в філософїї*: зб. тез-доповїдей IV Мїжнар. наук. конф., 6 квїт. 2017. Анкара, 2017. С. 5–8.

3. Беспєка В. Ю. Пропагандистське протиборство США та СРСР під час вїйни в Афганїстанї 1979–1989 рр. *Людина і технїка у визначних битвах свїтових воєн ХХ столїття*: зб. тез-доповїдей Мїжнар. наук. конф., 15-17 черв. 2017. Львїв, 2017. С. 60–61.

4. Беспєка В. Ю. Американська історїографїя «холодної вїйни»: ортодоксальна школа (1945–1991 рр.). *Перспективи розвитку озброєння та вїйськової технїки Сухопутних вїйськ*: зб. тез доповїдей Мїжнар. наук.-техн. конф., 17-18 трав. 2018. Львїв, 2018. С. 335–336.

5. Беспєка В. Ю. Американські погляди на перїодизацію «холодної вїйни», як підґрунтя для моделювання сучасних загроз національнїй безпецї України. *Виклики полїтики безпеки: історїя і сучаснїсть*: зб. тез доповїдей Мїжнар. наук. конф., 18-19 жовт. 2018. Львїв, 2018. С. 185–187.

6. Беспєка В. Ю. Американська історїографїя «холодної вїйни»: ревізїонїстська школа (1945–1991 рр.). *Воєнно-історична робота у Вїйськово-Морських Силах Збройних Сил України. Проблемнї питання та шляхи їх вирїшення*: матерїали Наук.-практ. конф., 24-25 жовт. 2018. Одеса, 2018. С. 143–145.

7. Беспєка В. Ю. Origin of American Early Propaganda Apparatus Cold War (1945–1947). *Актуальні проблеми історії і філософії у дослідженнях молодих учених*: зб. тез Конф. молодих учених, 17 трав. 2018. Київ, 2018. С. 10–14.

8. Беспєка В. Ю. Мілітаризація американського пропагандистського апарату (1947–1953 рр.). *Холодна війна та проблеми європейської безпеки: історія та сучасність*: Всеукр. наук.-практ. конф., 21 бер. 2019. Київ, 2019. С. 19–24.

9. Беспєка В. Ю. USIA – як заключний етап формування американського пропагандистського апарату (1953–1999 рр.). *Людина і техніка у визначних битвах світових воєн ХХ століття*: зб. тез-доповідей Міжнар. наук. конф., 25–26 черв. 2019. Львів, 2019. С. 46–49.

10. Беспєка В. Ю. Формування США образу ворога СРСР в період Холодної війни, як підґрунтя для пошуку вирішення проблем інформаційної безпеки України сьогодні. *Забезпечення інформаційної безпеки держави у воєнній сфері: проблеми та шляхи їх вирішення*: матеріали Наук.-практ. конф., 27 лист. 2019. Київ, 2019. С. 19–23.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ	19
ВСТУП	21
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА, МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Стан наукової розробки теми	26
1.2. Джерельна база	55
1.3. Методологія дослідження.....	60
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРОПАГАНДИСТСЬКОГО АПАРАТУ США (1946–1991 рр.)	
2.1. Зародження органів пропаганди часів Першої Холодної війни (1945–1961 рр.).....	67
2.2. Розвиток інститутів пропаганди США в період розрядки біполярного протиборства та Другої Холодної війни (1961–1991 рр.).....	88
РОЗДІЛ 3. ЕВОЛЮЦІЯ В АМЕРИКАНСЬКІЙ СУСПІЛЬНІЙ ДУМЦІ ОБРАЗУ ВОРОГА В ОСОБІ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ (1945–1991 рр.)	
3.1. Ключові композиційні характеристики радянської держави	108
3.2. Основні етапи трансформації сприйняття американцями портрету СРСР.....	128
РОЗДІЛ 4. ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА КАМΠΑНІЯ США ПРОТИ СРСР (1945–1991 рр.)	
4.1. Напрями впливу США на суспільне життя в СРСР.....	145
4.2. США проти СРСР: ідеологічне протистояння у локальних війнах і збройних конфліктах.....	166
ВИСНОВКИ	188
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	196
ДОДАТКИ	232

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ

BBC	– Британська телерадіомовна корпорація (British Broadcasting Corporation)
BIB	– Управління з міжнародного мовлення (Board for International Broadcasting)
ЦРУ (CIA)	– Центральне розвідувальне управління (Central Intelligence Agency)
МО (DoD)	– Міністерство оборони (Department of Defense)
ECA	– Бюро з питань освіти та культури (Bureau of Educational and Cultural Affairs)
JCS	– Об'єднаний комітет начальників штабів (Joint Chiefs of Staff)
USIA	– Міжнародна інформаційна адміністрація Сполучених Штатів (US International Information Administration)
ІІР	– Бюро міжнародних інформаційних програм (Bureau of International Information Programs)
JUSPAO	– Спільне управління з громадських питань США (Joint United States Public Affairs Office)
NSAM	– Меморандум про дії в сфері національної безпеки (National Security Action Memorandum)
NSDD	– Директива про рішення в сфері національної безпеки (National Security Decision Directive)
NSDM	– Меморандум про рішення в сфері національної безпеки (National Security Decision Memorandum)
NED	– Національний фонд підтримки демократії (National Endowment For Democracy)
РНБ (NSC)	– Рада національної безпеки (National Security Council)
ОСВ	– Координаційна рада з операцій (Operations Coordinating Board)
OIC	– Управління міжнародної інформації та культурних питань (Office of International Information and Cultural Affairs)

OIE	– Управління міжнародного інформаційно-освітнього обміну (Office of International Information and Educational Exchange)
OII	– Управління міжнародної інформації (Office of International Information)
OWI	– Управління військової інформації (Office of War Information)
PSB	– Рада психологічної стратегії (Psychological Strategy Board)
ІПСО (PSYOP)	– Інформаційно-психологічні операції (Psychological Operations)
RFE/RL	– Радіо Вільна Європа та Радіо Свобода (Radio Free Europe and Radio Liberty)
RIAS	– Радіо в американському секторі (Radio in the American Sector)
SPG	– Спеціальна група планування (Special Planning Group)
USIA	– Інформаційне агентство США (United States Information Agency)
USICA	– Агентство міжнародних комунікацій США (United States International Communication Agency)
USIE	– Управління інформації та обмінів США (United States Information and Exchange)
USIS	– Інформаційна служба США (United States Information Service)
VOA	– Голос Америки (Voice of America)

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Холодна війна, водночас із Першою та Другою світовими війнами стала одним із найдраматичніших етапів у всесвітній історії ХХ століття й призвела до виникнення проблем міжнародного масштабу. Найяскравішою з них стала американсько-радянська конфронтація, яка проявилася, зокрема, на рівні колективної пам'яті та суспільної масової свідомості й дотепер визначає певний ступінь напруженості у відносинах між Сполученими Штатами Америки (США) та Російською Федерацією (РФ). Не останню роль у перипетіях повоєнного біполярного протистояння між двома наддержавами відігравав складник пропаганди, яка почасти на фронтах «невидимої» війни була для ворожої сторони більш деструктивною, аніж реальна зброя. У цьому разі вивчення та аналіз досвіду діяльності пропагандистських центрів у США, змісту їхньої роботи та інформаційного наповнення вироблених ними концептів та ідеологем щодо СРСР є необхідним і з огляду на висвітлення історії американської зовнішньої політики другої половини ХХ ст., і з перспективи виокремлення механізмів створення й поширення елементів пропаганди та особливостей їхнього сприйняття соціумом. Це також може допомогти під час пошуку способів вирішення гібридних конфліктів початку ХХІ ст., коли неодмінною рисою суспільства став розвиток технологій комунікацій, що призвело до зростання ролі інформаційного протистояння в міжнародній дипломатії.

Контекст сучасної російської агресії проти України, що розпочалась навесні 2014 р. і часто розглядається в аналітичних колах як частина Нової Холодної війни, також надає особливої вагомості дослідженням явища пропаганди, які, окрім наукової цінності, мають і практичний характер – дозволяють деконструювати пропагандистські міфи противника, спростувати їх і виробити дієві засоби контрпропагандистських моделей комунікацій для успішного опонування РФ в ході ведення гібридної війни. Це особливо доречно в умовах, коли російські засоби масової інформації постійно ведуть проти української держави, зокрема проти її армії, системну дезінформаційну кампанію, яка ще зі середини 2000-х рр. перетворилась на повномасштабну інформаційну війну.

Актуальність теми зумовлена передусім відсутністю в радянському науковому дискурсі досліджень проблеми пропаганди, які об'єктивно не могли здійснюватись. Із розпадом СРСР у 1991 р., коли став можливим доступ до закритих раніше історичних джерел, у тому числі й зарубіжних, з'явилась перспектива проводити повноцінні наукові пошуки, яку в українській історіографії з тих чи інших причин досі практично не використано. Тому робота є однією із перших у цій сфері.

Об'єкт дисертаційної роботи – пропаганда США на СРСР в період Холодної війни 1946 – 1991 рр. – конфронтації між США (очільник капіталістичного блоку) та СРСР (лідер соціалістичного табору).

Предмет дослідження – американський погляд на пропаганду США на СРСР в період Холодної війни 1946 – 1991 рр.

Метою дослідження є аналіз американських поглядів на Холодну війну з акцентуванням на пропагандистських заходах США щодо СРСР в боротьбі за панівну роль на міжнародній арені в 1946 – 1991 рр.

Для досягнення мети роботи визначено **завдання дослідити:**

- стан розробки теми в історіографії, репрезентативність джерельної бази та методологічні засади роботи;
- бачення в американській історіографії процесу зародження американських органів пропаганди на початку Холодної війни та їхнього розвитку протягом перебігу глобального біполярного протистояння;
- підходи у Сполучених Штатах до ключових тез американської пропаганди у донесенні до громадськості США образу Радянського Союзу як ворога та основних етапів його трансформації;
- відображення в публічному дискурсі США основних форм та способів американського інформаційно-психологічного впливу на радянське населення;
- візії американської сторони щодо особливостей перебігу ідеологічного протистояння між США та СРСР в контексті локальних війн та збройних конфліктів.

Хронологічні рамки охоплюють період від 1946 до 1991 року. Нижня межа зумовлена двома подіями, із якими пов'язують початок Холодної війни: виходом у світ так званої «Довгої телеграми» Дж. Кеннана, тодішнього американського посла в СРСР, адресованої до Вашингтона, де автор обґрунтував неможливість подальшої співпраці з СРСР; та із Фултонською промовою В. Черчілля, де йшлося про заміну «фашистського» ворога «комуністичним» та пролягання через Європу, від Балтики до Адріатики, залізної завіси. Верхня межа пояснюється роком підписання Протоколу про повне припинення дії Варшавського договору про дружбу, співробітництво й взаємну допомогу, а пізніше – розпаду СРСР як держави, що фактично означало закінчення Холодної війни.

Методи дослідження. У дослідженні використано загальнонаукові принципи історизму, наукової об'єктивності, сходження від абстрактного до конкретного, системності, термінологічний принцип. Під час опрацювання джерельного матеріалу застосовано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, абстрагування, узагальнення, системно-структурний метод, спеціально-наукові історико-генетичний, хронологічний, компаративний, синхронний методи, конкретно-наукові методи розгляду, опису, аналізу побаченого, історичної герменевтики та семіотичного аналізу. Застосування вказаних принципів та методів зробило можливим ефективно використання комплексу наявних джерел.

Наукова новизна отриманих результатів. *Уперше:*

- введено до наукового обігу залучений автором значний комплекс англійських, зокрема унікальних архівних джерел, які досі у вітчизняній історіографії не використовувались;
- проаналізовано перебіг подій Холодної війни з погляду комплексного аналізу в американській історіографії пропагандистського супроводу політики США у протистоянні з СРСР;
- запропоновано авторську періодизацію трансформації в США образу ворога в особі СРСР у досліджуваний період, відображеного в американському аналітичному дискурсі;

- виявлено ключові композиційні характеристики американської пропаганди щодо радянської держави в американській історіографії;
- комплексно простежено американський погляд на інформаційно-психологічну антирадянську кампанію США на тлі локальних війн та збройних конфліктів.

Удосконалено:

- аналіз стану дослідження, джерельної бази та методологічної основи, що стосуються вивчення Холодної війни, у тому числі й американсько-радянських відносин;
- підходи до вивчення формування «образу ворога» в американському суспільстві щодо СРСР в контексті пропагандистської кампанії часів Холодної війни.

Нового рівня дослідження набули проблеми:

- становлення та розвитку мережі пропагандистського апарату США в 1945 – 1991 рр.;
- трансформація відносин між США та СРСР від кінця Другої світової війни до колапсу радянської системи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що як використані у роботі джерельні та історіографічні матеріали, так і її результати можуть застосовуватись у діяльності відповідних інституцій державної влади, експертних центрів, науково-дослідних установ, а також для написання узагальнюючих праць і підручників з історії Холодної війни, американсько-радянських відносин, історії та теорії пропаганди та під час розробки навчальних програм у вищих навчальних закладах.

Результати дослідження **впроваджено** у навчальний процес Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного та Військової академії (м. Одеса) (додаток У).

Апробація матеріалів дисертації здійснена шляхом обговорення на засіданнях кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Про основні положення й висновки дисертації

автор доповідав на таких наукових конференціях: Міжнародна науково-практична конференція «Протидія проявам тероризму, сепаратизму, екстремізму» (Дніпро, 2016), IV Міжнародна наукова конференція «Достовірність історичних досліджень – нові ідеї у філософії» (Анкара, Туреччина 2017), Міжнародна наукова конференція «Людина і техніка у визначних битвах світових воєн ХХ століття» (Львів, 2017), Міжнародна науково-технічна конференція «Перспективи розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ» (Львів, 2018), Міжнародна наукова конференція «Виклики політики безпеки: історія і сучасність» (Львів, 2018), Науково-практична конференція «Воєнно-історична робота у Військово-Морських Силах Збройних Сил України. Проблемні питання та шляхи їх вирішення» (Одеса, 2018), Конференція молодих учених «Актуальні проблеми історії і філософії у дослідженнях молодих учених» (Київ, 2018), Всеукраїнська конференція «Холодна війна та проблеми європейської безпеки: історія та сучасність» (Київ, 2019), Міжнародна наукова конференція «Людина і техніка у визначних битвах світових воєн ХХ століття» (Львів, 2019), Науково-практична конференція: «Забезпечення інформаційної безпеки держави у воєнній сфері: проблеми та шляхи їх вирішення» (Київ, 2019).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного в межах перспективного та зведеного річного плану наукової й науково-технічної діяльності Збройних сил України й відповідно до наукового напрямку «Історичний досвід ведення інформаційної та психологічної боротьби».

Структура та обсяг дисертації. Робота побудована за проблемно-хронологічним принципом, складається із анотації, переліку умовних позначень і скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації – 253 сторінки, із них основного тексту – 175 сторінок (7,9 авторських аркуша). Список використаних джерел налічує 402 найменування.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДжЕРЕЛА, МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки теми

Під час аналізу подій на міжнародній арені та у світовій геополітиці на початку XXI ст. простежується активізація конфронтації між США та Російською Федерацією. Нова холодна війна, як політологи та військові фахівці вже назвали період, що розпочався наприкінці 2000-х рр. і набув рис дедалі глибшого протистояння між країнами Заходу (насамперед, членами Європейського Союзу (ЄС) та США) з одного боку та РФ з іншого, ставить перед сучасними аналітиками запитання щодо ймовірних майбутніх сценаріїв цих міжнародних процесів. У такому контексті певні відповіді на ці запитання можуть дати дослідження досвіду Холодної війни 1946–1991 років.

Загалом, опрацьовані в роботі історіографічні позиції щодо Холодної війни можна поділити на такі категорії: радянська історіографія, українська історіографія, російська історіографія та західна історіографія, у межах якої виділяється західноєвропейська та власне американська історіографії.

Варто наголосити, що, коли йдеться про *радянську історіографію*, яка розпочала свою історію вже в перше ж десятиріччя Холодної війни, як спосіб ідеологічного обґрунтування ворожнечі СРСР із колишніми західними союзниками по антигітлерівській коаліції та загалом відповіді на критику державами Заходу радянського політичного режиму, то здебільшого доводиться говорити про те, що такі праці, написані в умовах засилля комуністичної ідеології та диктату КПРС, не тільки не об'єктивно висвітлювали досліджувані події, але й нерідко вводили в оману щодо реального стану справ. Зрештою, написані вони були в умовах недоступності радянських архівів, на основі яких можна було б провести повноцінне дослідження ролі та участі СРСР у подіях Холодної війни. Загальною їхньою характерною ознакою було трактування Холодної війни як односторонньої, ідеологічної та політичної агресії країн Заходу проти СРСР та

соціалістичного табору, яка постійно загрозувала перерости в пряму воєнну конфронтацію.

У такому дискурсі, зокрема, написані наукові роботи О. Яковлева [270], В. Хвостова [264], В. Рижикова [250], А. Протопопова [248], присвячені витокам та перебігу Холодної війни, зовнішній та внутрішній політиці держав-учасниць «холодного» світового протистояння, а також наслідкам цього масштабного світового процесу. Найбільш повно причини Холодної війни досліджені в працях радянського вченого В. Трухановського. Більшість його робіт присвячені зовнішній політиці СРСР насамперед у західному напрямку. Науковець, як і багато інших радянських дослідників, звинувачував у розв'язанні Холодної війни виключно «західний капіталізм» [256, с. 375], при цьому вважав відмову західних європейських держав та США від своїх зобов'язань перед СРСР зрадою, так як нібито «фашистські агресори були розгромлені головним чином у результаті військових зусиль Радянського Союзу», що, однак, лише зміцнило СРСР політично та морально, начебто продемонструвавши, що у світі, окрім радянської сторони, більше немає реальних сил, які змогли б зупинити «могутній потік революційних перетворень» [255, с. 243].

Водночас, якщо вищезгадані історіографічні позиції за формальними ознаками все ж вважалися науковими виданнями, то академічний рівень частини з них не витримує критики. Так, доробки В. Артемова, який присвятив роботу виявленню та аналізу «прийомів та методів наповненої вигадками про життя радянських людей та наклепом на соціалізм антирадянської пропаганди, яку ведуть імперіалісти» [196, с. 12]; Г. Вачнадзе, який у своїй роботі вмістив нариси про різні аспекти «антигуманної, підривної діяльності сил світового імперіалізму» [211, с. 134]; М. Матоуша, який розглядав «діяльність антикомуністичних центрів на Заході, форми й методи ідеологічних та інших диверсій імперіалістичних сил, їх безперервні спроби підірвати соціалістичне співтовариство зі середини або, принаймні, ослабити його» [233, с. 27] та Г. Оганова, який у своїй книзі анонсував «розкриття ролі західних засобів масової інформації в розпалюванні

психологічної війни» [238, с. 19], мали радше тенденційний публіцистичний характер.

Загалом, тією чи іншою мірою в кожному зі згаданих досліджень автори порушували одні й ті самі аспекти: активно дискутували над питанням вини західних країн у розв'язанні Холодної війни; розглядали проблеми ролі особистості в глобальній політиці, зокрема впливу лідерів держав-учасниць Холодної війни (Йосипа Сталіна, В. Черчилля, Т. Рузвельта та Г. Трумена) на формування відносин у повоєнному світі; вивчали питання про результати Ялтинської та Потсдамської конференцій, їхній вплив на розвиток відносин між полярними політичними системами, особливо в контексті появи у світовій геополітиці чинника ядерної зброї. Однак у цих роботах практично не приділялось уваги історіографічним діалогам щодо Холодної війни, навіть у радянських аналітичних середовищах, не кажучи вже про такі дискурси в американському контексті.

Лише з початком «перебудови» в СРСР, коли радянські та американські історики вперше почали спільно обговорювати проблеми періодизації та історії Холодної війни (зокрема, на конференціях в Москві у 1986 р. та в університеті Огайо в 1988 р.), західні історіографічні дискусії не лише значно вплинули на перші праці російських учених з цієї тематики в пострадянську добу, але й стали об'єктом наукового аналізу. Так, певним підсумком радянської історіографії та, водночас, платформою для формування російської в умовах демократичних процесів стала книга О. Філітова, що побачила світ у 1991 р. на хвилі розвалу радянської системи [259]. Показово, що сам автор, пишучи про мету видання, акцентував на її особливості, адже вона полягала не у «викритті фальсифікатів», що було характерним для попередніх радянських публікацій, а в пошуку «цінного та раціонального в працях, які представляють іншу методологію порівняно із прийнятою в радянській історіографії». Під цим кутом зору О. Філітов окреслив основні етапи та напрямки західної історіографії Холодної війни, виділивши в ній «ортодоксальний», «реалістичний», «ревізійністський», «неоортодоксальний» та «постревізійністський» кластери. Водночас, автор звернув увагу й на аргументи

та контраргументи традиційних концепцій Холодної війни, а також на дискусії навколо «модерністських» підходів до історії післявоєнної конфронтації [259, с. 17–170]. Однак, в цілому це ще була радше не повноцінна аналітика західних інтелектуальних напрацювань про Холодну війну, а одна з перших спроб (а в радянському контексті – остання) науково переглянути ті концепти, що упродовж попереднього півстоліття сприймалися виключно як «ідеологічно ворожі». Вона посприяла ознайомленню науковців пострадянського простору із часто досі не відомими іменами західних дослідників Холодної війни, однак далеко не вичерпала цього аспекту, залишаючи значні історіографічні лакуни в тому числі й для подальшої роботи українських учених.

Отже, дослідження проблем Холодної війни знайшло певне відображення й в *українській історіографії*. Своєрідним «піонером» в українській американістиці став А. Шлепаков, який ще в умовах радянської історичної науки публікував праці, присвячені історії США та американо-українським зв'язкам. Зокрема варто відзначити роботу, у якій дослідник подав огляд американської історіографії повоєнного часу з особливим акцентом на першу половину 1960-х рр., виділивши в її межах основні напрями, методи та джерельну базу для досліджень [267]. Зрештою, саме завдяки А. Шлепакову в 1978 р. у Києві було створено центр американістики. Проте зрозуміло, що в умовах радянської дійсності проводити повноцінні, не цензуровані, а, головне, об'єктивні дослідження у сфері студій про США, стратегічного ворога СРСР, було практично неможливо [220].

Ситуація покращилася зі здобуттям Україною незалежності в 1991 р., що уможливило здійснення наукових пошуків на основі раніше недоступних документів та вільне висловлення будь-яких думок та тверджень із різних аспектів американської тематики. Зокрема, чи не першим повноцінним таким виданням на американську тематику в умовах пострадянської України була книга, написана авторським колективом під керівництвом С. Аппатова, у якій дослідники проаналізували концепції американської політології 1980-х рр. щодо зовнішньополітичної діяльності США. З-поміж іншого в межах американської політичної науки виділено декілька напрямків: правоконсервативний,

помірковано-консервативний, ліве крило немарксистської політології. Крім цього, розглянуто розуміння кожного із вищезазначених напрямків зовнішньої політики США щодо країн Східної Європи, Близького Сходу, зокрема на тлі американо-радянських відносин під час Холодної війни, участі молоді у формуванні американської дипломатії [253, с. 111–163].

Згодом дослідницькі контексти щодо Холодної війни в межах української історіографії розширилися. Так, у наукових роботах О. Потехіна проблема Холодної війни розглядалася на тлі ширшого контексту: євроатлантичних процесів, військово-політичних союзів, повоєнної політичної історії США, атлантичної геополітичної стратегії, – при цьому коротко характеризується історіографія цих питань. Наприклад, один із розділів його спільної із І. Тодоровим монографії присвячений з'ясуванню механізмів трансатлантичної безпекової співпраці в рамках Організації Північноатлантичного альянсу (НАТО) [247, с. 176–193].

У підручниках та навчальних посібниках авторства В. Манжолі, М. Білоусова, Л. Гайдукова [232] та В. Крушинського [225] охоплено історію міжнародних відносин та світової політики у 1945–1980 рр. У цих наукових доробках вищезазначені процеси окреслено через узагальнення та систематизацію міжнародних подій, конфліктів, доктрин, угод, які подаються в тексті за хронологічним принципом, що дає змогу простежити за розвитком найважливіших міжнародних подій та їхніми наслідками. Аналізуючи міжнародні процеси в повоєнну добу, автори видань відзначили, що загалом вони (процеси) в 1945 – 1970-х рр. характеризувалися більш-менш перманентним станом Холодної війни між основними протагоністами на міжнародній арені – СРСР з одного боку і США з іншого, які, відповідно, були лідерами протилежних військово-політичних блоків. Лише після Карибської кризи 1962 р., коли безпосередньою стала небезпека світової термоядерної війни, розпочалася розрядка міжнародної напруженості. Було укладено ряд важливих угод, що віддаляли загрозу війни. Проте і в період розрядки країни застосовували зброю, спалахували локальні конфлікти, порушувалися права людини. З іншого боку, основним чинником

розвитку міжнародних відносин у другій половині ХХ ст. було виконання рішень, спільно схвалених під час Другої світової війни державами-союзниками – США, Великобританією й СРСР, які очолили коаліцію Об'єднаних Націй. Завдяки цим рішенням утворилася нова система міжнародних відносин, яка з модифікаціями проіснувала до кінця 1980-х рр. [232, с. 2–15].

Політика щодо непоширення ядерної зброї, яка виявилась невдалою на ранньому етапі, зокрема й через конфронтацію між СРСР та США, була в центрі наукової уваги С. Галаки. Автор проаналізував еволюцію, сучасний стан та загрози режиму нерозповсюдження ядерної зброї, політику офіційно визнаних та де-факто ядерних держав, визначив нові й потенційні загрози наявному порядку та можливі заходи щодо їх нівелювання, а також розглянув історіографію цих процесів [214].

Еволюція зовнішньої політики США в повоєнний період, зокрема й в контексті Холодної війни, як й історіографія щодо цього питання, охарактеризовані в працях А. Дашкевича [214], В. Чумака [266], С. Юрченка [268, 269], М. Рижкова [249].

Зокрема, А. Дашкевич, розглядаючи американські доктрини часів Холодної війни, стверджував, що вони передбачали, насамперед, послаблення СРСР та його системну трансформацію, а не ліквідацію як держави, що полягало в політиці стримування та визволення, яка мала би розмити підвалини соціалізму, призвести до його корозії, зберігши при цьому сценарій розпаду СРСР як держави лише на гіпотетичному рівні. Водночас, на думку автора, безумовне верховенство національних інтересів у стратегії США поглиблювало суперечності між намірами й засобами їх реалізації, зокрема, за первинності «подолання комуністичного тоталітаризму» США ставили в центр демократизацію, а на практиці в роки Холодної війни часто робили ставку на режими і сили правого «забарвлення». Однак як доктринально, так і фактично зовнішня політика США часів Холодної війни користувалась підтримкою всередині країни (існував консенсус владної верхівки та більшості населення). Разом з цим, А. Дашкевич заперечував твердження, характерне для аналітичної думки початку 1990-х рр,

про те, що з падінням Берлінського муру та дезінтеграцією СРСР Холодна війна повністю завершилася перемогою західних демократій, запевняючи, що такий підхід не зовсім відповідав характеру системи міжнародних відносин після 1991 р., значно ідеалізував демократичні перетворення, ігнорував ретроградні тенденції в ряді країн, зокрема в Російській Федерації. І загалом, замість «ясної і очевидної небезпеки за умов Холодної війни, сучасний світ одержав дифузні ризики – від шовінізму, проблем меншин і масової міграції до ядерного нерозповсюдження й війни» [214, с. 1–3].

У той же момент, М. Рижков, характеризуючи тенденції розвитку зовнішньополітичної стратегії США в умовах Холодної війни, висловив думку, що зовнішньополітична діяльність цієї держави була постійно стабільною на всіх етапах протистояння із СРСР, оскільки вона була розроблена внаслідок цілеспрямованого та планомірного залучення наукового потенціалу країни до її створення та реалізації. Автор вважає, що головні міжнародно-політичні стратегії США мали переважно безпековий характер, а їхній базовий зміст у повоєнний час визначався жорстким, хоча й подекуди декларативним, верховенством демократичних принципів у відносинах з іншими державами. При цьому, як стверджував дослідник, якщо в добу ізоляціонізму суспільну демократію як основу американської політичної системи використовували переважно для «впливу прикладом» на інших національних гравців міжнародних відносин з метою втягнути їх у потрібні США союзи для попередження вступу у ворожі альянси, то після 1945 р., під час перебігу Холодної війни, вже йшлося про зростаюче застосування демократизаційних упливів як засобу стимулювання відповідних змін у політичних системах зарубіжних країн. Зрештою, М. Рижков дійшов до висновку, що завдяки чіткості й твердості позицій і намірів повоєнних адміністрацій США, їхній готовності доводити задумане до логічного завершення та послідовному дотриманню головної стратегії стримування в рамках Доктрини Трумена, вдалося прискорити розпад радянської політичної системи, дотичним наслідком чого став крах СРСР як держави [249, с. 29–35].

У статті В. Мікеладзе на тлі аналізу історіографії політики європейських союзників США щодо розв'язання Карибської кризи коротко охарактеризовані праці української, радянської, сучасної російської, західноєвропейської та американської історіографій, які стосувалися й інших аспектів тематики Холодної війни, зокрема політики США щодо західноєвропейських партнерів [234].

Досліджувана проблема частково порушена й у працях М. Бессонової [202-206], яка зосередила свою увагу на передумовах та витоках Холодної війни, а також на східноєвропейському векторі американської зовнішньої політики в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття, зокрема на тлі демократизаційних процесів у Центрально-Східній Європі на межі 1980-х – 1990-х рр. та колапсу СРСР. З-поміж іншого, дослідниця зауважила, що, якщо у першій половині ХХ ст. з часу активізації європейської політики США і до завершення Другої світової війни східноєвропейський регіон розглядався у загальноєвропейському контексті і не становив окремого інтересу для США, то в повоєнний час, із оформленням системи військово-політичних блоків та виникненням двополярної геополітичної системи у світі, Східна Європа зайняла окреме, хоч і другорядне, місце серед зовнішньополітичних пріоритетів США. Проте особливістю періоду Холодної війни стало підпорядкування американської східноєвропейської політики відносинам на рівні США – СРСР в контексті антирадянської політики, а тому, коли у 1989 р. в ряді держав центральноєвропейського регіону відбулися антитоталітарні демократичні революції, ця частина Європи вийшла на перше місце серед зовнішньополітичних інтересів США, хоч і на короткий термін. При цьому М. Бессонова відзначила, що відображення цих процесів в історіографії не було однорідним і визначалось приналежністю дослідників до західного чи східного блоку, а після 1991 р. – до проамериканських чи антиамериканських середовищ. Відтак, якщо серед перших роль чинника США в Центрально-Східній Європі 1980–1990 рр. характеризувалась позитивно, і вважалося, що вона сприяє конструктивним ліберальним змінам у регіоні, то серед останніх – її розглядали, як деструктивний елемент, який втрутився у сферу впливу СРСР, призвівши до розпаду радянської системи [206, с. 308].

У дослідженнях В. Покляцької розглядалася різні аспекти протистояння країн Заходу із СРСР у контексті Холодної війни: засоби формування «образу ворога» в протилежних таборах; використання преси як інструменту і водночас як джерела для вивчення таких образів в американсько–радянських відносинах у 1940-х – 1980-х рр.; трансформація офіційної риторики лідерів США та СРСР упродовж перебігу Холодної війни; зміни радянсько-американських відносин у другій половині ХХ ст. [241-245]. Зокрема, дослідниця у конфлікті між наддержавами СРСР та США виділила декілька етапів: період «загострення» 1946–1962 рр., який характеризувався розгортанням біполярного протистояння, початком гонки озброєнь, втручанням СРСР та США у країни «третього світу»; період «налагодження» («розрядки») 1962–1979 рр., що супроводжувався домовленостями щодо скорочення озброєнь, а також покращенням відносин між наддержавами на різних рівнях (хоч американсько-радянські зв'язки в цей час надалі залишалися формальними та обмеженими); період повторного «загострення» («Другої Холодної війни») у 1979–1991 рр., що був позначений різкою ескалацією протистояння наддержав після кількарічного мирного співіснування [241, с. 252].

Проте, усі вищезгадані наукові роботи лише опосередковано та частково торкаються американської історіографії Холодної війни щодо вивчення проблеми американського погляду на протиборство США та СРСР у другій половині ХХ ст. І загалом в українській історіографії навіть сьогодні окреслена проблема залишається недостатньо або фрагментарно дослідженою.

Різні аспекти Холодної війни, які, зокрема, стосувалися наукової та політичної думки США щодо зовнішньої політики цієї держави у повоєнний час, досліджувались і в сучасній *російській історіографії*. Завершення Холодної війни дозволило розпочати процес зі створення «нової історії Холодної війни», яка, за визначенням російської дослідниці Н. Єгорової, мала би стати сучасною історіографією, що ґрунтується на джерелах, що стали доступними після розпаду СРСР, та вирізнятися міждисциплінарністю, мультиархівністю та інтернаціоналізмом [219, с. 116]. Цьому особливо сприяло створення у 1995 р.

групи з вивчення Холодної війни в Інституті загальної історії РАН (О. Чубар'ян, М. Нарінський, Н. Єгорова, О. Філітов, В. Мальков, І. Гайдук, М. Коробочкін, В. Поздняков), згодом – групи із вивчення історії Холодної війни в Інституті російської історії РАН (В. Лельчук, Ю. Жуков, І. Бистрова, Г. Іванова) та дослідницьких центрів в Інституті слов'янознавства РАН, Інституті Далекого Сходу РАН, Московському державному інституті міжнародних відносин, чії наукові праці, по суті, започаткували вивчення Холодної війни в пострадянській Росії (див., напр.: [209, 210, 213, 215, 218, 229, 231] та ін.). Ці праці об'єднувала одна характерна риса – вищезгадані дослідники намагалися відійти від традиційних уявлень, які панували в радянській парадигмі, про те, що винуватцем у розв'язанні цієї війни виступали країни Заходу на чолі зі США, та запропонували ліберальну концепцію, яка полягає в тому, що відповідальність за її виникнення несуть однаково обидві сторони – США та СРСР.

Хоч в основному в дослідженнях російських вчених вивчались такі аспекти: роль особистості Сталіна у ході Холодної війни [221, 222, 265], радянська політика у Східній Європі повоєнного часу, зокрема становлення тамтешніх політичних режимів «радянського типу» й роль СРСР в угорських подіях 1956 р. та під час Празької весни 1968 р. [236], радянсько-німецькі відносини та радянський підхід до «німецького питання» в контексті протистояння зі США в другій половині ХХ ст. [237], радянська політика щодо Корейської війни [254], однак і безпосередньо американський напрям знайшов своїх дослідників.

Так, В. Печатнов присвятив свою наукову статтю, базовану на дослідженні американських та радянських архівних документів, матеріалів преси, спогадів учасників подій, історіографії перебігу радянсько-американських відносин у 1945–1946 рр. – періоду, упродовж якого вчорашні союзники по антигітлерівській коаліції США та СРСР перетворилися на очільників протилежних таборів, що, по суті, стало прологом до Холодної війни [240]. Вивчаючи хід цього процесу як серед верхівки СРСР так і США, автор наголосив, що переломним моментом, насамперед для американської сторони, став травень–червень 1945 р., коли всередині суспільно-політичних та аналітичних кіл США, які боролися за вплив

на тодішнього Президента США Г. Трумена, відбувалися найбільш напружені дебати навколо майбутнього підходу в політиці щодо СРСР. В умовах Другої світової війни союз США та СРСР був виправданим необхідністю боротьби зі спільним ворогом, і це не викликало публічних дискусій. Проте із наближенням завершення військових дій вони актуалізувалися. Так, якщо прихильники продовження рузвельтівської лінії (Г. Уоллес, Дж. Девіс, О. Кокс, Г. Кларк та інші) виступали за подальшу радянсько-американську співпрацю, як геополітичну основу повоєнного світу й гарантії миру, та застерігали від загострення американських відносин із СРСР, що могло призвести до розколу Європи на два ворожі табори, то «яструби» перебували на протилежних позиціях і закликали до стримування «радянської експансії» шляхом створення їй противаг в Європі та Азії. Вони вважали це єдиним способом запобігти новій світовій війні, або ж – у разі її розгортання – забезпечити собі перемогу.

Аналогічні дискусії відбувалися й всередині радянської владної верхівки на чолі із Йосипом Сталіним. Однак згодом, коли стала очевидною абсолютна несумісність зросту геополітичних апетитів як США, так і СРСР, перед якими після глобальної війни з'явилися можливості завоювати статус світових лідерів, які вони не хотіли розділяти між собою, а також несумісність радянської та американської ідеологій повоєнного світопорядку, що підсилювалися взаємними страхами та підозрами, позиції партій «яструбів» посилювались з обох сторін. І вже до весни–літа 1946 р. обидві сторони фактично зробили вибір на користь своїх головних стратегічних пріоритетів, пожертвувавши збереженням співпраці, яка стала неможливою за таких обставин [240, с. 36–57].

Подібні твердження висловив В. Андрєєв. На його думку, Холодна війна починалась з ідеологічної непримиренності США та СРСР: перші здобули у повоєнний час абсолютне домінування в капіталістичному таборі на тлі Великобританії та Франції, послаблених блокадою й окупацією, та розгромлених Німеччини та Японії, які до війни претендували на статус наддержав; СРСР, натомість, перетворився у велику державу, яка сформувала після війни обширні та важливі зони геополітичного впливу в Європі та Азії та стала беззаперечним

лідером нової геополітичної формації – світової соціалістичної системи. Утім більшу провину за розгортання протистояння автор покладав саме на американську сторону, політикум та експертний кластер якої був, насамперед, зацікавлений в послабленні СРСР як держави, що заважала офіційному Вашингтону здобути монопольне «глобальне лідерство», а тому радянська політика в другій половині ХХ ст. була почасти лише відповіддю на американські дії [195, с. 108].

Академік О. Фурсенко – один із найвідоміших російських учених-американістів, досліджуючи історію Карибської кризи зламу 1950-х – 1960-х рр., здійснив аналіз історіографії не лише проблеми, яку безпосередньо досліджував, але й розглянув наявні на той час розвідки про Холодну війну загалом та радянсько-американські відносини зокрема, й вивчив здобутки американських аналітиків з цього питання [260-263, 299, 300]. Спираючись на джерельну та історіографічну базу, дослідник запевняв, що Кубинську кризу неможливо розглядати лише як епізод радянсько-американських чи радянсько-кубинських відносин, окремо від розвитку міжнародних відносин періоду Холодної війни та без врахування інших важливих подій того часу: Берлінської кризи, будівництва Берлінського муру, міжнародних відносин на Близькому Сході тощо, – які тією чи іншою мірою були між собою пов'язані й кінцево зводились до біполярного протистояння двох наддержав – США та СРСР [263, с. 585–586].

Водночас, серед наукових доробків трапляються й видання, у яких автори й надалі дотримуються радянських способів оцінки Холодної війни, звинувачуючи в її розгортанні виключно США. Наприклад, М. Полинов розглядав ці події як закономірне явище, яке було результатом свідомої політики адміністрації США, спрямованої на встановлення американського панування в повоєнному світі. На думку дослідника, оскільки американська сторона могла досягти своїх зовнішньополітичних цілей лише шляхом конфронтації, то вона її і розгорнула проти свого головного конкурента – СРСР, розпочавши, зокрема, гонку озброєнь, спрямовану на економічне ослаблення радянської держави [246, с. 43].

Російські дослідники також зробили перші спроби вивчити «образ ворога» в контексті пропаганди. Наприклад, А. Фатєєв розглядав конструювання таких образів у радянській пропаганді 1945–1954 рр. якраз під час початкової стадії Холодної війни [257]. З-поміж іншого, учений запевняв, що, як «феномен великого часу», «образ ворога» існував протягом усієї російської історії, і лише в ХХ ст. почав планово та систематично нав'язуватися суспільній масовій свідомості пропагандистськими державними органами. Одним із них був радянський ворожий образ «американського імперіалізму», сформований у 1947–1949 рр., що став відповіддю на створений у 1945–1947 рр. урядом США образ «радянського ворога». Як визначив А. Фатєєв, образ «американського ворога» формували такі складники-уявлення: передкризовий стан економіки; панування монополій, що сприяли становленню у США «фашизму»; маразм і розтління американської культури й моралі; занепад американського способу життя; наявність у країні расової дискримінації; використання науки в мілітарних цілях; продажність ЗМІ; зростання злочинності; наявність серед керівництва країни небезпечних, напівбожевільних «антирадянщиків»; агресивність зовнішньої політики США, для проведення якої був створений Північноатлантичний пакт (НАТО); космополітизм як ідеологічна зброя агресивних кіл США та інших західних країн; наявність непримиренних протиріч між західними країнами, які з часом призведуть до розколу їхнього союзу. У такому вигляді цей образ зберігся аж до кінця існування СРСР, а на пострадянському просторі й надалі періодично актуалізується окремими антиамериканськими силами [257, с. 221–236].

«Російське питання» на шпальтах американської періодики початку Холодної війни аналізувала Н. Бонцевич [208], а О. Сітнікова вивчала образ Радянського Союзу як чинника зовнішньої політики США в 1945–1952 рр. [252].

Водночас, В. Крисько [226] та М. Волковський [212] здійснили дослідження, які є комплексними оглядами досвіду інформаційно-психологічної боротьби у війнах та збройних конфліктах різних історичних періодів, зокрема й під час гібридної Холодної війни, щоправда, останній приділено не надто багато уваги, а власне американським засобам ведення пропаганди й поготів.

Зрештою, у Росії зроблено й перші спроби концептуально осмислити як об'єкт дослідження не лише Холодну війну як явище, але і її історіографію. Так, Н. Єгорова, проаналізувавши роботи провідних західних істориків, зауважила зріст їхнього зацікавлення ідеологічними витоками конфронтації (О. Вестад, М. Леффлер) та помітила таку особливість, що на Заході частина істориків і надалі переоцінює роль Йосипа Сталіна та його оточення на початку Холодної війни (В. Зубок) [219, с. 116].

Водночас, В. Мальков відзначив, що в останніх своїх роботах Дж. Л. Геддіс, один із провідних західних істориків, який раніше розглядав СРСР як ініціатора конфронтації, висунув постулат про неможливість повного покладення вини виключно на одну сторону й одночасне виправдання іншої [230, с. 207].

Дослідженням проблеми відображення причин та рушійних сил Холодної війни в сучасній російській та західній історіографії займався М. Давидов [217]. Розглядаючи найбільш обговорювані теми в російській та американській історіографіях, дослідник наголосив на тому, що надалі активно дискутується співвідношення об'єктивних та суб'єктивних чинників у розвитку Холодної війни. І якщо на Заході схильні до суб'єктивних передумов витоків «холодного» глобального протистояння, то в Росії йде боротьба між двома цими тенденціями й обидві точки зору представлено рівноцінно. Водночас, на переконання автора, неправомірно протиставляти західну та російську історіографії, оскільки в них можна простежити й загальні тенденції до інновацій: появу нових підходів, заснованих на методології самоорганізації та синергетики, та дискурс-аналізу, пов'язаного зі спробою «зануритися» в історичне середовище, починаючи від аналізу самої особистості і до аналізу еволюції ідей державних лідерів та народу. При цьому, на думку М. Давидова, і в Росії, і на Заході частина істориків досі повноцінно не позбавилася політичної упередженості при оцінюванні Холодної війни, хоча в обох випадках простежується формування окремими середовищами нового розуміння Холодної війни як «ноосферного явища, яке сформувалося під час зіткнення соціокультурних та політичних дискурсів як комплексів ідей та

переконань, що діяли та обумовлювалися свідомістю політичних лідерів і народу через їхню взаємодію із об'єктивною дійсністю» [217, с. 21–22].

Загалом, попри наявність у Росії значної кількості наукових праць, які суміжно стосуються досліджуваної тематики, у більшості з них усе ж у центрі уваги перебуває сама проблема Холодної війни, а не її історіографія, що розглядалася на сторінках вищезгаданих видань зазвичай лише принагідно. Проте, такий огляд є добрим путівником по здобутках, зокрема, американської історіографії, і став корисним для дисертаційного дослідження. Втім, сучасні російські дослідники історіографії Холодної війни досі не розробили цілісної класифікації авторів, як це зробив ще в 1991 р. вже згадуваний О. Філітов.

Натомість, у межах *західноєвропейської історіографії* існує низка класифікаційних підходів до генезису Холодної війни. Автором однієї з таких праць є британський вчений О. Вестад. За регіональною ознакою він виділив європейську, північноамериканську, російську та східноазіатську школи [396, с. 2], і зазначив, що дослідженням Холодної війни займаються дві великі групи вчених: історики, які так само діляться на ревізіоністів та постревізіоністів; та спеціалісти із міжнародних відносин, серед яких він виділив реалістів, які вивчають владу та її можливості, і конструктивістів, які досліджують як дії держав, так і соціальну та культурну складову Холодної війни [396, с. 4–9].

Ще один британський науковець Р. Солл виділив в історіографії Холодної війни три основні методологічні підходи: реалістичний, за яким Холодна війна розглядалася як результат зіткнення національних інтересів; плюралістичний (ідейний), що вказує на залежність розвитку Холодної війни від динаміки внутрішніх політичних змін; матеріалістичний (марксистський), згідно з яким Холодна війна розглядалась як класовий конфлікт [369, с. 11, 15].

Водночас, французький вчений П. Гроссер виокремив такі три основні історіографічні напрями у дослідженнях Холодної війни: перший розглядає її як «протистояння двох філософій історії, породжених ідеологіями, які обіцяють світле майбутнє»; другий фокусується на державах, геополітиці та системах міждержавних відносин; третій – на природі внутрішньої політики [309, с. 18–29].

В американській історіографії існує кілька наукових підходів до висвітлення проблематики виникнення та розгортання Холодної війни. Тут історіографію окресленого періоду ділять на стару та нову. При цьому виокремлюється декілька наукових шкіл т. зв. старої історіографії: ортодоксальна, ревізійністська, постревізійністська та неоортодоксальна [197, с. 86].

Ортодоксальна наукова школа виникла в другій половині 1940-х років й активно працювала до першої половини 1960-х. Вона отримала неофіційну назву – традиційна – у зв'язку з підтримкою офіційної позиції влади. Одним з її основоположників був колишній американський посол у Радянському Союзі Джордж Кеннан. Саме постулати його «довгої телеграми», за твердженнями фахівців, лягли в основу наукових пошуків представників школи. Він стає першим, хто закликає до політики стримування в майбутній боротьбі з Радянським Союзом в одному із своїх найвпливовіших досліджень – «Витоки радянської поведінки» («The Sources of Soviet Conduct»). На його думку, саме комуністична ідеологія створила глибоке почуття незахищеності в керівництва СРСР, а це, зі свого боку, спричинило експансіоністську політику Радянського Союзу. Автор стверджує: «Ідеологія ... вчила комуністів, що зовнішній світ ворожий, і їхнім обов'язком є зрештою повалити ворожі політичні сили за межами СРСР» [154, с. 566]. Дж. Кеннан пояснює ворожість радянської ідеології «вбачанням у капіталізмі основної проблеми, а також в неминучості його знищення» [154, с. 572]. На думку вченого, співпраці між Сполученими Штатами і Радянським Союзом не могло бути в принципі, не говорячи вже про щирість у їхніх відносинах, оскільки «марксистська ідеологія» повністю викривляла сприйняття світу в СРСР. Аналізуючи період більшовицької революції 1917 р., Дж. Кеннан стверджував: «Більшовики вважали, що тільки вони знають, що добре для суспільства і досягнути цього буде можна, щойно їхня влада стане беззаперечною» [154, с. 569]. Виходячи з цього твердження, можна припустити, що вчений, по-перше, пов'язує зародження Холодної війни з цим періодом в історії Росії. По-друге, визначає джерело радянської невпевненості і її зв'язок з ідеологією. По-третє, чітко розуміє, на які дії більшовики підуть, щоб

забезпечення живучість своєї влади. Завершуючи свої міркування, Дж. Кеннан радить такий спосіб протидії: знайти «силу і спритність, щоби стримати радянську владу» [154, с. 576]. На його переконання, «радянська політика не відображає ... любові до миру або стабільності» [154, с. 581]. Тому він попереджає, що в дискусіях не повинно бути жодних сподівань на компроміс між державами, оскільки марксистська ідеологія сприяє почуттю невпевненості у своїх послідовників, що призводить до неширих мотивів. У своїй роботі Дж. Кеннан показує Америку в ролі провідного захисника свободи й демократії. Щоб «уникнути руйнування», Сполучені Штати повинні щоразу «протистояти росіянам із незмінною завзятістю, у всіх випадках, коли сподівання на вільний і мирний світ опиняються під загрозою з боку «залізного кулака» [154, с. 582].

Погляди Дж. Кеннана поділяв інший впливовий учений-ортодокс А. Шлезінгер, який у статті «Витоки Холодної війни» («Origins of the Cold War») теж намагався показати тісний зв'язок ленінської ідеології і радянського почуття незахищеності. Розглядаючи причини Холодної війни, А. Шлезінгер висловив думку, що «ленінізм і тоталітаризм створили структуру мислення й поведінки, яка зробила повоєнну співпрацю між Росією й Америкою неможливою» [163, с. 34]. Однак, на відміну від Дж. Кеннана, учений виділяє саме постать Йосипа Сталіна, як першопричину Холодної війни. При цьому А. Шлезінгер більш детально описує характер та особистість Йосипа Сталіна, а також роль, яку він відіграв у визначальних подіях, що призвели до розбіжностей між СРСР та США. Зокрема, він згадує про недотримання Йосипом Сталіним даного в Ялті слова, наголошуючи, що в 1945 р. той мав два задуми: «... внутрішню реконструкцію й розвиток СРСР та зовнішнє розширення кордонів країни» [163, с. 28]. На думку автора, такі цілі не збігалися з тогочасними пріоритетами Британії й США, які були зосереджені на об'єднанні планів мирного співіснування післявоєнної коаліції, а також на негайній тактиці припинення війни в Тихому океані. А. Шлезінгер розглядає тему ленд-лізу як причину попереднього напруження, адже, на його думку, у травні 1945 р. припинення допомоги від Заходу Йосип Сталін сприйняв як «тиск на СРСР» [163, с. 30]. Слова радянського генерального

секретаря: «Захід відновив свій старий курс капіталістичного оточення», і тому «у росіян не було вибору, окрім як зміцнити свою безпеку в Східній Європі» [163, с. 30], – американський дослідник називає параноєю [163, с. 30] й переконаний, що тільки Йосип Сталін міг запобігти початку Холодної війни. Як ідеологічний й політичний лідер СРСР, він здійснював повний контроль державної політики і, зокрема, зовнішньої та мав безпосередню можливість зафіксувати кращий образ західних держав у свідомості радянських людей. Учений також розділив думку Дж. Кеннана про боротьбу СРСР із капіталізмом. Зокрема він зазначив: «Сталін і його однодумці були зобов'язані розглядати Сполучені Штати як ворога у зв'язку з тим, що Америка була провідною капіталістичною державою, і, таким чином, ... ворожою до Радянської Росії» [163, с. 33].

Проте, на відміну від Дж. Кеннана, А. Шлезінгер вважав, що Холодна війна була зумовлена комунізмом й особисто керівництвом СРСР в особі його генерального секретаря.

Ще одним представником ортодоксальної школи є В. Макнейл. У своїй праці під назвою «Америка, Велика Британія і Росія: їхня співпраця і конфлікт у 1941–1946 рр.» («America, Britain, & Russia: Their Cooperation and Conflict, 1941–46») він робить детальний огляд англо-американо-російської співпраці часів Другої світової війни. Розглядаючи можливість збереження післявоєнного співробітництва, він наполягає на тому, що альянс було введено в оману із самого початку комуністичною ідеологією, якою була пронизана радянська політика. Так, В. Макнейл вважав, що «постулати марксистської ідеї заперечують щирість американців і британців» [341, с. 76]. Ця прірва в поглядах впливала на всі аспекти відносин між державами під час війни. В. Макнейл наголошує на неузгодженості основних питань, які стояли перед трьома світовими лідерами наприкінці Другої світової війни й повоєнного існування. Зокрема, чітко окреслює вимоги Йосипа Сталіна в Ялті: «1) обсяги допомоги, що він міг би отримати для економічної реконструкції Радянського Союзу; 2) за участь у бойових діях із Японією, повернення територій, утрачених царським урядом; 3) закладання підґрунтя для майбутньої безпеки СРСР» [341, с. 533]. Дослідник

вважає, що Ф. Рузвельт проігнорував наслідки від недотримання вимог радянської сторони. А в їхній основі лежав той факт, що «майбутня безпека Радянського Союзу потребувала створення дружніх до нього урядів, ... що не могло задовольнити західні держави» [341, с. 533]. Отже, В. Макнейл, як і інші представники ортодоксальної школи, не схвалює дії СРСР у Східній Європі, які загрожували поширенню демократії, а разом з нею й капіталізму. Характерно, що при цьому він схвалює зусилля англо-американського пакту проти радянської агресії. Науковець засуджує позицію Й. Сталіна в т.ч. через те, що «концентрація влади в його особі була найбільш виразною характеристикою радянської системи. По суті, переговори були ... неможливі» [341, с. 79].

Ще один учений-ортодокс Герберт Фейс у своїй роботі під назвою «Черчілль, Рузвельт, Сталін: війна, яку вони вели, і мир, який вони шукали» («Churchill, Roosevelt, Stalin: The War They Waged and the Peace They Sought») суворо розкритикував радянський вплив у Східній Європі. На його думку, будь-які дії Радянського Союзу в цьому регіоні, скоріш, «... свідчили про небажання довіряти результатам демократичного політичного конкурсу» [294, с. 563]. Обґрунтовуючи свої позиції, він покликається на збільшення радянських «... країн-сателітів та армій, а також додаткових економічних ресурсів» як способу отримання «сприятливого шансу для комунізму поширити свій вплив» [294, с. 564]. Водночас він виправдовує втручання Америки й Великобританії у Східну Європу тим, що «... вони були готові поважати права інших народів на вибір», підкреслюючи, що їхні дії мали на меті захист власних інтересів [294, с. 567].

Характеризуючи ортодоксальну школу, варто згадати Томаса Бейлі, який в роботі «Америка обличчям до обличчя з Росією: російсько-американські відносини від ранніх часів до наших днів» («America Faces Russia: Russian-American Relations from Early Times to Our Day») запропонував інший погляд на популярну серед ортодоксів думку. Опублікований у 1950 році аналіз Т. Бейлі окреслив російсько-американські відносини, починаючи від їхнього зародження у 1809 році. Автор в основному зосереджується на дипломатичних проблемах та

американському ставленні до них, намагається висвітлити справжню природу російської загрози в історії взаємовідносин Росії та Америки.

Т. Бейлі стає одним із перших, хто бачить витoki Холодної війни в неминучих принципових розбіжностях між зазначеними країнами. Він пояснює це тим, що на зовнішню політику щодо СРСР впливала викривлена американська громадська думка. Водночас, учений стверджував, що американський президент Ф. Рузвельт був відомий тим, що приймав рішення, опираючись на дані соціологічних опитувань. Він урахував кількість негативних стереотипів, що передаються суспільству, звинувачуючи засоби масової інформації і навіть урядовців, які відповідали за створення «інформаційних картинок». Т. Бейлі припускає, що якби повідомлення про СРСР не були однотипно засуджувальними, Холодної війни можна було б взагалі уникнути. На перший погляд, ці думки не зовсім відповідають позиціям ортодоксальної школи, проте автору все ще властиве стереотипне ставлення до СРСР, через що його можна зарахувати до ортодоксів. Це проявляється, зокрема, в тому, що Т. Бейлі спирається на типові для школи події, пов'язані з початком Холодної війни, у тому числі на «Закон про ленд-ліз» і порушення обіцянок даних Йосипом Сталіним наприкінці війни. Тому, уважає Т. Бейлі, «американці були стурбовані нездатністю Рад погодитися із західним світом у питанні забезпечення миру» [276, с. 325]. При цьому дослідник згадує, як «...росіяни вперто відмовилися приєднатися до формувань, створених Організацією Об'єднаних Націй...», тим самим відчужуючи себе від світу й зусиль, спрямованих на забезпечення миру [276, с. 329]. І, посилаючись вже на післявоєнні проблеми Східної Європи, він нарікає на «...радянську темряву, яка спустилася...» на багато східноєвропейських країн. У підсумку, Т. Бейлі визнає й засуджує ступінь «радянської недовіри та обструкції», які самі по собі могли б визначити хід майбутніх подій [276, с. 328].

Проте, американська суспільна думка не була однорідною у поглядах на витoki політичної конфронтації між США та СРСР. Нерідко провідні політичні, наукові діячі дотримувались інших поглядів, про що яскраво свідчать позиції ревізійністської школи. Її теорію походження Холодної війни вперше виклав у

1959 р. В. Вільямс. У своїй роботі «Трагедія американської дипломатії» («The Tragedy of American Diplomacy») вчений висуває прямо протилежну ортодоксальному баченню тезу. Аналізуючи американську зовнішню політику з 1890 р., він припускає, що для того, щоб «підтримувати свою свободу й процвітання», Америка прийняла політику відкритих дверей, спрямовану на закордонне економічне розширення [398, с. 26]. Таким чином, В. Вільямс стає першим, хто вказує на лицемірство, яким пронизана славетна американська ідентичність, що покликана захищати свободу і справедливість. Він стверджує, що, всупереч антиімперіалістичній позиції США, їхні дії за межами країни нагадують «місіонерську імперію» [398, с. 47].

На його думку, заохочення Америкою інших країн до самовизначення є лише навіюванням, призначеним захищати американські бізнес-інтереси. В. Вільямс стверджує: «...ідея, що інші люди повинні копіювати Америку, суперечить гуманному бажанню допомогти їм і твердженню, що вони мають право приймати ключові рішення для себе самостійно». Іншими словами, «американський спосіб вирішення проблем просто не працює для всіх однаково», тому нав'язування американських ідеалів народам інших країн та культур не тільки принижує гідність цих людей, а й порушує саме поняття самовизначення, яке Сполучені Штати нібито підтримують, хоча насправді нічим не відрізняються від засудженого ними СРСР [398, с. 14].

При цьому головний аргумент В. Вільямса зосереджувався довкола цілей, пов'язаних з політикою відкритих дверей, у якій, на його думку, зібране все американське лицемірство. Дослідивши американську зовнішню політику від кінця ХІХ ст., вчений так характеризує природу політики відкритих дверей: «[Вона] наповнена риторикою американської місії із захисту та розширення демократії, але її суть визначена безпосередніми та специфічними потребами американських бізнесменів». Спроби забезпечити демократію усюди, де це можливо у світі, дозволять ліквідувати торгові і фінансові бар'єри, створюючи економічну потужність для Америки, яка стане корисною під час внутрішнього відновлення, а також допоможе в «подоланні конкурентів» [398, с. 127].

В. Вільямс також наполягає на тому, що необхідність відродження економіки після Великої депресії призвела до розширення політики «відкритих дверей». Наприклад, офіційне визнання США Радянського Союзу в 1933 році разом із щедрими умовами ленд-лізингу, безперечно, давали надію останньому на післявоєнне економічне партнерство [398, с. 125]. Підозри до радянської сторони виникли вже після війни, коли адміністрація Г. Трумена змінила свою політику й почала розглядати Радянський Союз як економічного противника. Отже, В. Вільямс робить висновок, що саме агресивний характер американської зовнішньої політики після Другої світової війни змусив СРСР розширювати сфери впливу, що, зі свого боку, зумовлювалось мотивом захисту радянських інтересів.

Згодом американська присутність у В'єтнамі у 1960-х роках стала поштовхом для виникнення подальших ревізіоністських робіт, присвячених витокам Холодної війни. Хоча уряд презентував бойові дії як «необхідне зло», задля запобігання поширенню комунізму, багато американців розглядали війну у В'єтнамі як непотрібне втручання у чужі справи та культуру.

Одними з найяскравіших продовжувачів ревізіоністської школи були Джойс і Габріель Кольки. У роботі «Межі влади: світ і зовнішня політика Сполучених Штатів 1945–1952 рр.» («The Limits of Power: The World and the United States Foreign Policy 1945–1952») вони також досліджували американську зовнішню політику, проте зосереджувалися на післявоєнних роках (1945–1952), коли Холодна війна перебувала в зародковому стані.

На їхню думку, Сполучені Штати станом на кінець Другої світової війни були найсильнішою країною, яка прямувала тільки до процвітання. Тому впевнені у цьому американські лідери взяли на себе зобов'язання перебудувати решту світу за своїм зразком. Кольки погоджуються з поясненням політики відкритих дверей, яку висунув В. Вільямс. Беручи до уваги те, що Європа була знесилена війною, можливості США після Другої світової значно розширились. Історики вказують на необхідність реконструювати довоєнний світовий капіталізм, – зокрема ліквідацію торговельних і фінансових бар'єрів. Це, на їхню думку,

приведе до того, що американський бізнес не тільки працюватиме, але й процвітатиме і стане противагою лівим політичним рухам, які поширилися усією Європою [331, с. 3]. А оскільки ліві та СРСР, на їхнє переконання, були синонімами, то з огляду на ідеалістичні цілі американського повоєнного світу початок Холодної війни був неминучим [331, с. 4].

Дж. і Г. Кольки стверджують, що економічна стабільність у Європі вимагала від уряду США забезпечення політичної платформи – демократії. На думку дослідників, під час відновлення Німеччини та Західної Європи Америка втручалася у виборчі процеси цих країн, щоб забезпечити обрання таких демократичних лідерів, які б впроваджували торговельну політику відповідно до вимог Сполучених Штатів. «План Маршалла» і «Доктрина Трумена» були ще одним прикладом «просвітницького інтересу до себе ... і частиною зусиль упередження комуністичного проникнення шляхом підвищення рівня життя в Європі та відновлення нормальних схем торгівлі, завдяки яким увесь світ досягне процвітання та спокою» [331, с. 359]. Кольки підкреслюють помилковість цих поглядів, розкриваючи уявлення про радянські плани в той час. «...Хоч російські лідери і говорили про перевершення Сполучених Штатів Росією в продуктивності й споживанні на душу населення, такі обіцянки залишалися у сфері корисної фантазії радянських керівників», – стверджувало подружжя Кольків [331, с. 54]. Вони наголошують, що належне державне розслідування діяльності радянських фіскальних органів із легкістю б виявило відсутність загрози з боку країни Рад. Захищаючи СРСР, Кольки пояснюють, що «домінуючою темою в радянських прокламаціях за три роки після війни була можливість й імовірність його співіснування із Заходом» [331, с. 56–57]. Таким чином, вони виключають будь-яку провину СРСР у початку Холодної війни, переклавши її на американську зовнішню політику, що мала економічно-експансіоністський характер.

Продовжуючи тему політики «відкритих дверей» у дипломатії США ХХ ст., варто згадати ще одного історика-ревізіоніста – Вальтера Ла Фебра. І хоча він теж усвідомлює, що ця політика була центральною рисою зовнішньої діяльності США, на його думку, головним поштовхом до початку Холодної війни стали

експансіоністські бажання обох наддержав. В. Ла Фебр, беручи до уваги ідеологічні та державні відмінності, які завжди розділяли ці дві країни, стверджує, що ця різниця лише підживлювала принципове джерело незворотного конфлікту. Це зумовлено тим, що бажання кожної з країн досягти власного зміцнення ще з 1890 року підштовхувало їх до конфронтації. Як і інші ревізіоністи, він стверджує, що цей рік знаменує великі зміни у зовнішній політиці США, яка зробила акцент на розширенні закордонних ринків. Водночас, радянська Росія «розвинула імперію, яка була більш політичною, ніж комерційною, та намагалася її контролювати ..., заклавши ринки іноземним бізнесменам» [333, с. 2]. Він вважає, що зовнішня політика очільника СРСР демонструвала реалізм, ретельний розрахунок сил і дипломатичну витонченість. «...Пріоритетом Сталіна не була світова революція, а лише російська безпека та власна сила», – зазначає дослідник [333, с. 21]. Ця позиція відповідала його цілям, які Захід навіть не намагався зрозуміти. Ла Фебр стверджує, що «дії Сталіна були жорсткими, але послідовними, а Трумена – занадто заплутаними» [333, с. 22]. Вчений наводить очевидний приклад: «Сполучені Штати у 1945 р. намагалися проникнути в райони, які Сталін вважав критично важливими для радянської безпеки» [333, с. 21]. Саме тому, на думку вченого, Кремль мав право вороже ставитися до Заходу.

Ще один дослідник-ревізіоніст Амос Перлмуттер зосередився на вивченні ролі зовнішньополітичних дій президента США Ф. Рузвельта в подіях, що передували завершенню Другої світової війни. У своїй книзі «ФДР і Сталін – не такий величний союз» («FDR and Stalin: A Not So Grand Alliance») А. Перлмуттер ґрунтовно аналізує його політику щодо СРСР і доходить такого висновку: саме Рузвельт – «великий воєначальник» – несе «повну й пряму відповідальність за дипломатичні помилки США під час Другої світової війни» [358, с. 220]. Він іронізує щодо умов ленд-лізу стверджуючи, що це «не зовнішня політика», а те, що в кінцевому підсумку створило в радянських очах слабкий образ американської державності [358, с. 217].

А. Перлмуттер, як і інші ревізіоністи, вважав, що помилкою очільника Білого дому було те, що він пішов на поступки Йосипу Сталіну щодо післявоєнних Польщі, Німеччини та Далекого Сходу. Під керівництвом Ф. Рузвельта «Сполучені Штати були стурбованими, насамперед високими цілями, а не питаннями балансу сил у світі». Отже, ідеалізм їхнього президента призвів до хибного шляху мирного співіснування в післявоєнному світі [358, с. 16].

Досліджуючи походження Холодної війни, ревізіоністи порушували питання не лише політичної діяльності очільників США. Окреме місце тут займає розвиток військових технологій, зокрема поява ядерної зброї. Найбільше цим суперечливим моментом займався історик Гар Альперовіц, якого теж вважають одним зі засновників ревізіоністського напрямку. У своїй праці «Атомна дипломатія: Хіросіма й Потсдам: використання атомної бомби та американська конфронтація з радянською державою» («Atomic Diplomacy: Hiroshima and Potsdam: The Use of the Atomic Bomb and the American Confrontation with the Soviet Power») він зосереджує увагу на використанні атомної бомби як військового важеля проти Радянського Союзу. Часові рамки його дослідження дуже вузькі та охоплюють найважливіші тижні літа 1945 року – період напередодні Потсдамської конференції. Використовуючи велику кількість первинних джерел, Г. Альперовіц стверджує, що застосування такої зброї проти Японії було, передусім, продиктоване бажанням продемонструвати американську військову силу, що була спрямована проти СРСР. Це рішення стало результатом загального консенсусу між урядовими елітами в новоствореній адміністрації Г. Трумена, яка прагнула протистояння з Кремлем, щоб змінити образ американської слабкості часів Ф. Рузвельта. Учений наводить «Звіти Генрі Стімсона», Військового секретаря США в часи президентства Г. Трумена, за кілька тижнів перед Потсдамською конференцією. У них йдеться про те, що останній навмисне відкладав дату Потсдамської конференції до моменту першого успішного випробування атомної бомби. На думку Г. Альперовіца, створення атомної бомби активізувало зусилля СРСР щодо забезпечення безпеки й викликало реакцію,

яку можна було зрозуміти тільки в контексті Холодної війни [272, с. 36–45]. Загалом, вагоме місце в науковій творчості Г. Алперовітца посіла концепція про те, що зовнішня політика США упродовж перших двох післявоєнних десятиліть ґрунтувалася на зловживанні своєю абсолютною перевагою в ядерних озброєннях над рештою держав, зокрема – й над СРСР. Така американська самовпевненість, на думку дослідника, могла мати катастрофічні наслідки, які особливо далися би взнаки в умовах Карибської кризи, коли т. зв. «яструби» американського генералітету, не знаючи про наявність на острові стратегічних боеголовок, здатних дати масовану відсіч американцям, пропонували масштабне вторгнення на Кубу, і тільки доля випадку відвернула ворогуючі сторони від атомної війни [272, с. 76].

Підсумовуючи, визначимо головні тези ортодоксальної школи: 1) радянська агресія з точки зору експансіоністської політики в Східній Європі знищила будь-яку надію на мирну співпрацю між СРСР і США; 2) комуністична ідеологія та історія не давали жодної надії на компроміс між капіталістичним і комуністичним устроями; 3) Сполучені Штати прагнуть виключно миру; 4) дії Америки були спрямовані на захист принципів свободи і демократії в усьому світі від комуністичної агресії.

Своєю чергою, аргументи ревізіоністів є антитезами до ортодоксальних постулатів і містять наступні основні твердження: 1) СРСР не несе виняткової відповідальності за початок Холодної війни; 2) Сполучені Штати не були пасивними, а переслідували, і навіть нав'язували власну економічну та ідеологічну програму у відносинах з іншими народами; 3) політика, прийнята США для поширення демократії та заохочення всіх народів до самовизначення, є лицемірною, оскільки мала приховані мотиви; 4) ядерна зброя стає джерелом військового тиску на Радянський Союз, що призвело до відповідних контрзаходів; 5) адміністрації Ф. Рузвельта та Г. Трумена відіграли вирішальну роль у виникненні явища, що іменується Холодною війною.

Отже, ортодоксальне бачення Холодної війни займає чільне місце в сучасних наукових дискусіях американських дослідників. Водночас слід

зауважити, що незважаючи на використання вченими-ортодоксами значної кількості архівних джерел, державних документів, мемуарів та листів вищого керівництва держави, прослідковується чітка однобічність у поглядах. Тому аналіз ортодоксальної теорії окремо від поглядів інших шкіл не може об'єктивно окреслити проблематику явища Холодної війни.

Також слід зазначити, що на відміну від учасників традиційної школи всі вищенаведені ревізійні дослідники – фахові історики. Це дозволяє припустити, що їхні теорії є більш об'єктивними та політично незаангажованими. Водночас, існує часовий розрив, який, безсумнівно, також впливає на прозорість теорій. Знову ж таки, здатність проводити ретроспективний аналіз подій є надзвичайно важливим інструментом інтерпретації. Історики-ревізійністи у своїх наукових пошуках використали дуже широкий спектр джерел для обґрунтування своїх теорій, включаючи радянські архіви. Наприклад, А. Перлмуттер у своїй бібліографії пише про те, що він «... перший західний вчений, який вивчає раніше не опубліковані архіви Радянського МЗС» [358, с. 300].

У той же час, вже на початку 1970-х рр., як реакція на ревізійні підходи до вивчення Холодної війни, сформувалась так звана «постревізійська» школа, яка поєднала в собі особливості «ортодоксів» та «ревізійністів». Представники напрямку здебільшого поклали відповідальність за виникнення глобального протиборства на обидві сторони і намагалися бути максимально незаангажованими під час оцінок відповідних подій, хоч вряди-годи критикували дії насамперед американського уряду в умовах Холодної війни [313, с. 51]. Традиційно засновником постревізійізму вважають Джона Геддіса. Зокрема, свою дослідницьку увагу вчений приділяв аналізу ролі американського чинника у витоках Холодної війни, вивчаючи американську політику щодо СРСР у 1941–1947 рр. На його думку, у зазначений період вона пройшла еволюцію від розгляду радянської сторони як важливого союзника у боротьбі проти ворожих країн Осі під час Другої світової війни до формування у повоєнну добу серед американської владної еліти конфронтаційних до офіційної Москви поглядів як щодо потенційного супротивника у боротьбі за панування над світовою

політикою, хоч вчений і визнав, що з боку Штатів, водночас, були зроблені значні поступки на користь Кремля, в тому числі у «польському питанні», а згодом – у фактичній передачі до сфери радянських інтересів більшості країн Центрально-Східної Європи. Втім, на думку Дж. Геддіса, ще під час Другої світової війни президент США Ф. Рузвельт вважав, що вона створить можливості для перебудови світової економіки у повоєнний час на максимально вигідних для американських виробничих потужностей засадах, і це стало своєрідною доктриною і для всіх наступних лідерів Білого дому, для яких повоєнне посилення СРСР стало неприємною несподіванкою. Відтак була продумана стратегія перманентного економічного послаблення радянської сторони, яка пізніше виразилась, в тому числі, і в гонці озброєнь, а глобальніше – в Холодній війні, яка в результаті завершилася для Заходу, за визначенням вченого, «тріумфом надії» – розпадом Східного блоку, а потім – і самого СРСР [301, 302]. У двох інших книгах «Стратегії стримування» («Strategies of Containment») та «Тепер ми знаємо. Переосмислення історії Холодної війни» («We Now Know. Rethinking Cold War History») Дж. Геддіс, з-поміж іншого, вивчав передумови, перебіг та політичні залаштушки Карибської кризи. Зокрема, у першій книзі він висловив тезу, що під час розробки плану дій проти радянських військ на Кубі тодішній американський президент Дж. Кеннеді керувався розробленою ще Дж. Кеннаном «доктриною стримування», за якої, наприклад, європейські союзники були силою стримування впливу СРСР в євроатлантичному регіоні [303, с. 113]. У другій книзі науковець на основі численного масиву розсекречених радянських документів проаналізував мотиви прийняття найважливіших зовнішньополітичних рішень радянською владною верхівкою на тлі кризи в Карибському басейні [304, с. 260–280].

Серед інших провідних істориків-ревізіоністів можна відзначити Дж. Блайта і Д. Велча [287], Р. Гартоффа [305], М. Ганта [321], М. Бешлосса [284], Р. Рівза [365], М. Вайта [397], Г. Елісона [271], які досліджували різні аспекти Холодної війни, зокрема її вплив на внутрішньополітичний розвиток СРСР та США та перебіг міжнародних відносин в Європі, Азії, Латинській Америці, із

залученням широкої джерельної бази, в тому числі архівів СРСР, США, Великої Британії, Франції, Італії, ФРН, НДР, Чехословаччини, Куби, Аргентини тощо. Наприклад, політолог Г. Елісон вивчав вищезазначені аспекти із врахуванням трансформацій світової економіки у другій половині ХХ ст., стану громадської думки всередині США, її впливу на прийняття зовнішньополітичних рішень американською владною верхівкою, що, по суті, стало новаторським підходом, який сформував якісну методологічну базу та заклав основу для міждисциплінарного дослідження проблематики Холодної війни у майбутньому.

У той же час на «консервативній хвилі», яка охопила гуманітаристику починаючи зі середини 1970-х рр., поруч із «постревізіоністами» з'явилися й «неоортодоксальні» праці з генези Холодної війни, у яких автори, намагаючись бути об'єктивними, вивчаючи широку джерельну базу та як прозахідну, так і прорадянську історіографію, усе ж здебільшого вбачали у повоєнних діях СРСР першопричину розгортання Холодної війни.

Одним із найяскравіших зразків видань цього напрямку можна назвати книгу американського вченого (емігранта зі США) В. Мастни [339]. Дослідник, використовуючи численний масив радянських та східноєвропейських джерел, а також розсекречені британські та американські документи, ретельно простежив еволюцію зовнішньої політики Йосипа Сталіна під час Другої світової війни. Повоєнна сталінська політика висвітлена у праці В. Мастни в наступних розрізах: військові вимоги та повоєнні цілі; відносини зі союзниками та ворогами; проблеми та можливості, створені комуністичною партією в інших державах, насамперед, Східного блоку. Загалом, як стверджував науковець, остання фаза світової війни, як і повоєнна ситуація в світі, створила сприятливі умови для військового посилення СРСР, який у 1940-х – 1950-х рр. у своїй зовнішній політиці поєднав традиційний російський імперіалізм та «нещадність» як особливий «бренд» особистості Йосипа Сталіна, що зрештою породило конфронтацію із Заходом, який не був готовий миритися зі всіма геополітичними «забаганкам» Кремля. Однак частину вини В. Мастни поклав і на В. Черчілля та Ф. Рузвельта, які, за запевненням вченого, маючи усі необхідні важелі впливу, не

з змогли запобігти радянській експансії та сформувати чітку політику опору проти неї [339, 12–224].

Водночас, у сучасній американській історіографії вже зроблено спроби переосмислити сприйняття США та СРСР як ворогів у роки Холодної війни: Р. Гарткофф розглянув це питання в рамках «трикутника радянські лідери – радянська розвідка – погляди в США» у 1965–1991 рр. [306]; роль американської академічної спільноти у тиражуванні образу СРСР як головного ворога США у другій половині ХХ ст. вивчав Р. Робін [367]; конструювання та функціонування «образу ворога» в риториці президентів США часів Холодної війни розглянули А. Дж. Фюлер та Л. Сандхаус [298]; місце американських новин 1947–1960 рр. у поширенні образу радянської сторони як ворога реконструював Н. Бернхард [283].

Загалом, попри наявність різноманітних праць як із досліджень власне Холодної війни, так і її історіографії, цілісної та комплексної наукової роботи щодо детального аналізу з акцентуванням основної уваги на пропагандистських заходах США на СРСР в боротьбі за панівну роль на міжнародній арені в 1946–1991 рр. поки що немає, а сама історіографія перебуває на стадії подальшого формування, постійного пошуку нових аспектів, переоцінок вже дослідженого та регулярного поповнення новими позиціями літератури.

1.2. Джерельна база

Різноманітність джерельної бази дисертації зумовлюється специфікою дослідження американського погляду на пропаганду США на СРСР в роки Холодної війни.

Джерельну основу роботи становлять як неопубліковані, так і опубліковані матеріали, які, через їхню різноманітність та багатогранність можна розбити на шість груп.

Першу групу становлять документи Національних архівів США (U.S. National Archives) [46], Президентської бібліотеки та музею Франкліна Д. Рузвельта (Franklin D. Roosevelt Presidential Library and Museum) [47],

Президентської бібліотеки та музею Гаррі С. Трумена (Harry S. Truman Presidential Library and Museum) [48], Президентської бібліотеки та музею Д. Ейзенхауера (Dwight Eisenhower Presidential Library and Museum) [49], Президентської бібліотеки та музею Джона Ф. Кеннеді (John F. Kennedy Presidential Library and Museum) [50], Президентської бібліотеки та музею Ліндона Б. Джонсона (Lyndon B. Johnson Presidential Library and Museum) [51], Президентської бібліотеки та музею Річарда Ніксона (Richard Nixon Presidential Library and Museum) [52], Президентської бібліотеки та музею Джеральда Р. Форда (Gerald R. Ford Presidential Library and Museum) [53], Президентської бібліотеки та музею Джиммі Картера (Jimmy Carter Presidential Library and Museum) [54], Президентської бібліотеки та музею Рональда Рейгана (Ronald Reagan Presidential Library and Museum) [55], Президентської бібліотеки та музею Дж. Х. В. Буша (George H. W. Bush Presidential Library and Museum) [56], Архіву Центрального Розвідувального Управління США (Central Intelligence Agency Archive) [57], а також матеріали Архіву Інформаційного Агенства США (United States Information Agency Archives). Джерела цієї групи містять цінну інформацію про життя та діяльність відповідних американських президентів, наукові дослідження їхніх біографій та політичної діяльності, оцифровані матеріали їхньої приватної та офіційної кореспонденції, щоденникових записів, мемуаристики, офіційних документів органів влади та незалежних агентств США, в тому числі нещодавно розсекречених, тексти офіційних та неформальних заяв та промов – невід’ємної складової пропагандистської кампанії, зрештою – аудіовізуальних матеріалів (фото, відео-, аудіозаписи), які стосувалися того чи іншого глави США. Окрім цього, серед досліджених архівних фондів виявлено і документи щодо формування та розвитку мережі американських органів пропаганди, зокрема Інформаційного агентства USIA. Загалом, завдяки цій групі джерел можна дослідити підходи до пропаганди на СРСР американської влади, які концептуально розроблялась та вводилась нею в дію, і нею ж постійно переосмислювалась та вдосконалювалась. При цьому важливим є співставлення інформації джерел офіційного та неформального характеру для виявлення, яким

чином, залежно від обставин, корелювалися (і чи корелювалися взагалі) ті чи інші рішення державних владних органів США.

Другу групу джерел складають міжнародні нормативно-правові документи (декларації та угоди), укладені упродовж 1970-х – 1991 р. Зокрема, йдеться про тексти таких документів: Договору між Сполученими Штатами Америки та Союзом Радянських Соціалістичних Республік про обмеження стратегічних наступальних озброєнь від 18 червня 1979 р. (ОСО-2) [129]; Спеціальної зустрічі міністрів закордонних справ та оборони (Подвійного рішення НАТО) від 12 грудня 1979 р. [101]; Спільної американсько-радянської заяви, зробленої за результатами зустрічі Р. Рейгана та М. Горбачова у Женеві 19–21 листопада 1985 р. [167]; Угоди між Сполученими Штатами Америки та Союзом Радянських Соціалістичних Республік про створення центрів зменшення ядерного ризику (та протоколів до них) від 15 вересня 1987 р. [67]; Договору між Сполученими Штатами Америки та Союзом Радянських Соціалістичних Республік про ліквідацію ракет середньої та малої дальності від 8 грудня 1987 р. [130]; Угоди між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про повідомлення про пуски міжконтинентальних балістичних ракет і балістичних ракет підводних човнів від 31 травня 1988 р. [66]; американсько-радянського Договору про запобігання небезпечній військовій діяльності від 12 червня 1989 р.; Угоди про знищення і невиробництво хімічної зброї та заходи щодо сприяння багатосторонній конвенції про заборону хімічної зброї від 1 червня 1990 р. [65]; Договору про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь СРСР-США (СНО-1) від 31 липня 1991 р. [131]. Документи цієї групи дозволяють простежити еволюцію договірної бази між СРСР та США, яка була сформована на тлі Холодної війни, зрештою – була її невід’ємною частиною, яка супроводжувала процеси то примирення, то чергового загострення в контексті конфронтації між Вашингтоном та Москвою. Водночас тексти документів часто ставали інформаційними приводами у засобах масової інформації, які почасти супроводжувались пропагандистським дискурсом.

До третьої групи джерел належать заяви, промови, інтерв'ю державних і політичних діячів США, зокрема інаугураційні виступи президентів Г. Трумена, Д. Ейзенхауера, Дж. Кеннеді, Р. Ніксона, Дж. Картера Р. Рейгана, щорічні звернення американських президентів до спільного засідання обох палат Конгресу США та звернення до нації. Цінність для дослідження цієї групи джерел полягає в тому, що глави держав під час своїх офіційних промов чи заяв часто робили оціночні судження щодо того чи іншого питання (а в контексті Холодної війни регулярною темою було протистояння (рідше – інтенції до «розрядки») із СРСР), які нерідко були безпосереднім елементом пропаганди, а водночас – поглядом офіційного американського дискурсу на ту чи іншу проблему у руслі американсько-радянських відносин (наприклад, рішення щодо збільшення чисельності американського військового контингенту у Західній Європі на початку 1950-х рр., Берлінську кризу, Карибську кризу, введення радянських військ до Афганістану, чи підписання важливих міжнародних американсько-радянських документів).

Четверта група джерел сформована із Директив з національної безпеки США та документів Державного департаменту США. Ці джерела стосувалися, окрім безпекової політики Сполучених Штатів на тлі протистояння із СРСР, й інших аспектів американської зовнішньої дипломатії, тісно пов'язаних із пропагандистськими заходами: наприклад, директиви щодо санкцій експорту нафтогазового обладнання в СРСР, політики США щодо Східної Європи, політики щодо (не-)використання ядерної зброї. До цієї групи джерел також входять меморандуми Ради національної безпеки США, в тому числі щодо обов'язків та принципів управління проведення зовнішньої інформаційної програми та психологічної війни, організації інформаційної кампанії США за кордоном, міжнародної комунікаційної політики. Документи цієї групи є важливими, тому що безпосередньо пов'язані зі становленням та налагодженням пропагандистської діяльності США, а отже дозволяють краще зрозуміти її принципи та основоположні засади, спрямованість, специфіку та інформаційний зміст. Це є особливо цінним, якщо врахувати, що США є однією із небагатьох

держав світу, які змогли створити ефективну та дієву систему національної безпеки. Пройшовши всі можливі етапи розвитку цієї системи, опрацювавши теоретичну основу та застосувавши на практиці, США встигли реалізувати декілька моделей та зробити висновки стосовно доречності тих чи інших методів ведення політики національної безпеки, в тому числі і на полі пропагандистської боротьби проти СРСР в роки Холодної війни.

До п'ятої групи джерел належать матеріали періодичних видань. Важливість аналізу газет та журналів при вивченні американського погляду на пропаганду пояснюється тим, що саме ця складова джерельної бази була як і відображенням конкретних, уже сформованих візій, так і постійно спричинялась (і була у цьому плані чи не найвпливовішою) до конструювання та поширення нових домінант в пропагандистській кампанії США проти СРСР як серед американського соціуму, так і зі спрямування на зарубіжні суспільства, в тому числі радянське. Критерієм відбору пресових матеріалів була наявність у них статей, присвячених американській пропаганді на СРСР, насамперед, зазначеним для розгляду у дисертації питанням. За таким підходом у роботі досліджено наповнення таких авторитетних американських газет та журналів як: «Тайм» («Time»), «Нью-Йорк Дейлі Ньюз» («The New York Daily News»), «Нью-Йорк Таймс» («The New York Times»), «Вашингтон Пост» («The Washington Post»).

До роботи залучено й візуальні відеоматеріали, доступні на Інтернет-порталах, які формують сьому групу джерел. Зокрема, йдеться про американський пропагандистський фільм 1948 р. «Залізна завіса» («The Iron Curtain») – фактичну екранізацію реальної історії Ігоря Гузенка – колишнього начальника відділу шифрування посольства СРСР в Канаді, криптографа, що передав канадській стороні шифри та документи з даними радянської агентури, що стало одним із найбільших провалів в історії розвідки СРСР [193]. Матеріали цієї групи унаочнюють засоби пропаганди через фільми чи відеоінтерв'ю, тобто демонструють, як за допомогою стратегії «м'якої сили» у другій половині ХХ ст. в США нав'язувався негативний образ СРСР як держави-ворога.

Загалом використання широкої та багатоаспектної джерельної бази дозволило провести детальне, комплексне та різнобічне дослідження бачення пропагандистської діяльності США в другій половині ХХ ст. та якнайповніше виконати поставлені перед собою завдання.

1.3.Методологія дослідження

Головна ідея роботи полягає у відтворенні сюжетів, які стосуються американського погляду на пропагандистську діяльність США на СРСР в роки Холодної війни, використовуючи для цього широке коло джерел, серед яких є архівні документи, міжнародні нормативно-правові документи, заяви, промови, інтерв'ю державних і політичних діячів США, директиви з національної безпеки США та документи Державного департаменту США, матеріали усної історії (інтерв'ю), періодичні видання, відеоматеріали.

Дисертація виконана на перетині аналізу американської історіографії Холодної війни, дослідження теорії та історії пропаганди, та імагології, яка в контексті історичних досліджень вивчає уявлення про інший народ чи країну, які формуються у масовій свідомості того чи іншого суспільства на певному історичному етапі. Це вимагає застосування у ході дослідження міждисциплінарного підходу – залучення, окрім досягнень історичної та військової наук, здобутків інших наук та дисциплін: філософії, політології, соціології, економіки, культурології, психології, педагогіки, демографії, географії та ін. Цим і пояснюється розлогість та різноманіття інструментарію, який застосовано у процесі дослідження.

Під час роботи над обраною темою автор керувався загальнонауковими принципами історизму, наукової об'єктивності, сходження від абстрактного до конкретного, системності та термінологічним принципом. Принцип історизму дозволив розглядати об'єкт дослідження у його динаміці, мінливості у часі, а відтак – у висвітленні історичних явищ та подій з точки зору відповідних їм часу та умов. За допомогою цього принципу і американський погляд на пропаганду США на СРСР в період Холодної війни, і становлення американського пропагандистського апарату, і продукований ним образ Радянського Союзу як держави-ворога у дослідженні виступають змінюваними та динамічними явищами, що постійно

перебувають у процесі розвитку. Завдяки принципу наукової об'єктивності досліджувані явища та процеси вивчались у всій їхній багатоаспектності, різноманітті та суперечливості, із врахуванням усіх внутрішніх елементів явищ, незалежно від того, чи збігалися вони із світоглядом дослідника чи ні. На висновки дослідження не впливали симпатії чи антипатії науковця щодо того чи іншого аспекту, оцінки явищ та подій спираються на факти, почерпнуті із джерельної бази та історіографії, а не на власні враження. Це особливо важливо при дослідженні неоднозначних періодів історії, яким був час протистояння двох геополітичних блоків – на чолі зі США, та на чолі з СРСР.

За допомогою принципу сходження від абстрактного до конкретного, що передбачає проходження дослідником шляху від фрагментарного, неповного до цілісного та більш повного знання, із нецілісної інформації, отриманої із комплексу окремих джерел, позицій різних науковців та авторського підходу до дослідження вдалось досягнути цілісного та конкретного знання про об'єкт та предмет дослідження. Принцип системності дозволив розглядати американську інтелектуальну позицію як систему, що складається із різних, часто ідейно протилежно спрямованих елементів (політичних, громадських, експертних, мистецьких соціальних інститутів), які, постійно між собою взаємодіючи, утворювали нові погляди та оцінки. Завдяки термінологічному принципу терміни та поняття вивчались в їхній історичній динаміці, визначались їхні значення та сенсові навантаження у той чи інший період історії, що сприяло кращому розумінню текстів джерел досліджуваного періоду. Особливо це важливо для досліджуваного періоду, який багатий на міфи, котрі передавались через певні терміни, поняття, фрази та мовні кліше.

При розв'язанні дослідницьких завдань використано загальнонаукові, спеціально-наукові та конкретно-наукові групи методів. До першої групи належать методи аналізу та синтезу, абстрагування, узагальнення, системно-структурний метод. За допомогою методу аналізу із загального комплексу знань виділено конкретні факти, твердження, оцінки, переконання тощо, завдяки методу синтезу – конкретні факти, твердження, оцінки, переконання, характерні для різних сегментів

американської думки зведені до висновку про останню як цілісність, а завдяки методу абстрагування вдалось перейти від конкретних (емпіричних) знань, отриманих з історичних джерел та історіографії, до абстрактних (концептуальних, теоретичних) висновків. Загалом, ці методи дозволили на основі окремих фактів вибудувати власні концепції, а на основі останніх виділити факти.

Завдяки системно-структурному методу вдалось розглянути об'єкт дослідження як узагальнений феномен, що складається із елементів, кожному з яких притаманна власна специфіка і функції, однак водночас ці елементи є тісно пов'язаними між собою. Зокрема, він дозволив подивитись на політико-інтелектуальний сектор США в добу Холодної війни, як на систему, що складається із безлічі зв'язків на рівнях «влада – населення», «центральна влада – місцева влада», «пересічний громадянин – читач ЗМІ» тощо. При цьому метод узагальнення став помічним для формулювання висновків дослідження.

Із спеціально-наукових методів, які використано у процесі дослідження, необхідно відзначити історико-генетичний, хронологічний, компаративний (порівняльний), синхронний методи. Історико-генетичний метод дав можливість послідовно розкрити еволюцію створення та здійснення американської пропаганди на СРСР, як і американських підходів до її відображення, упродовж другої половини ХХ ст., а хронологічний метод дозволив розглянути ці процеси у 1946–1991 рр. у хронологічній послідовності. Завдяки компаративному методу зіставлено різні позиції американських політичних сил, медійних, експертно-наукових, мистецьких середовищ щодо продукування антирадянської пропаганди в США під час Холодної війни. Синхронний метод дозволив розглянути соціальні структури, які існують паралельно, в їхній динаміці; прослідкувати зміни, що відбулися із складними суспільними системами у часі та просторі (в американській, яка, своєю чергою, очолювала «систему» капіталістичного світу, та радянській – лідерці соціалістичного блоку); паралельне відображення відповідних подій різними сегментами американської думки тощо.

З конкретно-наукових методів застосовано методи розгляду, опису і аналізу побаченого, інтерв'ю, історичної герменевтики і семіотичного аналізу. Завдяки

методам розгляду, опису і аналізу побаченого досліднику вдалось опрацювати візуальні джерела (відеоматеріали, зокрема фільми). Застосування методу інтерв'ю дало можливість отримати усні спогади людей, які були причетні до діяльності безпекового сектору США у досліджуваній період, що дозволило розширити та урізноманітнити джерельну базу роботи, доповнивши її «людським виміром». Метод історичної герменевтики допоміг передати прихований зміст джерел, зашифрований художніми засобами-символами (ключові слова та звороти в офіційних документах та публіцистиці, символи на візуальних джерелах). Семіотичний аналіз сприяв розшифруванню конкретних символів в американському суспільстві, значення яких почасти значно відрізнялись від зовнішнього контексту, тим паче радянського.

У викладі матеріалу застосовано проблемно-хронологічний підхід, розділи дослідження структурно відбивають головні аспекти теми дослідження, а в самих розділах матеріал структуровано за проблемним принципом.

Для кращого розуміння суті предмету дослідження варто визначити ключові для даного дисертаційного дослідження поняття «пропаганда», «інформаційна реальність», «образ ворога», «психологічна війна», Холодна війна.

Під «пропагандою» (або «політичною пропагандою») розуміють систематичне нав'язування масовій свідомості за допомогою засобів масової інформації (ЗМІ) ідей та символів для досягнення запланованого політичного результату на користь певної спільної справи чи громадської позиції.

Відповідно до джерела та природи повідомлення виділяють: 1) білу пропаганду, яка в цілому походить з відкритого доступного джерела та характеризується м'якшими методами переконання, такими як стандартні техніки відносин з громадськістю та одностороннім поданням аргументів; 2) чорну пропаганду, яка подається, на перший погляд, з одного джерела, однак насправді є з іншого, що є особливо поширеним, якщо йдеться про пропаганду ворожої країни чи організації з негативним іміджем; 3) сіру пропаганду, яка є без визначеного джерела та/чи автора, основне призначення якої полягає в тому, щоб змусити ворога повірити в брехню використовуючи так звані солом'яні аргументи: перша фаза – примусити

когось повірити в «А», запускається сіра пропаганда «Б», яка протилежна до «А», у другій фазі «Б» дискредитується, використовуючи опудало, і ворог приходиться до висновку, що «А» – це правда; 4) позитивну (конструктивну) пропаганду, яка має на меті сприяти соціальній гармонії, злагоді, вихованню людей згідно із загальноприйнятими цінностями та не переслідує маніпулятивних цілей; 5) негативну (деструктивну) пропаганду, яка має на меті розпалювання соціальної ворожнечі, нагнітання соціальних конфліктів, загострення суперечностей у суспільстві та використовує низьку критичність та навіюваність мас, аби маніпулювати цими масами в інтересах невеликої групи осіб [224, с. 304].

Для ефективного впливу пропаганда повинна охопити якомога більше простору «інформаційної реальності» – сукупності ідей, символів, способів осмислення світу, яка формується усіма потоками та джерелами інформації, визначає масову та індивідуальну свідомість та поведінку. В процесі розвитку Холодної війни органи пропаганди по обидва боки «Залізної завіси» намагалися формувати нову інформаційну реальність, в тому числі часто заміняючи реальні, адекватні, раціональні факти видуманими, спрямованими на емоції, маніпулятивними міфами: якщо в СРСР негативно трактували різні сторони суспільного життя, моралі та свідомості Заходу, протиставляли їм радянську реальність та діяльність прогресивних, з точки зору Кремля, сил в Західній та Східній Європі, США, то останні будували свої пропагандистські меседжі на діаметрально протилежній платформі: максимально «очорнювали» життя в СРСР, тамтешній політичний режим, його союзників із соціалістичного блоку, і навпаки лише в позитивному дискурсі зображали країни західної демократії, які перебували, з точки зору офіційного Вашингтону, на «єдино вірному шляху суспільно-політичного розвитку». При цьому, якщо в СРСР з його монополією влади на всі сфери публічного (та й часто приватного) життя, в тому числі на ЗМІ, було більше шансів якомога швидше замінити інформаційну реальність, в США, де панував плюралізм думок, владі це деколи було зробити важче, вже не кажучи про те, що іноді вона сама піддавалась критиці, зокрема з боку американських інтелектуалів [257, с. 5–6].

Тісно пов'язаною із вищезазначеними поняттями є категорія «образу ворога». За визначенням Г. Козирева, «образ ворога» – це якісна (оціночна) характеристика (імідж) «ворога», сформована в суспільній свідомості, це сприйняття ворога і уявлення про нього, при цьому ворог і його образ можуть значно відрізнятися один від одного, оскільки сприйняття відображає не тільки об'єктивну реальність, а й оціночні інтерпретації і емоційні компоненти перцепції [223, с. 4]. Крім того, на формування образу ворога впливають стереотипи і установки, міфи й забобони, властиві масовій свідомості. Також необхідно враховувати, що сприйняття ворога опосередковано різноманітними джерелами інформації, наприклад ЗМІ, які можуть цілеспрямовано формувати певний імідж ворога. Різні образи ворогів дають уявлення про те, що (хто) є загрозою для тієї чи іншої соціальної спільноти в певний момент часу, в певній ситуації, якими є параметри цієї загрози (сила, активність, антигуманність), що необхідно зробити для захисту від ворога. Ці образи можуть передаватися від покоління до покоління, змінюватися від епохи до епохи, нівелюватися і відроджуватися знову [228, с. 76].

У США образ зовнішнього ворога почасти слугує ідеологічним прикриттям для обґрунтування завдань і дій на світовій політичній арені. Найчастіше панівний у суспільстві образ зовнішнього ворога сприяє формуванню кола прихильників зовнішньополітичного курсу Вашингтона, їхній консолідації навколо головної мети (проголошеної урядом, у той чи інший історичний відрізок часу, наприклад, боротьби з міжнародним тероризмом чи, якщо говоримо про час Холодної війни – протистояння «світовій імперії зла») і декларованої Сполученими Штатами боротьби за поширення демократії як узагальненого виразу загальнолюдських цінностей.

В цьому разі йдеться в тому числі і про «психологічну війну», яку в Міністерстві оборони США визначають як «планове використання пропаганди і інших психологічних дій, що мають за основну мету вплив на думки, емоції, стосунки, і поведінку ворожих іноземних груп, таким чином, щоб підтримувати досягнення національних завдань» [308].

В дисертації в центрі уваги перебуває період Холодної війни – глобального і тотального (всесвітнього та всезагального) протистояння ядерних наддержав США і СРСР та їх блоків у 1946–1991 рр. Нижня хронологічна межа зумовлена двома подіями, із якими пов'язують початок Холодної війни: виходом у світ так званої «Довгої телеграми» тодішнього американського посла в СРСР Дж. Кеннана, адресованої до Вашингтону, у якій автор обґрунтував неможливість подальшої співпраці з СРСР, та із фултонською промовою В. Черчілля, у якій йшлося про заміну «фашистського» ворога комуністичним та пролягання через Європу від Балтики до Адріатики «залізної завіси». Відкрите протистояння розпочалося з моменту відмови уряду СРСР від участі в «плані Маршалла» всередині 1947 р., а завершилось 1991 р. разом із руйнацією економічних, військово-політичних структур, які генерували конфронтацію з радянського боку – Ради економічної взаємодопомоги, Організації Варшавського договору, а також самого СРСР. Холодна війна стала результатом антагоністичних протиріч правлячих груп держав-переможниць у Другій світовій війні, в тому числі через створені «антиімперіалістичний» (в СРСР) та «антикомуністичний» (США) консенсуси владних верхівок та блоків держав в міжнародному масштабі, дипломатичну культуру, засновану на силі, історичний досвід, який використовували пропагандисти для ідейного впливу на населення [301, с. 26–295].

Таким чином, застосована у дисертації методологія відповідає сучасним методологічним принципам. В дослідженні поєднано різні методи історичного пізнання, які дають змогу забезпечити належний науковий рівень розкриття теми, а також використано сучасний понятійно-категоріальний апарат. Принципи, загальнонаукові методи зумовили логіку викладу матеріалу та науковий об'єктивізм одержаних висновків, стали важливим механізмом для розкриття поставленої мети, залучення до наукового обігу інформації із різних за видом та змістом джерел, дали можливість аналітично, критично їх оцінити та максимально використати у тексті наукової роботи, значно підвищивши її інформативність та якість.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРОПАГАНДИСТСЬКОГО АПАРАТУ США (1946–1991 рр.)

2.1. Зародження органів пропаганди часів Першої Холодної війни (1945-1961 рр.)

Інституалізація та ефективна систематизація апарату пропаганди США впродовж Холодної війни, заклали фундамент та стали запорукою американської перемоги в інформаційній війні з Радянським Союзом. При цьому ключові ролі у пропагандистській діяльності США відігравали саме державні інститути, що поділялись на військову та цивільну компоненту. З огляду на це процес розвитку та аналіз особливостей симбіозу мілітарного та цивільного секторів у пропагандистській площині протиборства потребує поглибленого вивчення та наукового аналізу.

Викликає інтерес і той факт, що на кожному етапі Холодної війни система пропагандистського супроводу під впливом різноманітних чинників (зокрема зміни політичної верхівки), зазнавала змін в характеристиках та структурі, що своєю чергою так чи інакше відповідали зовнішньополітичним завданням Сполучених Штатів у боротьбі з ідеологічною експансією СРСР. Таке припущення, дає нам змогу говорити про важливість дослідження еволюції системи інформаційного забезпечення власне у зазначеному вище контексті [200, с. 146].

При цьому за відправну точку взято квітень 1945 р., коли Ф. Рузвельта на президентському посту змінює Г. Трумен. Перед останнім уряд висуває ініціативу про розпуск Управління військової інформації (Office of War Information, далі – OWI) [401, с. 15]. На питання: «чому?» зустрічаємо наступне обґрунтування американської вченої Ш. Перрі-Джайлз: «Такі наслідки були проявами ворожості суспільства до пропагандистської програми США, адже багато хто вважав ці програми «реліквіями воєнного часу»» [286, с. 75].

Тому логічною реакцією адміністрації президента Г.Трумена на зміни громадської думки, стало обговорення необхідності демонтажу урядової пропагандистської діяльності у повоєнні роки. У рамках тимчасового рішення президент скасував OWI. 31 серпня 1945 р. він передав заходи з організації і проведення інформаційних операцій до сфери відповідальності Державного департаменту [315, с. 35–38].

Цікаво, що до повного демонтажу структур інформаційно-психологічних операцій (далі – ІПСО) 33-й американський президент не вдався, оскільки не піддався внутрішньодержавному впливові. Він був переконаний, що пропагандистська функція держави дуже важлива в справі забезпечення миру і, зокрема, для проведення зовнішньої політики, а тому повинна здійснюватися на постійній основі.

Окремі американські історики обґрунтовують таку позицію Г. Трумена тим, що він дослухався до думки впливового тоді політика А. МакМахона. А той своєю чергою стверджував, що американські державні військові пропагандистські агентства повинні бути збережені після війни. І більше того, саме вони мають стати ресурсом для сприяння обраного США курсу на міжнародній арені.

Зокрема в одній із доповідей А. МакМахон зазначив, що «міжнародна інформаційна діяльність є невід’ємною складовою проведення зовнішньої політики. Мета такої діяльності має базуватись на тому, що, по-перше, контекст знань серед інших людей про Сполучені Штати має бути повним і об’єктивним, а не мізерним і спотвореним. По-друге, зовнішня політика, достатньо деталізована та різновекторна, має бути зрозуміла для широкого загалу» [95]. Цю позицію підтримав Г. Трумен, який наголошував наступне: «Існує потреба перетворення інформаційної активності за кордоном у невід’ємну частину зовнішньополітичного курсу США» [318, с. 5].

Відповідно до зазначених вище позицій президент закликав створити в складі Держдепу орган під назвою Міжнародна інформаційна служба (Interim International Information Service, далі – ІІІС, роки існування – 1945–1946). Водночас він не полишав спроб переконати Конгрес у тому, що пропагандистська

служба США буде мати життєво важливе значення у післявоєнній побудові миру в світі та відіграватиме важливу функцію й у просуванні зовнішньої політики США [8]. Одним із наступних кроків Г. Трумена стало призначення В. Бентона у вересні 1945 р. помічником держсекретаря з суспільних і культурних питань [140]. Перед ним стало завдання з «продажу» Америки світу, а також розтлумачення американській еліті ідеї та переваги пропаганди на закордон. При цьому, В. Бентон мав робити ставку на роботу з журналістами. Вони, на його думку, мали сприяти державним інформаційним програмам США та їхньому законодавчому підґрунтю. Агітаційна кампанія, на чолі з В. Бентоном була покликана відображати державну риторику в країні. Результат цих зусиль переконав представників ЗМІ та Конгресу у необхідності та важливості створення урядових «новин» у війні нового покоління – «війні слова». Як наголошував сам В. Бентон, ця «війна слова» мала запобігти безпосередньому збройному протистоянню, сприяти миру та виконанню міжнародних зобов'язань країн у повоєнному світі [281, с. 16].

Зважаючи на щораз більшу роль потоків інформації у зовнішньополітичній сфері, у 1946 р. IIS був переформатований в Управління Державного департаменту з міжнародної інформації та культури (Office of International Information and Cultural Affairs, далі – ОІС, існував у 1946–1947 рр.). До структури ОІС входили п'ять регіональних підрозділів і п'ять «операційних підрозділів». Вони, своєю чергою, склалися з підрозділів міжнародного мовлення; міжнародної преси та публікацій; бібліотеки та інститутів; міжнародного обміну людьми; і міжнародної кіноіндустрії [391, с. 12]. Крім того, з метою ефективної роботи з розповсюдження інформації уряду в кожному посольстві США був представник ОІС. На нього покладалась робота над урядовими інформаційними ініціативами США.

У цей час робота над розбудовою пропагандистського апарату США набувала все більшого розмаху. І вже станом на кінець 1946 р. до нього увійшли Інформаційна служба США (United States Information Service, далі – USIS) і радіостанція Голос Америки (Voice of America, далі – VOA). В. Бентон був

готовий організувати і почати кампанію зі сприяння міжнародному взаєморозумінню і поширення правдивого іміджу Сполучених Штатів за допомогою програм радіо та кіно-культурного обміну. Паралельно адміністрація президента Г. Трумена спільно з Державним департаментом працювали над законодавчою базою, яка б мала підтримувати і фінансувати зовнішньо-інформаційну політику США. Крім того, вона дозволила б Державному департаменту здійснювати міжнародне інформування і пропагандистські програми за кордоном [70].

Згодом, у 1947 р. Управління міжнародної інформації та культурних зв'язків було перейменовано в Управління міжнародної інформації та освітніх обмінів (Office of International Information and Educational Exchange (State Dept., 1947–1948)). Перейменування було здійснено задля уніфікації термінології, зокрема з законопроектом, «Про обмін в сфері інформації та освіти» (US Information and Educational Exchange Act) [346, с. 41] (додаток К, рис. К 1), який у той час готувався (також відомим як закон Сміта-Мундта, прийнятий у 1948 р.). У ньому були «запропоновані механізми фінансування поширення інформації про Сполучені Штати та їхню політику за кордоном». А офіційною метою було визначено: «Дозволити уряду США сприяти поширенню кращого розуміння про країну серед інших народів і підвищувати взаєморозуміння» [386, с. 30, 86].

Цікаво, що задля впевненості в доцільності вищезазначеного законопроекту, Конгрес сформував спеціальний підкомітет для проведення моніторингу американських пропагандистських програм за кордоном (так би мовити на місцях). Задля цього члени даного підкомітету протягом вересня–жовтня 1947 р. відвідали двадцять дві європейські країни. Зазначимо, що після їхнього повернення, абсолютна більшість законодавчого органу, що їх відряджав, була вражена позитивною доповіддю щодо цієї ініціативи. Як наслідок, документ був остаточно прийнятий як в палаті представників, так і в сенаті, а президент Г. Трумен підписав його 27 січня 1948 року [127]. Важливість проведеної роботи підкреслив американський вчений Д. Краглер: «Закон Сміта-Мундта

реорганізував спеціальні домовленості, успадковані від воєнних років і сформулював їхню місію на часи нової – Холодної війни» [332, с. 38].

Зупинимось детальніше на аналізі змісту цього документу, передовсім хотілося би згадати розділ під номером 501. Він надавав держсекретареві повноваження з підготовки та поширення «...інформації про Сполучені Штати Америки, їх народ і політику за допомогою друкованих ЗМІ, книжок, фільмів та інших способів поширення відомостей через спеціальні центри та інформаторів за кордоном...» [127]. Водночас, в ньому містилися деякі обмеження на дії держави, пов'язані з поширенням повідомлень міжнародного значення. Так, захищаючи і підтримуючи приватний сектор, закон Сміта-Мундта вказував, що в обов'язки Держсекретаря входить максимально широке використання «послуг і коштів приватних агентств, у тому числі наявної американської преси, публікацій, радіо, телебачення та інші інструментів за допомогою укладення двосторонніх угод або будь-яким іншим способом». Наголошувалось, що Америці не потрібна конкуренція в поширенні інформації з приватним сектором, а також заборонялася монополія держави на виробництво і фінансування короткохвильового мовлення або будь-яких інших ЗМІ. Як бачимо, цей документ визнав роль приватного сектору в публічній дипломатії, не протиставляючи його державному, а навпаки, заохочуючи його залучення до реалізації інформаційної політики США за державний кошт [127].

Підкреслимо, закон Сміта-Мундта зняв наявні обмеження на участь в міжнародних освітніх обмінах, а також фактично створив постійну систему американського теле- і радіомовлення за кордоном, яке до цього часу було представлене тільки «Голосом Америки». З прийняттям закону «Про обмін в сфері інформації та освіти» у 1948 р., американський Конгрес офіційно визнав необхідними зусилля держави у питаннях пропаганди на закордон, таким чином зробивши висновок, що колишня політика у цьому питанні була недосконалою і не могла на рівних протистояти Радянському Союзу. Для тогочасних дискусій, що точилися в Конгресі характерними були твердження, на зразок: «справжні ворожі пропагандистські кампанії, спрямовані проти демократії, добробуту

людей, свободи, правди і Сполучених Штатів, сплановані урядом Радянського Союзу та комуністичними партіями, змушують вжити термінових, прямих і динамічних заходів з поширення істини. Ця правда має стати захистом від дій, які можуть бути розцінені як психологічна війна проти США та Об'єднаних Націй» [353, с. 5].

Водночас, варто зазначити, що більшість американських дослідників дійшли висновку, що закон Сміта-Мундта не тільки просував і легалізував функцію державної пропаганди США, але й містив обмеження з її поширення всередині американського суспільства. Так, в пункті 502 закону міститься вимога покликана «...обмежувати поширення інформації, призначеної для зарубіжної громадськості, у себе вдома (на території Штатів – прим. автора)...» [127].

Повертаючись до теми розвитку органів пропаганди, зазначимо, що після підписання Закону президентом Г. Труменом, почався наступний етап їхнього творення, який окреслимо як проміжний («між Труменом та Ейзенхауером»), оскільки він пов'язаний зі структурними змінами у самому відомстві. Зокрема, у 1948 р. з приходом на пост помічника держсекретаря зі зв'язків з громадськістю Дж. Аллена Управління міжнародної інформації та освітніх обмінів було трансформовано в Управління міжнародної інформації (Office of International Information, далі – ОІ, роки діяльності – 1948–1953), до якого структурно входили ще три підрозділи [122, с. 4]. На кожен з них покладались окремі специфічні завдання. Так, Управління освітніх обмінів (Office of International Information and Educational Exchange, далі – ОІЕ) відповідало за, так звані «повільні інструменти зовнішнього впливу» (програми обмінів, зарубіжні бібліотеки, зв'язки між інститутами). І навпаки за «швидкі інструменти» (радіо, пресу, кіноіндустрію) відповідало Управління міжнародної інформації та обміну (United States Information and Exchange, далі – USIE). Третім підрозділом стала Адміністрація міжнародної інформації (International Information Administration, далі – ІА), що виконувала контролюючу функцію в ОІ. 20 [122, с. 5].

Паралельно із законотворчим процесом, пов'язаним з формуванням органів пропаганди та їхньою роботою серед цивільного населення, пильна увага

приділялась мілітарній складовій у цій галузі. Тут слід наголосити, що створена у роки Другої світової війни організація пропаганди продовжувала свій розвиток, зважаючи на нові загрози – протистояння нового типу під назвою Холодна війна. У цій глобальній геополітичній, економічній та ідеологічній конфронтації одним із головних інструментів боротьби стає інформація. А отже, виникає потреба активного залучення військових органів у питанні її реалізації (у першу чергу за кордон). На цьому питанні спробуємо зосередити свою увагу.

І почати слід з розуміння того, що потреба в посиленні координації політики між департаментами відповідальними за національну безпеку на вищих рівнях влади США прийшла наприкінці Другої світової війни. Так, у червні 1945 р. міністр військово-морського флоту Дж. Форрестал, звернувся до заступника голови Ради з військового виробництва Ф. Еберштадта, з проханням провести аналіз того, в якій формі повинна бути створена післявоєнна організація національної безпеки. Перший попросив дати рекомендації не лише щодо покращення організації сухопутних і військово-морських департаментів, а й у питанні інтеграцій військової служби з іншими урядовими департаментами й агентствами задля підвищення рівня їхньої ефективності [79, с. 29–30].

В ході роботи Ф. Еберштадт дійшов висновку, що новий адміністративний устрій Збройних сил та їх інтеграція з іншими урядовими департаментами – це лише частина масштабнішої проблеми, яку необхідно вирішити. До нагальних питань, на його думку, належала «...необхідність створення тісних комунікативних зв'язків між службами, департаментами та агентствами з питань стратегічного впливу, матеріально-технічного забезпечення, планування, наукових досліджень, мобілізації, а також створення взаємосумісності у ланцюгу: збір інформації і розвідданих – їхнє поширення – використання» [79, с. 31]. Тож, для досягнення необхідної міжвідомчої інтеграції та якісного управління Ф. Еберштадт рекомендував створити Раду національної безпеки. Поміж інших обов'язків і функцій новоствореного органу на нього мають бути покладені «...контроль політики і діяльності структур ведення саме психологічної війни» [79, с. 33].

В результаті ініціатив Дж. Форрестала та Ф. Еберштадта, в лютому 1947 р. Білий дім представив проект закону «Про національну безпеку», що був ухвалений в тому ж році [45]. Він складався з трьох основних розділів. У першій частині мова йшла про об'єднання усіх національних військових інституцій, зокрема Військового та Військово-морського міністерств в єдину структуру – Міністерство оборони (Department of Defense, далі – МО, DoD). Одночасно на Міністерство оборони покладалися завдання керівництва та повного контролю за усіма збройними силами США. Додатково в структурі управління Збройними силами формувався вищий військовий орган управління – Об'єднаний комітет начальників штабів видів збройних сил країни [45].

Друга частина проекту закону про НБ включала пункти, що регламентували створення Ради національної безпеки (National Security Council, далі – РНБ, NSC), яка мала відігравати роль координаційно-розпорядчого органу державного управління. Той, своєю чергою, мав на меті здійснювати глибоку оцінку, аналіз та впорядкування потоку дипломатичної та розвідувальної інформації з метою забезпечення президента США стислими, але докладними звітами для прийняття рішення з тих чи інших питань, що стосуються національної безпеки. Відповідно до вищезазначеного Закону, функціями Ради національної безпеки стали: «надання порад президентові щодо внутрішньої, міжнародної та воєнної політики, а також сприяння ефективній кооперації військових служб та управлінь в уряді щодо питань національної безпеки» [334, с. 171].

Постійно діючими членами NSC США стали: президент, віце-президент, держсекретар, міністр оборони та директор Центрального розвідувального управління (Central Intelligence Agency, далі – ЦРУ, CIA). Рада збиралася на засідання в Білому домі для обговорення довгострокових завдань національної безпеки, а також вирішення кризових ситуацій. Невеликий штат працівників займався збором та обробкою усієї інформації для членів Ради. Починаючи з 1953 р., усім персоналом та його діяльністю керував помічник Президента з національної безпеки.

Третя частина Закону про НБ визначала створення Центрального розвідувального управління, з метою надання адміністрації президента оперативної, більш точної та широкомасштабної інформації [79, с. 33]. Це стало, на нашу думку, проявом переведення агітаційної роботи у мілітаризовану схему.

Пропонуємо зупинитись на цьому докладніше. Значимим є те, що створення СІА через прийняття вищезазначеного закону фактично змінило характер зовнішньополітичних операцій США. Відповідно до статті 102 пункту «А» згаданого закону: «...Цим актом засновується Центральне розвідувальне управління, підпорядковане Раді національної безпеки і директору даного Управління. Директор призначатиметься президентом з військовослужбовців або з цивільних осіб, за порадою та згодою Сенату...» [45].

З метою координації розвідувальної діяльності декількох урядових департаментів і відомств в інтересах національної безпеки на ЦРУ покладались завдання: консультувати Раду національної безпеки в питаннях, що стосуються розвідувальної діяльності урядових відомств і структур, пов'язаних з національною безпекою; виносити рекомендації NSC щодо координації розвідувальної діяльності департаментів і відомств уряду; зіставляти й оцінювати розвіддані, і забезпечувати належне поширення таких розвідувальних даних в уряді, використовуючи (де це доречно) вже існуючі розвідувальні органи і засоби; виконувати для наявних розвідувальних служб такі додаткові послуги загального значення, які, на думку Ради національної безпеки, можуть бути більш ефективно виконані в централізованому порядку; виконувати інші функції та обов'язки, пов'язані з розвідувальною діяльністю, які час від часу може визначати Рада національної безпеки [45].

Зазначимо, що перші кроки NSC в рамках реалізації національної інформаційної політики відбулися з підписанням у грудні 1947 р. Меморандуму Ради національної безпеки номер NSC 4/4A під назвою «Координація заходів із зовнішньої інформації». Поміж іншого, цей документ визначив, що Державний департамент став основним координатором інформаційної політики США та створював Міжвідомчу організацію з міжнародної інформації (IFIO), що була

покликана забезпечувати комунікацію між воєнною та цивільною сферами. Крім того, він визначав представника ЦРУ та начальника управління інформації СВ ЗС США як ключових радників у питанні національного ведення воєнної пропаганди. До IFIO організаційно входили представники Об'єднаного комітету начальників штабів (Joint Chiefs of Staff, далі – JCS), Управління Міністерства оборони, Центрального розвідувального управління та Комітету з питань національної безпеки. Очолив організацію Помічник Державного секретаря зі зв'язків з громадськістю [74].

Завдання з проведення операцій із застосування «чорної» та «сірої» пропаганди були регламентовані класифікованим додатком номер 4/A до вищезазначеного Меморандуму. У ньому серед іншого зазначалося: «Рада національної безпеки доручає директору ЦРУ ініціювати і проводити, в межах наявних коштів, приховані психологічні операції, які були б покликані протидіяти радянській пропагандистській діяльності, яка є загрозою миру та безпеці в усьому світі або дискредитує Сполучені Штати <...> ніщо, що міститься в цьому документі, не може тлумачитися таким чином, щоб вимагати операційні деталі щодо таємних методів, джерел або контактів від CIA» [107].

Згодом, у відповідь на політичні розбіжності, що виникли між Міністерством оборони і Державним департаментом президент Г. Трумен підписав директиву номер NSC 10/2 від 18 червня 1948 р. Відповідно до неї було створено Управління спеціальних проєктів (Office for Special Projects, далі – OSP) для проведення таємних розвідувальних операцій, включаючи приховані психологічні операції. Управління спеціальних проєктів здійснювало плани, розроблені Державним департаментом і Міністерством оборони, але звітувало тільки перед розвідувальним Бюро. На думку очільника Білого дому, така структура давала Держдепу та Міністерству оборони можливість вносити певні правки в планування таємних операцій, але зберігала за ЦРУ відповідальність за хід їхнього виконання. Також, постанова уповноважувала розвідувальне відомство на проведення «шпигунських і контррозвідувальних операцій за кордоном» [106]. Ці операції були тісно пов'язані з «пропагандою, економічною

війною, моніторингом, враховуючи саботаж, анти-саботаж, підривно діяльність <...> і підтримку корінних антикомуністичних елементів у країнах вільного світу» [106]. На нашу думку, ця директива фактично надала ЦРУ необмежену свободу дій на всіх фронтах Холодної війни. Як пояснює історик та спеціаліст з питань національної безпеки США Д. Прадос, директива номер NSC 10/2 вперше встановила «...механізм, запроваджений президентом для можливості офіційного проведення та управління прихованими операціями <...>, які були йому підпорядковані» [361, с. 28–29].

Одними з першими реалізованих Управлінням спецпроектів на інформаційному фронті можна вважати створення «Радіо Вільна Європа» («Radio Free Europe», далі – «RFE») та «Радіо Свобода» («Radio Liberty», далі – «RL»). Перше з перелічених було створено в 1949 р. «...під егідою урядового розвідувального апарату» – Національного комітету за вільну Європу (також відомого як Комітет за вільну Європу) [342, с. 110]. Це була ніби-то приватна організація, створена для маскуванню присутності урядових завдань США в інформаційній сфері. Своєю чергою «Радіо Свобода» було утворене в 1951 р. за спонсорської підтримки Американського Комітету за свободу народів СРСР [314, с. 46].

Щодо цих радіостанцій дослідниця Ш. Перрі-Джайлз висловила таким чином: «Як впливає з назви фонду «RL», він існував для передачі повідомлень в Радянський Союз. При цьому, на роботу ведучих, інтерв'юєрів, навмисно запрошували колишніх радянських громадян. У той час як «RFE» призначалося для Східної Європи, (Чехословаччини, Угорщини, Румунії, Польщі і Болгарії). Обидві радіостанції працювали без дозволу Конгресу, а незначну взаємодію між двома організаціями підтримували шляхом агентурних зв'язків» [356, с. 52].

На відміну від «Голосу Америки», «Радіо Вільна Європа» і «Радіо Свобода» («RL») працювали у зоні «сірої пропаганди» (їхнє джерело було прихованим або невідомим). Вони мали впливати на більш «націоналістично спрямовану» аудиторію, яка уособлювала «прагнення народів-сателітів СРСР» до незалежності від комуністичного впливу.

Наголосимо, що започаткована під прикриттям приватного спонсорства причетність ЦРУ до діяльності цих радіостанцій не була підтверджена публічно до 1971 року [342, с. 110].

Поряд із вищенаведеним варто зазначити, що у березні 1949 р. директивою Ради національної безпеки за номером NSC 59 було визначено відповідні ролі для кожної силової структури Сполучених Штатів під час психологічної війни. Цей документ також регламентував діяльність пропагандистської програми під час миру, національних надзвичайних ситуацій та початкових етапів війни [125]. Проте ця директива також викликала критику. Зокрема, за твердженням історика Е. Ліллі цей документ не був досконалим, оскільки не зміг чітко розподілити обов'язки, що призвело до «перетягування канатів» між департаментами [10, с. 4].

Майже через півтора роки, 30 вересня 1950 р. Г. Трумен затвердив постанову під номером NSC 68 [6]. На нашу думку, саме вона «систематизувала» теорію стримування Дж. Кеннана та дозволила адміністрації американського президента збільшити витрати на оборону (включаючи психологічну війну) за умови відсутності війни. Зауважимо, що NSC 68 мала оборонний характер і призначалась для боротьби з радянською агресією і психологічною війною (наприклад, відома всім кампанія СРСР «Ненависть до Америки») [6]. Тут вважаємо за потрібне згадати події на міжнародній арені. У той час як адміністрація президента готувалася до пропагандистської боротьби в рамках Холодної війни, Північна Корея атакувала Південну восени 1950 р. Власне причетність Радянського Союзу до вибуху корейської війни викликала у державної адміністрації США розуміння необхідності покращення координації та планування психологічної війни на національному рівні. В Міністерстві оборони США з'явилося розуміння того, що політична і психологічна війна у ситуації, що склалася, стала ключовою зброєю в радянському арсеналі. Реакцією на події у Пентагоні стало утворення Дивізії психологічної війни (Psychological Warfare Division, далі – PWD) для ведення операцій як у Кореї, так і в цілому у рамках Холодної війни, яка швидко набирала оберти [350, с. 94–95].

Шість місяців потому PWD розширили до Управління начальника психологічної війни (Office of the Chief of Psychological Warfare, далі – OCPW). Воно стало спеціальним штатним підрозділом, зі штатом понад 100 осіб та підпорядковувалося напряму Начальнику штабу. Управління відповідало за розробку воєнних планів психологічних і спеціальних операцій [349, с. 47]. Це був перший підрозділ служби військово-психологічних операцій, що реалізовував стратегічно психологічні місії.

Реагуючи на міжнародні інформаційні загрози, що виникли на фоні Корейської війни, 4 квітня 1951 р. президент створив Раду психологічної стратегії (Psychological Strategic Board, далі – PSB), яка концентрувала головні важелі та пружини пропагандистської діяльності країни. До складу цього органу на постійній основі увійшли заступник Державного секретаря, заступники міністра оборони та директора ЦРУ. Крім того, представник об'єднаного штабу повинен був «засідати з правлінням PSB, як його військовий радник». Щодо її структури, то окрім офісу директора, Рада організаційно складалася з наступних відділів: 1) виконавчий; 2) планування та політики; 3) координаційний; 4) оцінки та моніторингу. На неї серед іншого покладалось санкціонування та забезпечення більш ефективного планування, координації та проведення в рамках затвердженої національної політики психологічних операцій [44]. При цьому варто згадати зауваження Е.Ліллі: «основна функція цього органу полягала у тому, щоб запобігти розвитку міжвідомчих суперництв серед установ, залучених до психологічних операцій» [10, с. 4].

Підкреслимо, що крім координаційних та планувальних заходів, Рада не проводила власних операцій.

Згідно з установчою директивою Рада психологічної стратегії (PSB) повинна була підпорядковуватись та звітувати Раді національної безпеки, а та своєю чергою – безпосередньо президенту. Замикаючи коло, Рада національної безпеки контролювала діяльність Ради психологічної стратегії, в результаті чого вся психологічна військова діяльність підпорядковувалася керівництву і

контролю президента, як головнокомандуючого [44]. Як бачимо, це розширило негласні президентські повноваження і послабило контроль Конгресу.

Контроль виконавчої влади над PSB також простежується у виборі Г. Труменом першого директора цього органу – Г. Грея. Зауважимо, що останній був особистим другом американського президента, служив його заступником (1947–1949) та його секретарем (1949–1950) [310].

Поряд з більш мілітаризованою структурою PSB з'явилися дискусії щодо спектру її операцій. Так, на думку членів PSB, Рада існувала для координації і проведення «психологічних операцій в рамках затвердженої національної політики», а також для «формулювання і пропаганди загальнонаціональних психологічних цілей» [78]. Окремі завдання підтверджують думку про те, що уряду США було необхідно «мобілізувати величезну потенційну силу психологічних зусиль у боротьбі проти комуністичної агресії» за допомогою «Єдиної стратегії Холодної війни», – стверджував директор ЦРУ У. Б. Сміт [117].

Як засвідчують розсекречені протоколи засідань PSB, операційна сфера цього органу була досить «широкою», включаючи будь-яку діяльність, «крім явного застосування зброї і відкритої економічної війни» [12].

Варто зазначити, що Рада психологічної стратегії керувала «загальною психологічною політикою, цілями і програмами і їхньою координацією між різними департаментами та агентствами» та не займалася повсякденними психологічними операціями [44].

У період розбудови апарату пропаганди Міністерство оборони не хотіло залишатись осторонь цих процесів. Тому, у відповідь на створення PSB та різноманітних психологічних операцій, регламентованих постановами NSC 10/2 і 59/1, в жовтні 1952 р. воно опублікувало власну Директиву за номером С-5132.1 під назвою «Організація управління психологічної політики». Цей документ створював Управління психологічною політикою (Office for Psychological Policies, далі – OPP), відповідальність за діяльність якого покладалася на заступника Міністра оборони з питань міжнародної безпеки. У директиві підкреслювалося,

що представник OPP (а відповідно і DoD) «повинен мати право голосу та постійне членство в PSB» [11].

Водночас, представники інших департаментів вважали, що, хоча Міністерство Оборони відіграло чітку роль в психологічній війні під час військових дій, у мирний час воно повинно було залишитися поза справами. У свій захист в DoD навели аргументи, що можливості використання його структур є ефективними в будь-який час, а також закликали до збільшення використання військових засобів для пропаганди в мирний час [368, с. 29]. В результаті політичних дебатів, у березні 1952 р. було створено Центр психологічної війни в форті Бреґг (штат Північна Кароліна), на який покладалось навчання як персоналу психологічних операцій, так і підрозділів спеціальних операцій [350, с. 139]. А вже наприкінці цього року Міністерство оборони остаточно доповнило і розширило свої функції щодо психологічних операцій Директивою S-3140.1. Двома ключовими цілями цього документу було встановлення повноважень для використання можливостей DoD в рамках проведення психологічних операцій в мирний час, і створення Комітету з психологічних операцій в цій структурі. Початкове завдання останнього полягало в розробці та поданні плану конкретних ролей, цілей і можливостей Міністерства оборони для проведення психологічних операцій під час Холодної війни [90] (додаток Б, рис Б 1).

При всіх позитивних змінах, і в тому числі у розвитку органів ПСО пропагандистська програма адміністрації президента Г. Трумена, незважаючи на її більш централізовану структуру, продовжувала викликати значну критику з боку членів Конгресу і нової виконавчої влади. Основні претензії були спрямовані проти нездатності досягти високих очікувань, які на неї поклалися. Можливо, саме тому новообраний президент Д. Ейзенхауер вже чітко уявляв яким має бути ефективне використання сил та засобів в інформаційно-психологічній війні (зокрема завдяки своєму військовому досвіду). Він також був переконаний у необхідності налагодження якісної міжвідомчої координації на найвищому урядовому рівні, особливо для здобуття перемоги в битві з ідеологією комунізму. Про це свідчить його заява на другому (після приходу до влади)

засіданні Ради національної безпеки: «...психологічні операції – це необхідні інструменти реалізації національної політики...». Такий девіз визначив подальші рішучі кроки адміністрації 34-го президента США в напрямку реалізації урядової пропагандистської політики.

Тому не дивно, що вже через 6 днів після приходу в Білий дім, Д. Ейзенхауер президентськими наказами від 24 січня та 29 січня 1953 р., засновує два президентські комітети – Президентський консультативний комітет з питань реорганізації уряду (комітет Рокфеллера) та комітет президента США з питань міжнародної інформаційної діяльності (комітет Джексона) відповідно [86]. Незважаючи на те, що сфера дії першого виходила за рамки практики пропагандистської діяльності уряду, вона надала серйозний імпульс для відокремлення пропагандистської програми «старої» адміністрації від впливу Державного департаменту. Результатом діяльності комітету Рокфеллера став звіт президенту Д. Ейзенхауеру «Про організацію закордонних справ» від 7 квітня 1953 р. [85]. Дві з восьми рекомендацій зазначеного документу стосувалися виключно корекції чинної програми пропаганди США.

Перша була зосереджена на діяльності та методах роботи радіостанції «Голос Америки». Зокрема, члени Комітету зробили наголос на тому, що «VOA» має транслювати лише «офіційні позиції Сполучених Штатів». Наступна рекомендація стосувалася створення «нового іноземного інформаційного органу». А саме, закликала апарат президента: «Створити нове іноземне інформаційне агентство, в якому будуть консолідовані найважливіші закордонні інформаційні програми та програми культурного та освітнього обміну». При цьому «Голос Америки», на їхню думку, мав стати частиною цього нового агентства та підпорядковуватись йому. Комітет наголошував, що така «організація зарубіжної інформаційної програми» вимагатиме набагато більшої централізації та координації своєї діяльності [356, с. 133].

Після того, як доповідь комітету Рокфеллера була передана для вивчення в Раду психологічної стратегії, члени PSB перенаправили її до так званого комітету

Джексона для ознайомлення. Його члени мали врахувати ці результати, в ході проведення власного розслідування [356, с. 133–134].

Комітет з перевірки міжнародної інформаційної діяльності очолив експрацівник американської розвідки, персональний радник президента США з питань Національної безпеки – У. Джексон (додаток К, рис. К 2). До складу комітету увійшло вісім осіб [356, с. 134]. На час розслідування адміністрацією Д. Ейзенхауера було визначено, що «...комітет Джексона має працювати неопублічно і його діяльність не повинна ніде висвітлюватися» [9]. Більше того, основна частина його рекомендацій залишалася під грифом «Таємно» майже до середини 1980-х років.

У звітній доповіді очільник комітету піддавав критиці тогочасний стан інформаційної політики PSB одразу по декільком позиціям. Зокрема, на думку очільника комітету слабкі місця були в тому, що, по-перше, «...Рада психологічної стратегії здійснювала планування і давала вказівки іншим відомствам, але їй не вистачає владних повноважень для здійснення ефективної координації в умовах відсутності співпраці між відомствами, а також для забезпечення виконання своїх планів і політичних вказівок. По-друге, Комітет критикував адміністрацію Г. Трумена за проведення саме «оборонної» кампанії проти радянського режиму і закликав Д. Ейзенхауера переходити в наступ у психологічній війні. І, по-третє, вони вважали, що PSB зайшла занадто далеко в розробці самостійної психологічної стратегії, яка не була інтегрована в загальну Державну стратегію національної безпеки...» [86, с. 1591].

Серед більшості рекомендацій Д. Ейзенхауер обрав для впровадження три ключових, які повинні були впливати на розробку планів ведення інформаційної війни при його адміністрації. Ними стали: створення посади спеціального помічника президента з питань національної безпеки, створення Координаційної ради з операцій (Operations Coordinating Board, далі – OCB) з подальшою ліквідацією PSB, а також створення USIA.

Реалізацію головних пунктів почали з відпрацювання Плану реорганізації № 8 від 1 червня 1953 р. під назвою «Про створення інформаційного агентства

Сполучених Штатів». У супровідній заяві очільник Білого дому стверджував, що нове агентство є «...єдиним здоровим способом забезпечення реальної єдності та більшої ефективності» в роботі інформаційних служб США [82] (додаток Р).

Відповідно до вищезазначеного Плану, програма обміну та реалізації інформації залишалася, як і при Трумені, під юрисдикцією Державного департаменту, але за кордоном повинна була реалізовуватись персоналом USIA. Президент особисто наполіг на тому, щоб директор Інформаційного агентства увійшов до складу Ради національної безпеки і зобов'язав його «повідомляти та отримувати від нього інструкції через Раду національної безпеки» [75, с. 61].

Першим директором Інформаційного агентства Сполучених Штатів було призначено Т. Страйберта. З його призначенням 1 серпня 1953 р., Закон про створення Інформагентства США офіційно набрав чинності.

А вже майже через три місяці у постанові NSC від 24 жовтня 1953 р. було сформульовано мету його діяльності, а саме: «за допомогою ЗМІ надавати людям, які мешкають в інших країнах, докази того, що цілі і політика Сполучених Штатів відповідають їх законним прагненням до свободи, прогресу і миру» [86, с. 1753].

При цьому основними завданнями USIA визначались: встановлення і розвиток контактів між США та іншими країнами на політичному та інституційному рівнях, задля зростання взаєморозуміння і міжнародної стабільності; надання допомоги в розбудові демократії та ринкової економіки в країнах, що прагнуть до створення відкритого суспільства; роз'яснення політики США широкій зарубіжній аудиторії; демонстрація американського суспільства в усьому його розмаїтті, що сприятиме розумінню справжнього змісту політики США представниками зарубіжної громадськості; консультація президента, держсекретаря, членів Ради національної безпеки та інших вищих урядовців з питань суспільної думки за кордоном з метою вироблення поточної і перспективної інформаційної політики США; сприяння реалізації програм освітніх і культурних обмінів в національних інтересах; проведення переговорів з обміну інформацією в освітньому та культурному середовищі з урядами інших країн [86, с. 1753].

Проте головний акцент робився на тому, щоб це інформагенство розповсюджувало «позитивний» матеріал, водночас спрямувавши більш різку пропаганду через приховані канали як-то, наприклад, «Радіо Вільна Європа» та «Радіо Свобода». При цьому адміністрація Д. Ейзенхауера залишала за собою право контролювати і координувати всю пропагандистську програму, демонструючи інституціоналізацію воєнізованої пропагандистської структури (до якої, до речі, входили відкриті і приховані операції).

Винятковість завдань USIA та його відмінність від решти структур підтверджував й Т. Страйберт. Зокрема з цього приводу, звертаючись до Д. Ейзенхауера він писав: «В рамках цієї нової місії, Агентство буде підкреслювати єдність інтересів, що існують серед волелюбних народів, і показувати, як американські цілі і політика сприяють їхнім законним інтересам» [86, с. 1754]. З цією метою, вбачав директор USIA, агентство повинно «...сконцентруватися на об'єктивних, фактичних повідомленнях і відповідних коментарях, призначених для подання широкого викладу важливих кроків та політики Сполучених Штатів, особливо в зв'язку з тим, що вони торкаються або стосуються окремих країн і районів» [86, с. 1755].

Розглядаючи діяльність Інформагенства США, не можна оминати увагою ще один його структурний підрозділ, а саме Управління досліджень і розвідки USIA засноване наприкінці 1954 р. колишнім співробітником PSB і представником СІА в Комітеті Джексона, а на цей час спеціальним помічником Т. Страйберта – Г. Лумісом. На нашу думку, воно стало одним з найважливіших підрозділів нової структури, оскільки надавало детальний аналіз конкретних тенденцій світової думки та відповідей на основні події, а також синтезувало думки і висновки співробітників урядових структур та USIA у сфері поширення серед широкого апарату зовнішньої політики США [291, с. 97].

Слід наголосити, що Агентство мало надзвичайно розгалужену мережу. Так, представники USIA з питань ЗМІ були у штаті Міжнародної прес-служби, Служби кінематографії та інформаційних центрів у Вашингтоні. Більше того, з метою координації відносин між закордонними штабами і штаб-квартирою у

Вашингтоні, було призначено чотирьох помічників для кожного регіону [291, с. 103]. Водночас, представництва Інформагенства за кордоном були відомі як Інформаційна служба Сполучених Штатів (United States Information Service, далі – USIS), лишивши назву від інформаційної служби часів адміністрації Г. Трумена [291, с. 98].

Хотілось би звернути увагу на те, як поділ на чотири «області» USIA та їх фінансування розкривають пріоритети діяльності агентства. А саме: Європу та Велику Британію обслуговували 3500 співробітників з бюджетом 22,5 мільйонів доларів США (близько половини з яких було спрямовані до Німеччини). Для порівняння, латиноамериканські республіки обслуговувало лише 500 працівників з бюджетом у 1,5 мільйона доларів. Напрямок Далекого Сходу мав у складі 1300 співробітників і бюджет у 2,7 млн. доларів. Ще менше ресурсів виділялося на Близький Схід, Південну Азію та Африку [60].

34-й президент США продовжував втілювати у життя рекомендації комітету Джексона і своїм указом № 10483 від 2 вересня 1953 р. заснував Оперативну координаційну раду (ОСВ). Вона, своєю чергою, мала покласти край міжвідомчим чварам, що точилися з часів попередньої влади. Тому, її покликанням стало «координувати та інтегрувати психологічні аспекти з національною стратегією і, що більш важливо, виступати в якості координуючого та інтегруючого органу Ради національної безпеки з іншими структурами» [84, с. 454–455]. Як і PSB, ОСВ не входила в структуру NSC, а було окремим агентством, яке звітувало перед нею. Важливо відмітити, що саме така модель стала прототипом сучасної системи міжвідомчих комітетів Ради національної безпеки [371, с. 117–119].

Як бачимо, новій системі не потрібні були старі проблеми. Тож вирішити дискусію з приводу розподілу сфер впливу між державними структурами був покликаний Меморандум Ради національної безпеки, що побачив світ в січні 1954 р. В ньому були розмежовані обов'язки департаментів та агентств, що брали участь у закордонних інформаційних програмах і психологічних операціях США. Зокрема, уточнювалися обов'язки Оперативної координаційної ради щодо

психологічних операцій, які на той час включали в себе «...висунення пропозицій, консультування агентств щодо їхніх обов'язків з оперативного планування, координацію міждепартаментських аспектів цих планів й організацію своєчасного проведення заходів...» [116, с. 2].

Водночас, на USIA була покладена відповідальність за координацію політики, планів й операцій національної програми зовнішньодержавної інформації. Інформагенство також несло відповідальність за поширення в інших відомствах вказівок, що стосуються офіційного висвітлення новин в зарубіжних інформаційних представництвах. Поміж іншого, також були окреслені межі між функціональними обов'язками USIA і Міністерства оборони. Так, сфера діяльності інформаційного агентства поширювалася лише на ті райони, де американські війська фактично не брали участі в бойових діях.

Не оминув Меморандум і межі відповідальності CIA, закріпивши за нею таємні психологічні операції. А отже за Міністерством оборони США залишили тільки військові психологічні місії, а також консультативну роль для решти інформаційних інститутів [116, с. 3]. Ця ж директива також скасовувала пункти NSC 59/1, які, крім іншого визначали структуру Координаційного комітету з психологічних операцій (Psychological Operations Coordination Committee, далі – РОСС). Нова організаційно-штатна структура працювала під головуванням виконавчого секретаря ОСВ. При цьому, крім очільника до неї увійшли представники Міністерства оборони, Держдепу, ЦРУ, ОСВ, USIA та Управління іноземних операцій [116, с. 4].

Д. Ейзенхауер не зупинявся в своєму прагненні до досконалості протягом всього часу перебування на посаді. Тому він продовжував удосконалювати механізми координації національних зусиль з ведення пропаганди та психологічних операцій. Так, виконавчий наказ № 10700 від 25 лютого 1957 р. змінив статус Оперативної координаційної ради, перетворивши її з незалежного органу в структурну частину Ради національної безпеки. А вже 4 червня 1958 р. він фактично завершив 10-річний процес трансформації органів пропаганди, підписавши директиву NSC 5812/1, в якій розглядалися питання розподілу сфер

діяльності у психологічних операціях у воєнний час. Відповідно до директиви уточнювалися обов'язки DoD, CIA, USIA в різних умовах. Д. Ейзенхауер запропонував порядок дій кожного департаменту в залежності від категорії аудиторії, що піддавалась пропаганді – дружня, нейтральна або ворожа, а також в межах театрів воєнних дій або поза ними. Крім того, було погоджено порядок координації при передачі вказівок безпосередньо з Вашингтону в інші країни та в зворотньому напрямку [371, с. 142].

Таким чином, адміністрація президента Д. Ейзенхауера, проаналізувавши недоліки та прогалини в роботі своїх попередників, завершила процес еволюції та синхронізації органів пропаганди США. Важливим є те, що їй вдалося чітко розподілити обов'язки між відповідними державними інститутами, при цьому централізувавши їх всіх під владою РНБ, яка своєю чергою підпорядковувалась безпосередньо президенту. Зауважимо, що дана схема лишалася незмінною до кінця президентства Д. Ейзенхауера (додаток Б, рис. Б 2).

2.2 Розвиток інститутів пропаганди США в період розрядки біполярного протиборства та Другої Холодної війни (1961–1991 рр.)

Отримавши у спадок від Д. Ейзенхауера розгалужену і впорядковану структуру органів ПСО, Дж. Кеннеді, який прийшов до влади у 1961 р., знову повністю відформатував склад президентської адміністрації. Варто зауважити, що критика системи управління органів влади і Ради національної безпеки зокрема, була частиною передвиборчої кампанії 35-го президента США. Крім того, перед вступом на посаду він детально ознайомився з результатами розслідування, проведеного сенатором Г. Джексоном ще у 1959 р. щодо урядових методів формування національної політики на початку Холодної війни.

Підкреслимо, що у звітній доповіді перед Конгресом США сенатор нещадно критикував систему роботи Ради національної безпеки, сформовану адміністрацією Д. Ейзенхауера, та називав її «..роздутою паперовою фабрикою, яка насправді виконувала недостатньо великий об'єм реальної роботи, і це не відповідало критеріям, що Конгрес висував до цього органу влади» [89, с. 85]. На його думку, координація та контроль не мали входити в обов'язки NSC.

Натомість Рада мала бути таким собі «...приватним форумом для зустрічей президента зі своїми головними радниками в пошуках шляхів обговорення і дебатів щодо обмежених та найважливіших проблем, як довгострокових, так і нагальних. Крім того (що вбачалося вкрай не бажаним), може продовжувати використовуватися в якості вершини всеосяжної і надзвичайно інституціоналізованої системи вироблення політичних пропозицій та виконання схваленого президентом рішення» [89, с. 85]. Поміж іншого, потрібно було провести повну реорганізацію Ради національної безпеки, починаючи зі скасування Оперативної координаційної ради. А Держдеп, своєю чергою, мав не тільки контролювати зовнішню інформаційну політику, а й виступати в ролі «...агента з координації всіх основних напрямків політики по відношенню до інших країн». Г. Джексон також запропонував скасувати постійно діючі міжвідомчі комітети, а натомість ввести тимчасові міжвідомчі групи [89, с. 86–87].

Погляди цього сенатора повністю збіглися з міркуваннями Дж. Кеннеді. Тому 18 лютого 1961 р. президент видав наказ № 10920, який скасовував ОСВ. Одночасно з ліквідацією Координаційної ради, було розпущено 45 міжвідомчих комітетів. Чисельність персоналу Ради національної безпеки значно скоротилася, до того ж вона втратила велику частину своїх повноважень. Задля більш конкретного обґрунтування цих рішень, наступного дня в пояснювальній записці новопризначений голова Білого дому скаже: «...NSC використовувалася в попередній адміністрації для роботи, яку ми тепер плануємо виконувати іншими способами. Ми покладемо відповідальність за більшу частину роботи на державного секретаря...» [371, с. 158]. Зокрема, він розраховував на помічників секретаря, що відповідали за регіональні бюро, а вони, своєю чергою, мали тісно консультуватися з іншими департаментами та установами.

Не оминув своєю увагою Дж. Кеннеді й закордонні інформаційно-пропагандистські програми, наголосивши: «...що стосується нашого впливу на іноземну думку, а також нашого «іміджу» за кордоном, наші очікування покладаються на те, що робота буде вестися розгалужено: в моєму власному

офісі, в Держдепартаменті, а особливо під керівництвом пана Марроу в USIA, а також усіма, кого хвилює значення наших дій у зовнішній політиці. Ми вважаємо, що належна координація може бути забезпечена тут без великого формального механізму...» [376, с. 13].

На нашу думку, саме з видачею цього наказу та пояснень до нього, адміністрація президента Сполучених Штатів започаткувала новий виток еволюції пропагандистських структур. Даний трансформаційний період мав кілька характерних ознак. Перша – це перехід від панівної у зовнішній інформаційній політиці чітко розподіленої та збалансованої мілітарної, до в більшому ступені цивільної складової, в особі USIA та її директора Д. Марроу. Про таку тенденцію свідчить низка меморандумів про дії щодо забезпечення національної безпеки (National Security Action Memorandum, далі – NSAM). Зокрема NSAM 3, від 15 квітня 1961 р., що доручив «...вивчити питання про продовження фінансування Центральним розвідувальним управлінням таких радіостанцій, як «Радіо Вільна Європа», і про те, чи не доцільнішою є відкрита урядова підтримка (тобто передача їх під юрисдикцію USIA)». Проте, ця ідея не була втілена в життя, через обґрунтування: «...якщо прикриття ЦРУ буде скомпрометовано, програма втратить довіру і, отже, більшу частину своєї ефективності...» [15].

Наступний документ, поміж іншого засвідчує ще одну трансформаційну характеристику. Так, NSAM 61, від 14 липня 1961 р., дав вказівку Держдепу і USIA «...використовувати свої кошти для підтримки і поширення затвердженої контртеми для боротьби з радянськими пропагандистським темами під назвою «мирне співіснування»...» [13]. Як бачимо, від наступального стилю Д. Ейзенхауера нова адміністрація переходить до контрнаступальної та «оборонної» психологічної кампанії.

Що стосується ключових ролей USIA, як і цивільної компоненти в міжнародній пропагандистській діяльності, то вони закріплені в меморандумі NSAM 63 від 24 липня 1961 р. Цим документом президент доручив Держдепу через USIA «...забезпечити зовнішньополітичне керівництво для всіх

міжнародних радіомовних і телевізійних станцій, контрольованих урядовими агентствами США» [14]. Показовим елементом трансформації від військової до цивільної парадигми є те, що до їхнього числа входили станції Міністерства оборони, такі як Радіо-телевізійна служба Збройних сил і «Голос Командування Організації Об'єднаних Націй в Кореї». Крім того, USIA було надано повноваження «скеровувати роботу будь-якої з цих станцій, якщо це необхідно для реалізації спеціальних програм» [14].

Дж. Кеннеді також вважав, що змін потребують і форми діяльності USIA. Вже у січні 1963 р. адміністрація Кеннеді заявила, що Інформагенство змінює свою місію, і зокрема, реалізує «допомогу в досягненні Цілей зовнішньої політики Сполучених Штатів шляхом цілеспрямованого впливу на громадську думку в інших країнах» [92]. У його службовій записці визнавалося, що однієї тільки інформації недостатньо, і що USIA має використовувати інструменти «переконання», щоб вплинути на ставлення іноземної громадськості [92]. Як свідчення прямої підпорядкованості президенту, Д. Марроу отримав пряму телефонну лінію в овальний кабінет. У роки правління Д. Марроу бюджетні асигнування USIA коливалися, хоча загальна тенденція до їхнього збільшення посилювалася.

Поміж іншого, змінився й вектор зосередження основних пропагандистських зусиль. Так, Дж. Кеннеді вважав головною формою військово-політичних конфліктів підривно та повстанську діяльність в інших країнах. Тому розпорядився створити кілька міжвідомчих груп, які він назвав «Спеціальними», що було задекларовано в меморандумі NSAM 124 від 18 січня 1962 р. Згідно цього документу всі урядові установи США визнали, що «...підривна повстанська діяльність є основною формою військово-політичного конфлікту нарівні з конвенційної війною...» і що таке визнання має бути включено в «політичні, економічні, розвідувальні, військові та пропагандистські програми, що проводились державою за кордоном через USIA і ЦРУ» [17].

Варто зазначити, що такими різкими перебудовами були задоволені не всі. Крім політичних опонентів-республікаців, свої помилки усвідомили, і

безпосередні учасники реформ. Так, Е. Штаатс, який входив до складу адміністрації Кеннеді, висловив позицію щодо скасування ОСВ наступним чином: «Я налаштував їх (адміністрацію і Кеннеді – прим. автора) на те, щоб вони якийсь час продовжували обговорення та не поспішали». Він був переконаний, що в затоці Свиней (Куба) не відбулося б ніякого фіаско, якби Координаційну раду не скасували [7]. Інший політичний діяч з президентської команди Бр. Сміт, який займав посаду виконавчого секретаря РНБ, також вважав ОСВ «прекрасно налагодженим механізмом». Він відчував себе винним у тому, що не зміг переконати нову адміністрацію зберегти її. Пізніше професор Гарвардського університету Р. Нойштадт, який консультував Кеннеді з питань організаційної структури його адміністрації, написав службову записку, в якій визнав, що скасування ОСВ було помилкою, а також, що частково це було політичне рішення, спрямоване проти Д. Ейзенхауера, але в кінцевому підсумку викликало проблеми у Дж. Кеннеді [392, с. 97].

Отже, проведена Дж. Кеннеді перереформатизація стала новим еволюційним витком в роботі органів пропаганди США. Головними чинниками даного етапу були: зміна підпорядкованості органів президенту – функції NSC перейшли до Держдепу, а на зміну постійнодіючим міжвідомчим комітетам, прийшли тимчасові «Спеціальні групи»; перехід від добре структурованої мілітарної системи до роботи з акцентом на USIA (цивільну складову).

Проте, незважаючи на критичні погляди і прагнення окремих політиків повернути ОСВ, за президентства Л. Джонсона структура органів пропаганди не зазнала суттєвих змін. Так, USIA залишалося незалежним в підпорядкуванні очільника Білого дому та відповідало за більшість програм в рамках психологічної війни. Хіба що її акцент був зміщений на Південно-Східну Азію. Це було зумовлено війною у В'єтнамі, а також прихильністю адміністрації до вектору пропагандистського протистояння в локальних конфліктах [20, 21]. Як і його попередник, Л. Джонсон вважав, що Держдепартамент повинен відігравати провідну роль у зовнішній політиці. Тому у 1966 р. він наділив Держсекретаря повноваженнями і повною відповідальністю «...за загальне керівництво,

координацію та контроль міждепартаментської діяльності за кордоном...», підписавши NSAM 341 [371, с. 285].

Проте, слід зазначити, що Л. Джонсон на відміну від Дж. Кеннеді не забував про важливість Ради національної безпеки, створивши при ній міжвідомчі робочі групи. Але, водночас зауважимо, що відповідно до керівних документів, жодна з них не займалася безпосередньо координацією пропаганди та психологічних операцій. Крім того, з'явилося кілька спеціальних груп психологічних операцій «обмеженого впливу», серед яких були в'єтнамська робоча група, яка станом на 1967 р. працювала лише 10 місяців, а також група, створена під тиском оточення президента вже на останніх етапах в'єтнамської війни [311, с. 19].

Ще одним свідоцтвом того, що пропагандистські інститути часів Кеннеді-Джонсона так і не стали досконалыми, стало дослідження проведене Об'єднаним штабом на початку 1970-х рр. В першу чергу воно стосувалося питання ефективності координації психологічних операцій. Серед іншого в ньому зазначалося, що Комітет зі спостереження за психологічними операціями в критичних районах (Psychological Operations in the Critical Areas, далі – РОСА), створений в 1965 р., був покликаний «...заповнити вакуум, утворений відсутністю координації на найвищому рівні керівництвом психологічними операціями...» [311, с. 18]. У результаті дослідження РОСА визнали його не ефективним, оскільки з травня 1969 р. ним не проводилося засідань (незважаючи на те, що меморандум на підставі якого він було створено, все ще залишався в силі) [137].

А от обрання президентом Сполучених Штатів Р. Ніксона в 1968 р. призвело, на нашу думку, до перших істотних змін в структурі органів пропаганди США. Це, в першу чергу, відобразилося в поверненні до централізації президентської влади як це було часів Д. Ейзенхауера. Пов'язуємо такі зміни з тим, що Р. Ніксон відповідав за ведення зовнішньої політики в Конгресі на посаді віце-президента при Д. Ейзенхауері. Тому, в новому статусі він мав намір

повністю контролювати зовнішню політику і приймати найважливіші рішення самостійно.

Це простежується у поверненні Раді національної безпеки ключових ролей. Зокрема, за ініціативою 37-го очільника США було створено штат РНБ під керівництвом професора Гарвардського університету Г. Кіссінджера, якого він призначив своїм радником з національної безпеки [291, с. 293–294]. Він і його співробітники мали виступити в якості буфера між головою виконавчої влади Америки і департаментами та агентствами, аналізуючи їхні рекомендації і забезпечуючи захист інтересів президента. Водночас, бачимо певне зниження ролі Держдепу, про що свідчить той факт, що Р. Ніксон обрав держсекретарем В. Роджерса – людину, яка була генеральним прокурором при Д. Ейзенхауері, юриста, відомого своїми адміністративними й організаційними навичками, але не широкими знаннями в області зовнішньої політики [400, с. 343]. На нашу думку, це було свідомим кроком, зробленим з прицілом на те, що держсекретар не стане перепорою між президентом та РНБ.

Зауважимо, що не зважаючи на широкі заходи з формування різноманітних державних інститутів та їхніх функцій за зразком часів початку Холодної війни, Р. Ніксон не «воскресив» нічого схожого на Раду з психологічної стратегії або Оперативну координаційну раду. Тому в питаннях пропаганди та ПсО він продовжив розвивати багатогранну модель співпраці ЦРУ та USIA, відповідальних за таємні психологічні операції, а також публічну дипломатію і відкриті інформаційні програми. Міністерство оборони своєю чергою продовжувало відповідати за психологічні операції безпосередньо у театрах воєнних дій. Загалом, відбулись зміни лише формального підпорядкування цих органів РНБ з президентом, як кінцевим бенефіціаром.

В підтримку свого стратегічного курсу Р. Ніксон також випустив ряд Меморандумів про рішення в сфері національної безпеки (National Security Decision Memorandum, далі – NSDM). Проте, лише деякі з них мали інформаційну або психологічну складову. Зокрема NSDM 3 – «Керівництво, координація і нагляд за міждепартаментською діяльністю за кордоном»; NSDM 7 –

«Керівництво, координація і нагляд за діяльністю міждепартаментських груп»; NSDM 19 – «Вашингтонська група спеціальних дій»; NSDM 23 – «В'єтнамська група спеціальних досліджень»; NSDM 40 – «Відповідальність за проведення, нагляд і координацію операцій з прихованого проведення операцій» [278, с. 212]. На жаль, додаткова інформація, що стосується саме цих NSDM або створення якихось спеціальних міжвідомчих комітетів й досі лишається недоступною.

Підсумовуючи діяльність адміністрації президента Р. Ніксона, варто відзначити, що саме недостатня увага верхніх урядових щаблів до стратегічного впливу і їхня обмежена орієнтація на Південно-Східну Азію, призвели до зниження ефективності боротьби з комуністичною пропагандою в усьому світі. А більшість зусиль США за межами в'єтнамського театру були зведені нанівець антив'єтнамським рухом всередині країни і високоефективними радянськими і комуністичними пропагандистськими програмами, які носили більш стратегічний та глобальний характер [278, с. 212]. На наш погляд, з цього приводу влучно висловився американський історик та політолог К. Лорд: «Протягом в'єтнамських років, незважаючи на деякі помітні успіхи з психологічними і політичними методами боротьби з повстанським рухом, уряд США в цілому виявився неспроможним розробити і здійснити загальну стратегію, яка враховувала б життєво важливе значення психологічно-політичного виміру у боротьбі із загрозою, що надходила з боку СРСР» [335, с. 14].

За президентства Д. Форда та Д. Картера продовжився поділ елементів стратегічної впливу між ЦРУ, USIA, Держдепартаментом і DoD. Однак, в ході реорганізації системи Ради національної безпеки останній створив два нових комітети, які включали в сферу своєї діяльності інформаційну політику, проте, не в якості основних завдань. Так, Комітет з огляду політики розробив напрямки діяльності в галузі безпеки в тих областях, які є головною сферою відповідальності одного з департаментів, але в яких це питання також має важливі наслідки для інших департаментів. Сюди належали питання зовнішньої політики зі значними військовими або міжвідомчими аспектами, і питання оборонної політики, що мали міжнародні наслідки. Спеціальний координаційний

комітет своєю чергою займався розвідувальною діяльністю і таємними операціями [35]. Певних або незначних структурних змін зазнало також USIA. Так, воно було перейменовано в Агентство з міжнародних зв'язків США (United States International Communication Agency, далі – USICA). Основні характеристики нового органу були викладені в Плані реорганізації №2 від 1977 р. Його завдання були окреслені Д. Картером у промові перед Конгресом: «Метою цієї реорганізації є розширення нашого інформаційного, освітнього та культурного спілкування зі світом, оскільки воно є основним засобом, за допомогою якого наш уряд може інформувати інших про нашу країну, а також інформувати американську громадськість про решту світу. Нове Агентство має відігравати центральну роль у побудові цих двосторонніх мостів взаєморозуміння між нашим народом та світовою спільнотою. Тільки знаючи і розуміючи досвід один одного, ми зможемо знайти спільну мову, якою ми зможемо вивчати і врегульовувати наші розбіжності» [91].

Зміни торкнулися не тільки назви, а й структури органу публічної дипломатії. Відбулася трансформація Агентства, до складу якого тепер входили чотири основні бюро, очолювані заступниками директора. Найголовніша зміна полягала в тому, що USICA включило в себе Бюро у справах освіти та культури Державного департаменту США, отримавши, таким чином, освітні та культурні програми у своє підпорядкування. Так завершився період інституційного розмежування культурної та інформаційної діяльності [291, с. 371]. На наш погляд, першочергове значення мали саме структурні зміни, а нова назва була покликана відобразити нову суть Агентства, яке вперше об'єднало в собі досі розділені функції.

Таким чином, у період 1961–1981 рр. структура американського пропагандистського апарату зазнала кількох трансформаційних змін, що напряду залежали від адміністрацій, що на той час перебували при владі в Білому домі. Так, міжвідомчі структури і комітети, які Г. Трумен і Д. Ейзенхауер створили для координації стратегічного впливу, фактично зникли з приходом до влади Дж. Кеннеді у 1961 р. Офіси психологічної війни в DoD і JCS були розпущені, так

само як і їхні координаційні комітети. Основну координуючу роль до 1968 р. займав Держдеп, а USIA домінувала в урядових пропагандистських програмах. За президентства Р. Ніксона відновила свої позиції РНБ, а функції та роль в інформаційній діяльності країни з боку USIA, CIA та DoD набули більш збалансованого вигляду.

Та незважаючи на це, більшість американських дослідників, називають цей період в історії розвитку пропагандистських інститутів – «льодовиковим». Зокрема, засновник і президент Національного стратегічного інформаційного центру Вашингтона і Нью-Йорка Ф. Барнетт з цього приводу говорив: «...сприятливий клімат для американських пропагандистських та психологічних операцій був занурений в морок за двадцять років, що послідували за 1959 р.; лише в Вестмінстерській промові президента Рейгана знову яскраво засяло сонячне світло» [359, с. 63]. На думку цього політичного діяча, різні адміністрації в цей період не створили жодних постійних всеосяжних комітетів для координації психологічної діяльності в рамках уряду. Передбачалося, що департаменти й агентства будуть координувати свою діяльність з іншими, але ефективність цієї роботи не відповідала бажанням. «Іноді складалося враження, що комітети заповнюють вакуум, але, як правило, вони були вузьконаправленими і короткостроковими» – зазначив Ф. Барнетт [359, с. 63].

Останній та ключовий виток еволюції органів пропаганди, на наш погляд, відбувся з приходом до влади в Білому домі у 1981 р. Р. Рейгана. Насамперед це було обумовлено його акцентом на рішучу зовнішню політику та бажанням перемогти в Холодній війні.

Так, він і його адміністрація визначили новий курс розвитку національної стратегії. Особиста позиція 40-го президента США щодо цього була визначена постановою номер NSC 32 від 20 травня 1982 р. У ній президент підкреслював: «Наша національна безпека вимагає розробки та інтеграції комплексу стратегій, включаючи дипломатичний, інформаційний, економічний, політичний і військовий компоненти» [351, с. 23]. Як бачимо, вперше за довгий час інформація

була перетворена з допоміжного інструменту в один з головних елементів національної стратегії.

Крім того, саме адміністрація нового президента знову змінила інформаційно-психологічний фокус з підривної діяльності в ході локальних конфліктів на більш глобальний, основну роль в якому відігравав СРСР: «Ключові військові загрози безпеці США в 1980-і роки будуть як і раніше виходити від Радянського Союзу та його союзників» [311, с. 20]. Саме тому, тією ж постановою одним з головних завдань Ради національної безпеки визначалося: «...нейтралізувати зусилля СРСР з посилення свого впливу шляхом використання пропаганди та дезінформації...» [112].

Відзначимо, що такий акцент на інформації та психологічно-пропагандистській компоненті на рівні стратегії національної безпеки зберігався протягом усього терміну повноважень Р.Рейгана.

В рамках реалізації проголошеного керівництвом держави курсу, відбулася низка структурних змін в інформаційно-пропагандистському апараті. Так, вперше з часів Д. Ейзенхауера було створено постійнодіючий орган, покликаний координувати державні зусилля в плані реалізації публічної дипломатії. Своєрідний аналог Ейзенхауерівської Оперативної координаційної ради часів 34-го президента США, відповідно до директиви про рішення в сфері національної безпеки (National Security Decision Directive, далі – NSDD) номер 77 від 14 січня 1983 р. отримав назву Спеціальна група планування (Special Planning Group, далі – SPG). Вищезазначеним документом визначалися такі завдання новоствореного департаменту: «SPG несе відповідальність за загальне планування, керівництво, координацію та моніторинг здійснення діяльності публічної дипломатії; забезпечує розробку і реалізацію широкої програми ефективних ініціатив, спрямованих на підтримку цілей і рішень в галузі політики національної безпеки» [110].

Одним з показників схожості з ОСВ, а також масштабу спектру покладених на неї завдань є також склад, який Р. Рейган визначив для Спеціальної групи. Так, до нього увійшли державний секретар, міністр оборони, директор Інформаційного

агентства США, директор Агентства міжнародного розвитку, а також помічник президента зі зв'язків з громадськістю або призначений ним заступник. Інші високопосадовці викликалися на засідання за необхідності. Показовим також є те, що, як і на початковому етапі Холодної війни, контроль діяльності даного інституту здійснював помічник президента з питань національної безпеки (при Ейзенхауері – спеціальний помічник президента з питань національної безпеки (та Холодної війни)). Саме він визначав доступ представників інших установ до засідань групи [110].

Поміж іншого, задля забезпечення ефективної діяльності Спецгрупи планування, директивою NSDD 77 було засновано чотири міжвідомчих комітети, що мали нею контролюватися. У число цих комітетів увійшли: Комітет зі зв'язків з громадськістю, Міжнародний інформаційний, Міжнародний політичний і Міжнародний мовний комітети. Крім того було запроваджено розклад регулярних зустрічей голів цих структур, щоб забезпечити належну міжвідомчу координацію і виконання спрямованих SPG ініціатив і керівних вказівок [110].

Завдання та обов'язки комітетів свідчать про багатогранність інформаційно-психологічно впливу, який визначався адміністрацією Р. Рейгана, а також про чіткий розподіл між департаментами напрямків їхньої діяльності. Так, Комітет зі зв'язків з громадськістю (Public Affairs Committee, далі – РАС) відповідав за діяльність уряду США в галузі зв'язків з громадськістю, пов'язану з цілями національної безпеки. Крім того, на нього покладалася підготовка публічних виступів високопоставлених посадових осіб з метою здобути підтримку американської громадськості та основних зовнішньополітичних ініціатив у всьому світі. Міжнародний інформаційний комітет (International Information Committee, далі – ІІС) очолював старший представник Інформаційного агентства Сполучених Штатів Америки. Ця група відповідала за планування і здійснення всіх заходів, пов'язаних з міжнародною інформацією, що стосувалася національної політики в галузі безпеки. Міжнародний політичний комітет (International Political Committee, далі – ІРС) підпорядковувався Державному департаменту. Він відповідав за координацію і здійснення міжнародної

політичної діяльності, пов'язаної з інтересами національної безпеки США за кордоном. Ця група займалася підготовкою, організацією та наданням допомоги іноземним урядам, групам та установам, які займаються питаннями розвитку демократії. Цей комітет реалізовував плани, спрямовані на запобігання поширенню комуністичних і тоталітарних ідеологій за допомогою стратегій прямих політичних дій. Міжнародний комітет з мовлення (International Broadcasting Committee, далі – ІВС) працював під головуванням представника Ради національної безпеки. Він контролював процес планування і координації діяльності радіостанцій, спонсорованих урядом США, по всьому світу [110].

Зауважимо, що Р. Рейган вбачав в радіо один з головних інструментів, за допомогою якого можна достукатися до простих громадян, і тому наполягав на розвитку радіопропаганди. Для реалізації поставленої мети адміністрація 40-го президента прийняла директиву № 45 від 15 липня 1982 р. про міжнародне радіомовлення, визначаючи його важливим інструментом національної безпеки США. Офіційним голосом уряду Америки при цьому залишалася радіостанція «Голос Америки», що й надалі була покликана роз'яснювати політику США на міжнародній арені. Тут слід згадати роботу низки радіостанцій, таких як «Радіо американського сектора Берліна» (віщало на східну частину міста), «Радіо вільна Європа» і «Радіо Свобода» (працювало на аудиторію країн Східної Європи і СРСР), а також Американське військове телерадіоагентство (зоною мовлення якого були американські частини, що перебували за кордоном), з метою поширення демократичних цінностей на зазначених територіях. Коментуючи важливість вищезазначеного документу у формуванні ключової ролі пропаганди та інформаційного впливу в національній політиці Р. Рейгана, професор публічної дипломатії, доктор Дж. Уоллер зазначав, що директива номер NSDD 45 «твердо відновила міжнародне мовлення, що спонсорується США, в якості інструменту національної безпеки, яке відтепер підкорювалося не тільки вказівкам державного секретаря, а й радника президента з національної безпеки. У цьому документі був викладений план з перетворення міжнародного мовлення в інструмент національної безпеки» [114, с. 155–157].

Можливо, найбільших змін зазнало Інформаційне агентство США. Так, вже у 1982 р. USICA було знову перейменовано в Інформаційне агентство США (USIA). У 1983 р. під егідою агентства з'явилася телевізійна супутникова мережа Worldnet, що організовувала трансляції спеціально для іноземної аудиторії. Вона пов'язала штаб-квартиру USIA з посольствами США по всьому світу, що дозволило проводити інтерактивні дискусії між іноземними представниками агентства і керівними посадовими особами у Вашингтоні в прямому ефірі. Безумовно, додавання цього нового інструменту в арсенал USIA потенційно збільшувало охоплення іноземної аудиторії. Це мало особливе значення з урахуванням повернення до ідеї активного використання публічної дипломатії в міжблоковому протистоянні. В даному контексті агентство повинно було орієнтуватися на всі групи іноземної громадськості [379, с. 40]. Пізніше, з прийняттям в 1994 р. закону «Про міжнародне мовлення», всередині Інформагентства з'явилося Бюро міжнародного мовлення, що складалось з «Голосу Америки», Радіо і телебачення «Марті» і «Worldnet».

Загалом, в остаточному варіанті структура Інформаційного агентства США виглядала наступним чином. Очолювали агентство директор, його заступник і три асоційовані менеджери, які керували трьома головними бюро. Першим з них було Бюро інформації, що готувало та поширювало різноманітні публікації на 30-ти мовах, з матеріалами підтримки цілей політики США. Цей орган також публікував книги та брошури, які надавали інформацію про історію, політику, економіку та культуру США, а також затверджував нові технології надання інформації. Другим було Бюро з питань освіти і культури, яке відповідало за управління відносинами в освітніх та культурних обмінах. Воно реалізовувало як академічні, так і професійні й культурні проєкти. Прикладами перших є програма Фулбрайта (яка передбачає обмін студентами, вченими та вчителями між США та іншими країнами), а також Програма надання стипендій. Бюро також курувало програми для так званих «послів культури», як-то музикантів, художників, спортивних діячів та письменників, щоби ділитися американською культурою з іноземними публіками.

По-третє, до складу USIA входило Бюро з питань управління, яке надавало адміністративні підтримку і послуги в рамках всього агентства. Інформагентство контролювало свою кадрову програму з власним набором персоналу, роботою, призначеннями і кар'єрними можливостями, які були відокремлені від Державного департаменту. Воно також здійснювало нагляд або розподіл власного бюджету і підтримку своїх операцій.

Крім того до USIA входили Офіси підтримки, що включали Управління громадських зв'язків, Офіс Генерального юрисконсульта та Управління досліджень та реакції ЗМІ). Управління досліджень та реагування на ЗМІ проводило виборчу діяльність, а також готувало щоденний аналіз думки зарубіжної преси щодо зовнішньої політики США. Служби регіональних справ підтримували і координували діяльність в закордонних представництвах агенства, де Агенство було відоме як інформаційна служба США (USIS).

За часів Холодної війни Інформаційне агентство Сполучених Штатів керувало 190-ма постами USIS в 142 країнах світу. У той же час 520 службовців агенства працювали на цих постах за підтримки 2521 місцевих працівників з іноземних служб, найнятих на місцях. Співробітники USIA були розміщені в посольствах, консульствах та бібліотеках USIS по всьому світу. Остання реалізовувала програми у кожній конкретній країні, орієнтуючись на наявну там аудиторію. Шість географічних відділень підтримували і координували зусилля USIS (а саме Управління у справах Африки, Управління з Міжамериканських питань, Управління у справах Східної Азії і Тихого океану, Управління у справах Західної Європи і Канади, Управління у справах Східної Європи та країн колишнього СРСР і Управління у справах Північної Африки, Близького Сходу та Південної Азії) [390].

Вважаємо за доцільне зупинитись на розкритті трьох головних посад іноземних служб USIS, які існували майже у кожному посольстві або консульстві за кордоном:

1) Службовець із зв'язків з громадськістю (The Public Affairs Officer (PAO)) – відповідав за управління інформаційною та культурною діяльністю посольства.

РАО був старшим радником посла та інших посадовців посольств з питань стратегій публічної дипломатії щодо реалізації політики у сфері впливу на громадську думку в країні, а також контролював роботу інших дипломатичних працівників, розміщених у посольстві.

2) Інформаційний службовець (The Information Officer (IO)) – працював з приймаючою країною та міжнародними ЗМІ і був представником посольства. IO розробляв стратегічні рекомендації з ключових питань, що становили суспільний інтерес, проводив прес-конференції, видавав прес-релізи, організовував інтерактивне супутникове телебачення, телеконференцію WORLDNET, що пов'язувала місцеві органи влади з представниками уряду США або іншими американськими фахівцями з необхідних питань. Він також працював з місцевими редакторами та репортерами, роз'яснюючи політику Америки та питання, що стосувались її суспільства та культури і надавав підтримку американським журналістам, які працюють у країні.

3) Службовець з питань культури (The Cultural Affairs Officer (CAO)) – керував програмами освітнього та культурного обміну, організовував лекції та семінари зі спікерами, художниками, музикантами та іншими представниками американської культури. CAO також працював з місцевими видавцями для перевидання та перекладу американських книг і публікацій [344, с. 13].

Відносини між USIA та американським міжнародним мовленням змінювалися. Протягом багатьох років всі радіослужби знаходилися в межах Інформагенства. Пізніше ці задачі були покладені на Незалежну раду міжнародного мовлення (Board for International Broadcasting, далі – BIB), яка мала непрямі відносини з керівництвом USIA. BIB несла відповідальність за керівництво і нагляд за діяльністю Міжнародного мовного бюро (International Broadcasting Board, далі – IBB). Своєю чергою, до його складу входили всесвітні мовні служби, такі як «Голос Америки» і телекомпанії «Worldnet», «Куба Бродкастинг», Інженерно-технічний відділ і різні служби підтримки. BIB також мала повноваження по фінансуванню і нагляду за дочірніми радіо-грантоотримувачами: «Радіо Вільна Європа / Радіо Свобода» («RFE» / «RL») і

«Радіо Вільна Азія» («RFA»). До обов'язків Незалежної ради міжнародного мовлення входили, насамперед, аналіз та оцінка роботи радіостанцій, а також визначення їх якості, ефективності та професійної компетентності [391, с. 23].

При цьому хочемо навести окремі цифри. На момент розформування USIA (1999 р.), години мовлення урядових і сурогатних служб США включали: 660 годин щотижневих програм «VOA» 53 мовами; 24 години на добу радіо і 4 години телетрансляцій іспанською на Кубу; і більше 500 годин на тиждень програмування RCE/RL на 23 мовах у Центральну Європу, Росію, Іран, Ірак та республіки колишнього Радянського Союзу [390].

Аналізуючи цивільні ініціативи Р. Рейгана в рамках державної інформаційної стратегії, не можливо оминати увагою створення Національного фонду підтримки демократії (National Endowment For Democracy, далі – NED) в якості механізму, що дозволяє нагляд за виділенням коштів на підтримку демократичних політичних і культурних інститутів за кордоном. У своїй Вестмінстерській промові він запропонував ініціативу «...щодо сприяння розвитку інфраструктури демократії – системи вільної преси, спілок, політичних партій, університетів, – яка дозволяла б людям обирати свій власний шлях, розвивати свою культуру» [94]. Конгрес дозволив фінансування NED в рамках 1984/85 фінансового року.

З моменту свого створення NED тісно співпрацював з держдепом та USIA. Зауважимо, що NED продовжує існувати і сьогодні як незалежна організація, котра продовжує співпрацювати з приватним сектором з метою сприяння розвитку демократичних інститутів у всьому світі [94].

Не оминуло рейганівське «відродження» й мілітарну компоненту інформаційно-пропагандистської діяльності. Так, в директиві від 6 березня 1984 р. під номером NSDD 130, 40-й президент поставив перед DoD завдання «...надати першорядне значення активізації і повній інтеграції психологічних операцій в військові операції і планування» [113]. Крім того, він доручив Міністерству оборони брати участь у відкритих програмах інформаційно-психологічних операцій (Psychological Operations, далі – ПІО, PSYOP) в мирний

час. Зрештою, він доручив SPG очолити розробку скоординованих міжвідомчих міжнародних інформаційних планів, що включають використання можливостей DoD в мирний та воєнний час.

В результаті, відреагувавши на директиву NSDD 130, Міністерство Оборони серйозно переглянуло та провело оцінку можливостей ІПсО в Збройних силах. Цей огляд показав, що потенціал DoD значно спав після війни у В'єтнамі. У цій ситуації рішенням проблеми та усунення її недоліків став генеральний план психологічних Операцій Департаменту психології від 1985 р. Цей переломний документ фундаментально підвищив можливості психологічних операцій Міноборони по всьому світу, охоплюючи багатогранний спектр локальних конфліктів. Зокрема відбулось відновлення або вдосконалення офісів цих структур, створено загальне управління PSYOP, яке, зауважимо стало першим подібним підрозділом за більш ніж 20 років [351, с. 23].

Своєю чергою, зміни відбулися і в Об'єднаному штабі. Так, JCS модернізував свій кадровий склад PSYOP, перетворивши його з невеликих філій в підрозділи [351, с. 24]. Як активні, так і резервні підрозділи зазнали зростання чисельності персоналу, отримали більше фінансування для навчання, проведення операцій, а також отримали оновлене обладнання.

26 липня 1984 р. DoD опублікувала Директиву S-3321.1 «Відкриті PSYOP». Ця директива залишається в силі і використовується і сьогодні в якості політичного керівництва для міністерства оборони мирного часу. Відповідно до вищезазначеного документу була заснована програма відкритих PSYOP мирного часу (OP-3). Відповідно до неї кожен командир підрозділу розробляв і подавав план для проведення психологічних заходів в мирний час в межах своєї зони відповідальності. Командири у військах координували свої OP-3 плани з представниками JCS. А ті, своєю чергою отримували згоду на них в Пентагоні. Цей процес, на нашу думку, гарантував ключовим гравцям отримання можливості переглянути плани OP-3 до того, як командир його виконає [382, с. 7].

За часів обох президентських каденцій (1981–1989), Р. Рейган приділяв багато уваги забезпеченню міжвідомчої координації в сфері інформації. При

цьому головна роль відповідального за ведення «чорної» пропаганди та психологічних операцій під грифом «таємно» безальтернативно відводилась ЦРУ. Так, наказ № 12333 від 4 грудня 1981р., був спрямований на розширення повноважень і обов'язків американських розвідувальних служб, а також зобов'язував керівників усіх федеральних відомств США «...в повній мірі співпрацювати з головним розвідувальним управлінням за запитом про надання інформації...» [5].

Дж. Бушу «старшому» після вступу на посаду президента судилося розпочати завершальний етап Холодної війни в еволюційному процесі структуризації американських органів пропаганди. Хоча багато «яструбів» Р. Рейгана продовжували служити в новій адміністрації, жоден з них вже не мав достатнього політичного авторитету для того, щоб стримати невідворотні зміни.

Драматичні події на політичній арені – реінтеграція Німеччини, падіння «залізної завіси» і майбутній розпад Радянського Союзу – спонукали провести повний огляд місій, цілей і ресурсів щодо державних інформаційних зусиль. Так, 28 березня 1990 р. 41-й президент США підписав «Огляд національної безпеки» (National Security Review (NSR)). У ньому було дано вказівку провести широке дослідження міжнародної діяльності уряду США в області мовлення в контексті спільних зовнішньополітичних цілей США. Огляд був дуже всеосяжним, включаючи директиви як для детальної оцінки поточної та майбутньої ролі, так і для розробки широкого спектра варіантів політики [41]. А вже шість місяців потому Директивою з національної безпеки номер NSDD 51 президент підтвердив чотири основні місії уряду США в галузі міжнародного мовлення. Зокрема, ними стали: роз'яснення зарубіжній аудиторії політики і дій США; опис і пояснення американської культури та інститутів; надання об'єктивних новин, коментарів та інформації про події в США і світі; надання інформаційних програм у галузях, що представляють інтерес для США, у тих країнах світу, де відсутня вільна преса [42].

Загалом, на нашу думку, поступова смерть основних органів і структур стратегічного інформаційного впливу була неминучою. Зокрема, із завершенням

Холодної війни доцільність існування такого потужного механізму публічної дипломатії стала під питанням, оскільки зникла потреба в ідеологічній боротьбі проти Радянського Союзу. Одним з першим було падіння пропагандистського гіганту під назвою USIA. Це сталося внаслідок того, що багато політиків вважали інформагенство непотребом Холодної війни. Як закономірний наслідок, законом «Про консолідацію агентств із закордонних справ» (від 1998 р.) USIA було ліквідовано [72].

Американський дослідник Н. Кул, з цього приводу зазначив: «Органи пропаганди США були народжені в результаті Другої світової війни. Вони стали постійними елементами американського зовнішньополітичного апарату тільки через виклики міжнародного комунізму. Вони ніколи не були ідеально прийняті на Капітолійському пагорбі, і замість того, щоб боротися за встановлення публічної дипломатії як важливого аспекту американських зовнішніх відносин, вони виступили як кризовий інструмент і, отже, стали заручниками закінчення Холодної війни і жертвою власного успіху» [291, с. 500].

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що пропагандистський апарат та його місії пройшли у Холодній війні складний шлях багаторазової трансформації. Це залежало як від внутрішньої ситуації в країні, від особистих поглядів американських президентів на його значимість, так і від подій, що відбувались на міжнародній арені і, зокрема, післявоєнної політики СРСР. Водночас підкреслимо, що Радянський Союз був основним ідеологічним противником США у досліджуваній період та опосередковано впливав (через призму розвитку двосторонніх відносин між країнами) на розуміння важливості американськими лідерами пропаганди як такої, заходів протидії радянському інформаційному впливові та формування іміджу США серед світової спільноти. Своєю чергою можна констатувати, що американське керівництво гнучко реагувало на загрози інформаційній безпеці країни.

РОЗДІЛ 3

ЕВОЛЮЦІЯ В АМЕРИКАНСЬКІЙ СУСПІЛЬНІЙ ДУМЦІ ОБРАЗУ ВРОГА В ОСОБІ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ (1945–1991 РР.)

3.1. Ключові композиційні характеристики радянської держави

Формування образу ворога у свідомості американського громадянина розпочалося задовго до початку Холодної війни. Так, ще з початком революційних подій у Російській імперії американська еліта усвідомлювала їхню небезпеку для політичного устрою країни, оскільки, як відомо, більшовики оголосили капіталізм своїм головним ворогом: «... першим кроком світової революції є перетворення пролетаріату в панівний клас, завоювання демократії» [96]. Як наслідок керівництво Сполучених Штатів Америки вважало за необхідне відреагувати на розширення ідеологічного впливу комуністичної партії, що почала нарощувати активну діяльність, у тому числі й на території США. Зокрема, як відповідь на ситуацію, наведемо слова тодішнього держсекретаря США Р. Лансінга: «...Більшовики є прямою загрозою наявному устрою в усіх країнах... Вони мають бути знищені, оскільки запропонували звичайній людині доктрину радикальної класової боротьби, замість національного патріотизму, що є їхньою фундаментальною помилкою» [118]. Власне, період з 1920-х – і до кінця 1930-х, американські історики ототожнюють із поняттями «червона паніка» та «полювання на відьом».

Враховуючи події на міжнародній арені та зважаючи на власні геополітичні інтереси, Конгрес США у 1930 році переважною більшістю голосів прийняв закон «Про створення Комітету з нагляду за комуністичною діяльністю у Сполучених Штатах». І незабаром, у 1931 році, перший голова цього комітету Г. Фіш опублікував доповідь «Загроза комунізму» («The Menace of Communism»), у якій дав узагальнену характеристику цього явища. Зокрема, він зазначив: «Комунізм – це найважливіша, найактуальніша і найдалекосяжніша проблема в світі, яка торкається інтересів всього цивілізованого світу, щастя і безпеки наших людей. Проблеми, що можуть виникнути у зв'язку з заборонаю діяльності комуністів,

несуттєві порівняно з його справжньою загрозою, наслідки якої проникають в кожну сферу діяльності людини і, безумовно, є справою світового масштабу» [296, с. 54]. Окремою загрозою політик вважав пропаганду, яку вели підпорядковані комуністичній партії ЗМІ. Зокрема, він наголошував: «Є 11 або 12 щоденних комуністичних газет, із загальним тиражем 264 000 примірників. Усі, крім однієї із них, видаються іноземними мовами. Вони поширюють отруйну ненависть проти всього, у що ми віримо в цій країні: проти наших інститутів, нашого уряду і нашого прапора, – серед іноземців і натуралізованих іноземців, які є добропорядними громадянами. Ці видання читаються цілими сім'ями, а не однією людиною» [296, с. 56].

Комітет, який очолив Г. Фіш, закликав до конкретних заходів проти «комуністів», і оголосив Комуністичну партію незаконною в Сполучених Штатах [325, с. 334]. Пізніше, у 1934 році, цей орган було трансформовано в Комісію з розслідування антиамериканської діяльності (House Un-American Activities Committee, HUAC). Вона, головним чином, була призначена: «...для боротьби з підривною й антиамериканською пропагандою...» [343, с. 424]. Одним із вагомих результатів діяльності комісії вважається те, що позицію уряду й американських еліт підхопили засоби масової інформації, що дало відповідний поштовх до введення на початку 1920-х років в американський лексикон словосполучення «червона загроза» («red threat»).

Отже, можна припустити, що процес формування образу ворога в особі СРСР на період Другої світової війни у свідомості американського суспільства був поставлений на «паузу». Водночас ми вважаємо, що сприйняття США Радянського Союзу як ідеологічного противника сформувалось задовго до Холодної війни, було законсервовано через військово-політичні проблеми під час Другої світової війни і знову назріло в повоєнні часи. Нетривалий «дружньо-союзницький» період завершився чи не одночасно з бойовими діями [201, с. 45].

Майже одразу американські книги, фільми й брошури почали попереджати про те, що СРСР прагне домінувати у світі. Це особливо проявляється в кінці 1940-х і в 1950-х роках. Так, за допомогою друкованих ЗМІ роздувається

суспільна ідея про активну підготовку СРСР до війни зі Сполученими Штатами. Для прикладу наведемо низку статей з журналу «Лайф» («Life»): «Доповідь про силу Росії: Радянський Союз будує велику машину для війни» (9 серпня 1948 р.) і «Наскільки ми близькі до війни з Росією?» (вересень 1948 р.); газети «Лук» («Look») та «Івнінг Пост» («Evening Post») вийшли із заголовками «Наскільки ми готові, якщо Росія атакуватиме?» (20 червня 1950 р.); друковане видання «Пост» («Post»): «Я бачив, як Росія готувалася до Третьої світової війни» (2 липня 1949 р.), «Тепер вони знають, що означає червоне завоювання» (25 листопада 1950 р.), і «Сталінські секретні військові плани» (20 вересня 1952 р.). У вищезазначених виданнях американському читачеві було запропоновано розглянути наступні питання: «Чи можемо ми вижити? Жодного разу в історії нашої нації це питання не було таким нагальним ... Успішна атака на нас може дати безжалісним лідерам комуністів контроль над світом через тиждень» [145, с. 43].

Основними образотворчими асоціаціями СРСР як ворога США, на наш погляд, були: «червона загроза», «радянський ведмідь», «залізна завіса», «ядерний страх». Зупинимось на характеристиці кожного з них більш детально.

Як бачимо, «червона паніка» у перше повоєнне десятиліття пронизувала чимало сфер американського життя, оскільки абсолютно всі держслужбовці та промислові робітники були фактично «змушені» публічно поклястися у своїй вірності Сполученим Штатам. Бути «справжнім» американцем тоді означало, що не можна бути комуністом. Більше того, ще до закінчення Другої світової війни американці, які вступили до комуністичної партії, вважалися загрозою для нації [279, с. 97]. Так, Федеральне бюро розслідувань (ФБР) за директорства Дж. Гувера взяло на себе ініціативу попереджати суспільство про те, що комуністи живуть серед громадян. Цікаво, що в 1947 році бюро подало для газети «Ньюзвік» («News Week») матеріал – інструкцію під назвою «Десять порад містера Гувера». Зокрема, у цьому повідомленні, Дж. Гувер зазначав: «...Ми можемо успішно перемогти спробу комуністів захопити Сполучені Штати, протиставляючи їм правду й справедливість, а саме:

- 1) не називайте нікого комуністом, якщо у вас немає фактів;
- 2) не плутайте лібералів і прогресистів з комуністами;
- 3) не беріть закон в свої руки;
- 4) якщо комуністи порушують закон, повідомте про це в правоохоронні органи;
- 5) не беріть участі в порушенні громадянських прав когось, оскільки це на руку комуністам;
- 6) не припиняйте боротьби проти фашистів та інших небезпечних груп;
- 7) не дозволяйте комуністам у вашій організації або профспілці позбавляти вас роботи, голосу або зменшувати вашу чисельність;
- 8) не обманюйте себе комуністичною пропагандою, яка говорить одне, а прагне знищення американського способу життя;
- 9) розкривайте оточенню правду про комунізм;
- 10) не дозволяйте комуністам просочуватись в наші школи, церкви або органи формування громадської думки, зокрема як пресу, радіо і телебачення» [152, с. 31].

Зауважимо, що заклики Дж. Гувера бути обережним із новим ворогом були доволі стриманими, не агресивними. Їхня мета полягала в тому, щоб не налякати американців, а спонукати їх до активних дій: «будьте пильні, але не перестарайтесь». Звернення директора ФБР адресувалося кожному американцю, і водночас залучало все суспільство до участі в боротьбі із усе більшою «червоною загрозою».

До ідеологічного протистояння залучалися всі сектори громадського життя в США. Не залишилася осторонь протидії комунізму й кіноіндустрія. Серед яскравих прикладів згадаємо, насамперед, художній фільм «Залізна завіса» режисера У. Уелмана (додаток Л). На думку американських науковців, саме ця кінострічка започаткувала серію фільмів про «червону небезпеку» того періоду. У сюжеті йшлося про радянського діловода лейтенанта І. Гузенка, який проходив службу у радянському посольстві м. Оттава. Працюючи там, він передав уряду Канади 109 доказів викрадення його колегами таємних матеріалів, що

стосувалися виготовлення атомної бомби. Завдяки цій інформації було викрито близько 20 радянських шпигунів, у тому числі тих, хто працював в адміністрації президента Ф. Рузвельта. У кінострічці акцент зроблено наприкінці, де показано сім'ю офіцера, яка прогулюється по сонячній сільській дорозі у той час, як за ними йдуть двоє урядових охоронців («The Iron Curtain», 1948) [193]. Творці фільму наголошують на тому, що інформатор та його родина отримали надійний урядовий захист від можливих переслідувань з боку радянських таємних служб. Водночас через картину в широкі маси було надіслано важливе попередження – навіть у найвищих урядових інстанціях червоних шпигунів буде знайдено.

У 1995 році британська прем'єр-міністр М. Тетчер підкреслить вагомість вчинку офіцера в листі до дружини І. Гузенка: «Коли Ви і Ваш чоловік перейшли на бік свободи, то розпочали довгий процес, який зрештою призвів до краху Радянського союзу. Його (чоловікові) свідчення допомогли Заходу зустріти реалії комуністичної підривної діяльності й тиранії...» («Monitor», 1987) [194].

Ще однією, не менш важливою категорією громадян, що піддавалися антикомуністичному впливові, були діти та підлітки. Форми донесення потрібної інформації були здебільшого малюнковими і легкими для сприйняття, а також доступними для усіх прошарків американського населення. Так, наприклад, у 1951 році американським дітям була запропонована можливість ознайомитися з новим брендом карток жувальної гумки із серії під назвою «Дитячий хрестовий похід проти комунізму». Під обгорткою вони знаходили історії про «червону загрозу». Яскравою, на нашу думку була: «Карта № 23 – Місто-привид» (додаток Н). Картина показувала, що атомна бомба може зробити з великим американським містом. ««Червоні» люблять, коли ми над цим думаємо. Вони вважають, що це змусить нас боятися. Але насправді ми стаємо сильнішими, усвідомлюючи, що це може статися з нами. Ми працюємо, щоб зробити Америку сильнішою з кожним днем, тижнем. Ми повинні всіма можливими способами продовжувати домагатися миру у світі через Організацію Об'єднаних Націй. Водночас, Америка повністю готова захистити себе, у разі нападу. Червоні розуміють лише мову сили. Борись із червоною загрозою!» [182]. Влучні

характеристики загрози від СРСР формували у колекціонерів подібного типу карток певну позицію проти комунізму. Закликаючи дітей до боротьби, уряд підкреслював ступінь та масштаби підступності та агресивності Радянського Союзу, яка вимагала готовності абсолютно всіх бути частиною команди в боротьбі проти «червоної небезпеки».

Зауважимо, що постійна присутність «радянської загрози» в усіх сферах життя простих американців допомогла уряду США закласти, з одного боку страх перед ворогом, але з іншого – консолідацію в спостереженні за комуністами та рішучість у протистоянні їм. Результатом роботи пропагандистських органів стало те, що середньостатистичні американці були серйозно налаштовані на протистояння з СРСР, а також повністю довіряли урядовій інформації. На думку американців, «червоні» були агресивними та мали свої загарбницькі плани на весь світ. А термін «червоний» асоціювався з Радянським Союзом та символічно асоціювався з ворожістю, обманом і насильством.

Сконструйована ідентичність Радянського Союзу вкоренила ці поняття так глибоко, що підтекст слів «червоні» або «радянські червоні» містив негативну конотацію в американському дискурсі протягом усього періоду холодного протиборства між наддержавами.

Іншим метафоричним образом країни Рад, що формував в американських громадян вороже ставлення до Радянського Союзу та закарбувався в їхній свідомості в повоєнний період, стала так звана «залізна завіса». Зазначимо, що думка про те, що світ був розділений на дві частини, набула популярності невдовзі після закінчення Другої світової війни.

На підтвердження згадаємо події від 5 березня 1946 р. Тоді чи не вперше за довгий час американське суспільство після промови У. Черчилля в м. Фултон поглянуло на міжнародний комунізм, епіцентром якого виступав СРСР, під іншим кутом. Найбільш яскравими в цьому контексті є такі слова з виступу британського політика: «...Тінь упала на сцену, на якій нещодавно була відзначена спільна перемога. Ніхто не знає, що збирається робити Радянська Росія і комуністичні міжнародні організації в найближчому майбутньому і які кордони,

якщо вони є, їх експансії... Від Стеттіна на Балтиці до Трієста на Адріатиці «залізна завіса» опустилася вздовж всього континенту. За цією межею лежать усі столиці давніх держав Центральної та Східної Європи. Варшава, Берлін, Прага, Відень, Будапешт, Белград, Бухарест і Софія – всі ці видатні міста та їхнє населення перебувають в тому статусі, який я змушений назвати радянською сферою. І всі вони тою чи іншою мірою піддаються не тільки радянському впливові, але й дуже високому, а подекуди занадто наростаючому контролю з боку Москви» [185]. Саме цю промову У. Черчилля багато дослідників називають оголошенням Холодної війни Радянському Союзу. Але для нас вона цікава ще й тим, що саме таке пропагандистське словосполучення, як «залізна завіса», опанувало думки американських людей, розбудивши тим самим довоєнний страх перед комуністичною загрозою.

Після окреслення британським прем'єр-міністром «залізної завіси» як символу повоєнного поділу світу на два ідеологічно різні табори, використання цього терміну стало звичайним буденним явищем. Протягом повоєнного періоду він символізував «буфер», що оточував «радянську імперію» і служив метафорою в описі радянської ідентичності.

Для того, щоб найзрозуміліше показати весь негатив комуністичної системи, керівництво США обрало методику порівняння та протиставлення її відомим американським цінностям та американському способу життя.

Уже згодом, в промові 1954 року директор ЦРУ А. Даллес сформулював мету «залізної завіси», яка, на його думку, була наступною: «Кремль своїми діями чітко дав зрозуміти, що прагнення до свободи народів, якв перебувають під радянським контролем, є головною загрозою для очільників Радянського Союзу». При цьому він наводить такі аргументи: «...Совети ніколи не терпіли вільних виборів і ніколи не зможуть цього допустити. ... Вони встановили «залізну завісу», щоб не дати вільним людям потрапити в їхню країну і не дозволити їх власному народові залишити межі СРСР. «Залізна завіса» – це холодна реальність зі сталі, із колючого дроту й сторожових веж» [146].

Опис «залізної завіси» А. Даллеса вказував на те, що кордони країн Східної Європи були оточені залізною огорожею. На його думку, «залізна завіса» була метафоричним образом, який вільно і часто використовували політики й американське суспільство для опису частини світу, контрольованої СРСР, крім Берлінської стіни, яка відділяла Західний Берлін від Східної Німеччини. Це був метафоричний образ, створений за принципом зіставлення з кліткою, металеві решітки якої утримували тих, хто жив за нею. Свобода пересуватися, думати і обирати була задушена цими сталевими прутами, була за «залізною завісою».

Розглянемо детальніше характеристики «залізної завіси» й те, як вони сприяли формуванню образу Радянського Союзу як ворога серед американців.

По-перше, метафору легко пов'язати з тогочасними американськими уявленнями про населення СРСР та його країн-сателітів, що не могли вільно пересуватися через кордон, оскільки на це існували суворі обмеження. Протягом усього повоєнного періоду концепція Сполучених Штатів, як країни вільних людей з їх «гостинними берегами» була протиставлена концепції Радянського Союзу, як країни пригноблених, що страждають через свою ізольованість від усього демократичного світу. Друга особливість метафоричної структури полягала в тому, що «завіса» була перешкодою для тих, хто хотів зазирнути за неї, тому було відчуття секретності й прихованості того, що насправді відбувалося, за так би мовити залізним парканом.

За уявленнями більшості американців, «залізна завіса», як бар'єр, оточила більшу частину Східної Європи від її сусідів на Заході. І для її стійкості Радянський Союз здійснював жорсткий контроль над цими країнами.

Американський політикум під час публічних виступів постійно підкреслював зневагу комуністичних керівників до людей по той бік демократії. Радянський і східноєвропейський народи в промовах були представлені як люди без права й голосу, а отже, не могли вимагати іншої політичної, економічної або соціальної системи. Участь радянських громадян у виборах, незважаючи на високий рівень явки виборців, обмежувалася голосуванням між попередньо призначеними кандидатами-комуністами.

Сенатор Р. Тафт звернув увагу на це в 1952 році, і в одному з інтерв'ю, розповідаючи про людей, які перебувають під радянським впливом стверджував: «...Народи Східної Європи є полоненими рабами, яких радянські уряди-сателіти змушують проти своєї волі служити справі радянської тиранії. Ми повинні використовувати місцеві підпільні агентства в кожній пригнобленій країні, члени яких, як і ми, вірять в свободу, але набагато краще за нас знають, якими засобами її люди можуть бути звернені на наш бік. Є мільйони героїчних антикомуністичних росіян, поляків, литовців, українців, словаків, чехів, румун, угорців, болгар, латвійців, які хочуть скинути радянське ярмо й знову здобути незалежність і свободу» [165, с. 517].

Той факт, що ідентичність Сполучених Штатів заснована на ідеї свободи, був ключовою відмінністю в порівнянні життя людей антагоністичних систем. Характеризуючи представників Східної Європи як підневільних, Р. Тафт ставив за мету розкрити їхню абсолютну безпорадність перед своїми керівниками в країні проживання. Тому радянська влада була представлена американцям як нелегітимна – і перш за все тому, що люди не можуть вільно вибирати своїх політиків. Американська ж модель, навпаки, давала людям повну свободу волевиявлення.

Повоєнні адміністрації президентів США формували суспільну думку таким чином, що тоталітарні держави за своєю природою є агресивними, а «демократичні держави застосовують силу тільки тоді, коли вони змушені реагувати на тоталітарну агресію» [395, с. 128].

На підставі аналізу джерел, можемо припустити, що важливу роль в інформуванні американських громадян відігравали релігійні установи, адже свобода віросповідання була вкрай важливою для багатьох мешканців США. При цьому зауважимо, що як протестантська, так і католицька американські церкви нарівні з політичними колами держави переймались новою загрозою з боку СРСР. Вони наголошували на небезпеці комунізму, зокрема в тому аспекті, що в СРСР нав'язували своїм громадянам атеїстичні погляди. Документальним підтвердженням є «Інструкція католицьким священикам про те, як поводити себе

з комуністами, що покаялися». У ній, зокрема, зазначено: «... свята церква, як і раніше, виступає проти комуністичних ідей і партій. Але з цього часу кожен священнослужитель, який упевнився, що екс-комуніст несвідомо й не з власної волі здійснював помилкові кроки, може без зайвих формальностей оголосити йому прощення гріхів...» [178].

Як уже зазначалось, антикомуністична пропаганда в США охоплювала широкий пласт населення за різними секторами. Яскравим прикладом вважаємо вплив на жіночу аудиторію. Так, американська журналістка Дж. Уїтні, у 1954 році опублікувала серію статей під назвою «Жінки – громадяни другого сорту в Росії», у яких звинуватила СРСР у зневажливому ставленні до жінок. Зокрема вона писала, що «...жінка в Росії має шанс бути майже будь-ким, окрім жінки. Навіть сьогодні, у такій космополітичній Москві, добре одягнена дівчина з макіяжем – це іноземка, актриса або повія Більшість постаментів, що зображують жінок в російських парках, одягнені в бюстгальтери й спортивні штани! Ясна річ, зрозуміло, що «міс СРСР» не існує», – робить висновок журналістка. Американська репортер підкреслює, що в Москві з її населенням п'ять мільйонів «є тільки два салони краси, які за західними стандартами заслуговують цієї назви. Решта ж (близько півдюжини) – це медичні косметичні установи» [180].

Ще одним елементом протиставлення двох систем, що формував американське суспільне уявлення про СРСР, як країну за «залізною завісою», було висвітлення відмінностей у зовнішньополітичній діяльності двох наддержав – Радянського Союзу та Америки.

Саме тоді, як повоєнні економічні й військові інтервенції США в країнах, що розвиваються, висвітлювалися в американських ЗМІ винятково як здійснювані з благородних намірів – модернізувати й підвищити рівень життя, радянські мотиви мали явно негативне забарвлення. Тракткування були такими: розширення «залізної завіси» гарантувало паралельне поширення тоталітаризму. А Сполучені Штати, навпаки, були представлені творцями «плюралістичного світу» як головного аспекту їхньої демократичності щодо інших [381, с. 156].

Доречно у цьому контексті згадати антирадянські виступи в країнах Східної Європи. Коли радянська військова сила була використана для придушення повстання в Угорщині в жовтні 1956 року, американські ЗМІ підкреслювали агресивність радянської системи до країни, що наважилася зазирнути за «завісу». Коментуючи ці події, президент Д. Ейзенхауер зазначав: «...У Східній Європі ми бачимо дух свободи – швидкий і сильний – що пронизує темряву. Люди Польщі та Угорщини, хоробрі, як завжди протягом усієї своєї історії, по жертвували своїм життям, щоб отримати свободу... У всьому цьому справжні наміри Радянського Союзу здаються нам ще більш незрозумілими. Ми стурбовані новинами про нові зусилля Радянського Союзу насильницького придушення свободи волевиявлення народу Угорщини. Ми завжди давали зрозуміти, що ніколи не відмовимося від нашої опіки цими землями й людьми. Перед Всесвітнім форумом ООН ми засудили використання СРСР сили у спробах придушити повстання цих народів. І ми самі утрималися від застосування сили, знаючи, що це суперечить як інтересам цих народів, так і духу й методам ООН...» [166, с. 10].

Секретність та повна втаємниченість були ще одними характерними рисами «залізної завіси». Поряд з історіями про події в Радянському Союзі, про які повідомлялося в пресі США, були розповіді й про те, як радянський уряд намагався утримати або контролювати передачу інформації всередині країни. Візьмемо, наприклад, повідомлення «Time» про смерть Йосипа Сталіна від 23 березня 1953 року: «Обкладинка цього тижня, присвячена прем'єр-міністру Росії Г. Малєнкову і Йосипу Сталіну. Факти смерті Йосипа Сталіна і політичної спадкоємності Г. Малєнкова були найсуттєвішими новинами, які пробілися крізь «залізну завісу» з часів Другої світової війни. Але повноту висвітлення цих подій можна забезпечити лише шляхом аналітичного заповнення певних прогалів ... І нерідко дивуєшся, скільки можна зібрати фактів в єдине ціле (за допомогою купки підказок, важкої роботи й досвіду) про події, які намагається приховати наймогутніша поліцейська держава в світі. Це все ілюструвало деякі труднощі, пов'язані з висвітленням новин з Росії в ці дні» [177, с. 27–28].

Зауважимо, що прихованість та нещирість були також пов'язані зі спробами Радянського Союзу затягнути інші держави всередину «залізної завіси» шляхом обману та пропаганди. На думку директора Американського інституту громадської думки Дж. Геллапа, СРСР був змушений покладатися на «пропаганду» як єдиний спосіб зацікавити інші нації своєю ідеологією. Видається цікавою його думка, висловлена щодо цього: «Будь-яка людина відчуває непереборне прагнення покращити економічний стан свого життя. Комуністи усвідомили це. Як наслідок проста обіцянка благополучного життя завдяки комунізму закликала мільйони до їхніх лав. Росія старанно культивувала ідею про те, що комунізм – друг і захисник беспорядних, надія для пригноблених. Важливо вказати, що обіцянка може бути повністю хибною і нещирою. Проте, люди не схильні надто сильно сумніватися в моральності тих, хто їм симпатизує. Люди, що ведуть жалюгідне існування, готові йти за кожним, хто дає бодай найменшу надію на краще життя. І навіть враховуючи темпи прогресу у світі, питання, яке найчастіше ставлять люди нашої планети, дуже просте: «коли і що ми будемо їсти?»» [148].

В антиутопічному романі Дж. Оруела під назвою «1984» яскраво показано контроль над інформацією з боку так званого Міністерства правди під гаслом соціальної гармонії, а також тотальний контроль за своїми громадянами з боку спецслужб. Зокрема, читаємо у творі: «...І якщо всі приймають брехню, нав'язану партією, якщо в усіх документах одна і та ж пісня, тоді ця брехня поселяється в історії і стає правдою. Хто керує минулим, – говорить партійне гасло, – той керує майбутнім; хто керує сьогоденням, той керує минулим» [347]. У 1949 р. було продано близько 400 000 примірників цієї книги, а також внесено її в навчальні програми шкіл та коледжів США.

Отже, в уявленні пересічного американського громадянина між СРСР, його сателітами та іншим світом існувала завіса не лише у політичній сфері. Для підсумку зазначимо, що «залізна завіса», насамперед, пробуджувала в головах американських громадян відчуття, що за нею сховане щось абсолютно неприйнятне, несумісне з «американським способом життя».

Окреслюючи основні тези американської пропаганди, довкола яких відбувалось формування образу СРСР як ворога, не можна оминати увагою вдале використання в повоєнний період образу ведмедя. В американській пропаганді він змальовувався повільним, але водночас великим, небезпечним, репресивним, потайним і загрозливим звіром.

Підкреслимо, що концепція ототожнювання ведмедя з усіма елементами, характерними для СРСР і тоталітарної комуністичної системи, знаходила відображення в усіх сферах, включно з радянським керівництвом, силовими структурами, економікою і навіть самими радянськими людьми. Наведемо приклад. Так, у січні 1946 року на сторінках недільного журналу «New York Daily News» було розміщено центральну карту, що ілюструвала зростання територій, що перейшли під радянський контроль в Європі та частинах Азії. Назва статті відображала зміст – «Ведмідь росте і росте» (додаток І). Редакція журналу наголошувала: «Сталін налаштований підкріпити свій «Колос» з усіх боків територіальними «подушками». Крім того, Росія продовжує поширювати «зони впливу»: від сильного політичного тиску до абсолютного політичного панування... «Радянський ведмідь» почав встановлювати нову присутність у регіонах, зокрема й за межами територій, які він отримав наприкінці Другої світової війни за Ялтинською угодою 1945 року» [168].

З образом ведмедя асоціювали не лише Радянську державу, але і її очільників. Найбільше таких порівнянь знаходимо в характеристиках М. Хрущова. Так, у статті під назвою «Маленький ведмідь» від 29 квітня 1957 року газета «Time» повідомляла: «...першому партійному секретареві Микиті Хрущову минулого тижня виповнилося 63 роки, і він, як рудий російський ведмідь, увірвався в московську приймальню з обіймами й підколками, ляпасами і поплескуваннями перед своїми здивованими гостями.... Настрій ведмедя постійно змінювався від веселого до вкрай агресивного. В бесідах з прем'єр-міністром Польщі Ю. Ціранкевичем експансивний Микита знову і знову жартував про те, скільки разів «наші війська були в Польщі, а ваші – у Москві». Пожартував над опітнілим польським прем'єром з приводу переговорів, які зараз ведуться між

США і Польщею про економічну допомогу: «Товариш Циранкевич, вас пестять та доглядають, немов наречену, але це не тому, що ви гарний і молодий». Після чого, ведмідь підняв свою важку лапу догори показуючи попереджувальний жест пальцем» [174].

На нашу думку, М. Хрущова частіше за інших зображали як грубу, жорстоку або вдавано наївну особу. «Time» від 15 липня 1955 р. назвав його «різким» і «необачним персонажем із більшою енергійністю та азартом, ніж в інших, та притаманною селянину хитрістю», припустивши, що саме його вперта рішучість і хитрість, а не політична витонченість, є причиною політичного успіху [170] (додаток П).

Приблизно такий самий образ цього політика бачимо в американській пресі й через 9 років. Так, у 1964 році, у номері від 13 листопада «Time» повідомив про його нахабну поведінку. Зокрема видання надрукувало рядки такого змісту: «Як самка ведмедя, яка захищає територію навколо свого потомства, радянський лідер вважався захисником територій і людей, що знаходяться під його контролем (особливо при викликах з боку Сполучених Штатів), але залишався занадто незграбним у намаганнях щось протиставити» [171].

Загалом, коли йшлося про радянських лідерів, американці підкреслювали їхню непридатність та невиразність для ролі керівника або офіційного представника наддержави. Для американців успіх у дипломатичній роботі частково залежить від особистих якостей; наприклад, від спроможності брати участь у тяжких і серйозних переговорах, витримувати паузу, бути гнучким. На противагу цим принципам радянські лідери поводитися, як ведмеді: були примхливими і передбачуваними. Портрет радянського лідера або політика у післявоєнний період зазвичай висвітлювався у ЗМІ з підкресленням недоліків або особливостей їхньої зовнішності, манер або особистості. Навіть коли йшлося про щось позитивне, текст демонстрував здивування, немов нагадуючи читачу, що це виняток із правил.

Наприклад, описуючи поведінку голови ради міністрів СРСР Н. Булганіна в ході офіційної зустрічі, журнал «Time» від 15 липня 1955 р. підкреслив його

невдалі спроби гармонійно вписатися в число інших політиків. У тексті статті йшлося: «Навіть виготовлений на замовлення костюм у смужку й використання повільних фраз і старомодних манер не додавали радянському лідеру авторитету. Незважаючи на те, що він врахував «відполіровані» до блиску нігті і той факт, що «він ніколи не проливає свій суп», М. Булганін явно не вписувався в клуб світових лідерів. Якби не посада, він міг би дозволити своїй бороді рости і міг би стати радянським «швепсменом», зображеним на пляшках» [161].

Характеристиками «незграбного ведмедя» американська пропаганда наділяла й представників розвідувальних органів. Так, на думку провідних ЗМІ Сполучених Штатів, у період Холодної війни КДБ, радянська розвідка й органи внутрішньої безпеки країни були немовби дзеркальним відображенням своїх лідерів.

Так, у номері від 11 жовтня 1971 р. один з кореспондентів «Time» ділиться своїм досвідом про зустріч з агентом КДБ, який під приводом проведення соціологічного дослідження намагався витягнути у нього інформацію про лідерів «Празької весни». У статті зазначено: «Розвідник, якого звали Роджер Сміт, видавав себе за американського вченого. З грубим слов'янським акцентом він кілька хвилин балансував між вуличним жаргоном та частково смішним застарілим американським сленгом, який останній раз можна було почути у фільмах 1930-х років. На мої запитання він зізнався, що пов'язаний з «Університетом Сіетла, – ви знаєте, – в Орегоні». Коли я запитав його про поточну ціну гамбургерів «Макдональдса», він відмахнувся від цього словами: «Я приїхав прямо зі Штатів. Останнім часом я не був в Шотландії». Після десятка спроб дізнатися бодай якісь дані, мій співрозмовник пожартував: «Ви не дуже досвідчений працівник, чи не так?» Я ж запевнив його, що набагато краще пораюся зі своєю роботою, ніж він зі своєю» [164]. Як бачимо, радянського шпигуна зображено як нахабного, наївного і некомпетентного, тоді як американець – кмітливий і терплячий. Тільки наприкінці розмови радянський агент зрозумів, що його обдурили. Це вкотре засвідчило, що недолугий «російський ведмідь» не міг зрівнятися з гострим чуттям «американського орла».

Зауважимо, що радянський народ, як і його верхівку, означувану «радянським ведмедем», характеризували не краще. Так, населення СРСР часто представляли як щось сіре, терпляче й страждальне. Опинившись у системі, яка мало зважала на його індивідуальні бажання або смаки, радянський громадянин, зазвичай, зображався як частина соціалістичної машини – інструмент, підготовлений для виконання завдань на благо країни.

Так, із публікацій американських ЗМІ видно, що уявлення радянських жінок про стиль були похмурими і непривабливими. А самі жінки – безбарвними та аморфними. «Модель радянської жіночності» повинна була бути щасливою виконуючи свої обов'язки й «роблячи свій внесок у п'ятирічний план» [399, с. 371].

Розуміємо, що всі ці описи намагалися переконливо довести, що американський стиль був кращим за радянську моду, так само, як американські лідери були кращими від радянських лідерів, а американські шпигуни розумніші від радянських. Радянська система, у якій жили люди, планувала абсолютно всі аспекти виробництва й розподілу, але залишалася, при цьому повільною й байдужою до інтересів простих людей.

Головною темою американської пропаганди був контроль із боку радянського центрального уряду. Незважаючи на те, що ЦК КПРС планував усі аспекти економіки, ефективності від таких дій не було. Оскільки радянська економіка була орієнтована на задоволення військових потреб, то запити й зацікавлення споживачів не бралися до уваги. Навіть попри технічний прогрес у військовій могутності, не було ніяких реальних інновацій, які підтримували б потреби простої людини в СРСР.

Статті та історії про неефективність радянської економіки мали основне завдання – повідомляти американського читача про масштаби незадоволених потреб радянського споживача. Приголомшливий приклад зустрічаємо у випуску «Time» від 13 липня 1962 р.: «Ще близько чотирьох років тому зубних щіток було так багато, що Держплан вирішив, що їх занадто багато. У 1959 році Москва скоротила річний обсяг виробництва з 15 до 6 мільйонів, переобладнавши

виробництво для виготовлення штучних квітів і пластикових іграшок. Виробництво зубних щіток в Україні практично припинилося. Виявили помилку лише на початку минулого року, коли запаси засобів гігієни стали небезпечно низькими. Нашвидку вони запланували виробництво 48 мільйонів зубних щіток на 1962 рік. Марнотратство всієї системи підкреслювалося кожним непродуктивним кроком в цьому процесі, включно з часом, що витрачається на прийняття рішень щодо скорочення виробництва» [169].

«Густі, молочні хмари нависли високо над Москвою, і різкий північний вітер зірвав останнє листя з берези, – такі та багато інших подібних описів, були покликані наводити американців на думку про величезний тягар, який несуть люди в СРСР. – Проте, навіть серед суворої російської зими був момент надії. Новий російський режим оголосив, що вперше за 13 місяців відповідно до нормування зерна кожному громадянину буде додатково видано 4,5 фунтів борошна для пирогів із капустою, які є життєво важливими для російської душі» [153]. Таким чином «Time» від 6 листопада 1964 р. описав жорсткі методи радянського економічного планування, яке нехтувало основними споживчими бажаннями й потребами своїх людей. І ця некомпетентність радянської економіки була для американського народу додатковим доказом того, що позиція Радянського Союзу поступалася позиції Сполучених Штатів.

Отже, образ «радянського ведмедя», створений на основі дій очільників СРСР, організацій Союзу, окремих громадян, формував у суспільства Сполучених Штатів певне відчуття загрози ззовні. Водночас, цей образ тварини передавав уявлення й про радянських людей, які хоча й мислили та діяли повільно для тогочасного світу, все ж залишалися ворогом, бо як хижий та дужий ведмідь, несли небезпеку Сполученим Штатам.

Ще одним, не менш відомим ярликом, що асоціювався в пересічного громадянина Америки з ворожим радянським режимом, було порівняння його з «ядерною загрозою». Цей термін поряд зі словосполученнями на кшталт «ядерний кийок», «ядерний апокаліпсис», «червона ядерна кнопка» тощо поступово утвердився в свідомості американців, починаючи з 1947 р. Одну із

перших згадок про це зустрічаємо на сторінках американського наукового журналу «Бюлетень дослідників атомної енергії» («The Bulletin of the Atomic Scientists»), що опублікував на своїй титулці зображення «Годинника судного дня» («Doomsday Clock») [292]. Його стрілки зупинилися за сім хвилин до півночі. Саме стільки, вважали провідні американські вчені, відділяло світ від «ядерного аполікапсису». На нашу думку, поява такого «таймеру», насамперед, привернула увагу освіченої частини населення США.

Ширшої популярності цей символ набув вже через два роки, коли його стрілки перевелися на чотири хвилини вперед. Саме в цьому році СРСР провів перше офіційне випробування атомної бомби, а більшість американців замислилась над реальним наближенням ядерної війни з головним ворогом – Радянським Союзом [364]. Як висловилася в одній зі своїх статей виконавчий директор вищезазначеного бюлетеню К. Бенедікт: «Учені, які висунули ідею перемістити стрілку годинника, передбачили гонку озброєнь ще в 1945 р. Але тоді мало хто поставився до цього достатньо серйозно. Вони вирішили змінити час на годиннику, щоб сказати: «Ми ж Вас попереджали!». Щоб якомога більше людей усвідомило важливість загрози» [280]. З того часу положення стрілок апокаліптичного годинника змінювалось відповідно до рівня напруги між ядерними супердержавами протягом усієї Холодної війни [383].

Загроза ядерної війни спровокувала занепокоєння серед американців. Таке явище отримало від американських дослідників суспільної думки назву «ядерний страх». Директор Центру історії фізики С. Верт, який протягом п'ятнадцяти років вивчав це явище, описав його у книзі «Ядерний страх: історія образів». Зокрема, він зазначив, що психологи передусім поставили собі за мету «мобілізувати здоровий страх, що спонукає до дії й реалізації ефективних заходів проти реальної небезпеки війни», а отже, перетворити ілюзорні побоювання в реальні. Автор показав, як у США виникла певна система нагнітання негативної атмосфери, що увійшла в резонанс, і, як наслідок, будь-які дії й повідомлення (наприклад, створення системи цивільної оборони), замість зниження рівня паніки, сприяли її зростанню [394, с. 242]. Тому на початку 50-х років експерти

вважали, що головну небезпеку для США становлять уже не самі радянські атомні й водневі бомби як засіб збройної боротьби, а та паніка, яка виникла б у разі війни.

Підготовка до такого протиборства була не лише теоретичною, але й активно реалізовувалась на практиці американським керівництвом. Так, у 1950 р. в США було створене Федеральне агентство Цивільної оборони, під керівництвом якого в країні почали проводитися тренування населення «із підготовки до атомної атаки» [4]. По телебаченню почали коментувати припущення можливого розвитку подій, візуалізація наслідків ядерного удару по американських містах тощо. До прикладу, американське телебачення у 1952 році випустило документальний фільм «Побач це зараз», продемонструвавши широкому загалу, що буде з Нью-Йорком у разі ядерного бомбардування з боку СРСР («See It Now», 1952) [192]. Усе це не могло нікого лишити байдужим. «Ядерний страх» пронизував усі верстви населення Америки – від дітей до дорослих, від бідних до багатих.

У 1952 році, якраз у розпал «ядерної істерії», одне з найбільших видавництв золотого століття коміксів «Ейс Мегазінс» («Ace Magazines») випустило п'ять номерів під назвою «Атомна війна!». В одному зі сюжетів «прокляті росіяни» загрожували Пентагону, натомість Міністерство оборони США було змушене превентивно реагувати на ядерний удар Радянського союзу та скинути бомбу на Свердловськ, а Челябінськ перетворити в місто-привид [192]. Інше ж видання «Fawcett Comics» видало історію про одного з найпопулярніших тогочасних супергероїв, капітана Марвел, який рятував США від радянської атомної бомби.

У фантастичних романах і художніх фільмах відкривались картини загибелі людства. Яскравим прикладом може бути фільм «Доктор Дивналюбов або як навчився не переживати і полюбити бомбу» («Dr. Strangelove or: How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb»), який американський режисер С. Кубрик випустив у 1963 році [187]. У цій стрічці він змалював усі страхи свого покоління перед атомною енергією, ажіотаж навколо будівництва бункерів тощо.

«Бункерний бум» заслуговує на окрему увагу. Американський бізнес, використавши момент, почав заробляти гроші на панічних настроях людей. Безліч фірм пропонували послуги з будівництва невеликих підземних сховищ. А в 1961 р., під час Карибської кризи, бізнесмен М. Прейзер заснував фірму, яка торгувала укриттями стандартної конструкції «під ключ». Її вартість починалася від декількох сотень доларів, за які можна було отримати «конструктор» з металевих плит та деталей для самостійної збірки [384]. Крім того, для менш заможних американців пропонувались повітряні фільтри, ліки й навіть хімічні поглиначі запахів, якщо хтось із мешканців «притулку» все-таки в ньому помре. Люди заможні будували споруди індивідуального планування, що передбачали, наприклад, багатотонні двері, які працювали від електромотора [384]. На нашу думку, така широка популярність на визначені товари лише підтверджує масштабність явища «ядерної загрози» серед громадян США.

Не могли не скористатися такими вигодами й політики. Одним із найсильніших політичних роликів агітаційного спрямування вважається фільм «Дейзі», випущений демократичною партією під час виборчої кампанії 1964 р. Метою була дискредитація конкурента, правого консерватора республіканця – Б. Голдвотера, який був прихильником жорсткого протистояння з СРСР та гонки ядерних озброєнь. Відповідно до сюжету, маленька дівчинка обриває пелюстки ромашки й рахує: один, два, три... А потім за кадром чоловічий голос починає зворотний рахунок: десять, дев'ять, вісім. На рахунку «нуль» – обличчя дитини широким планом, очі повні жаху, і в них виростає гриб ядерного вибуху. Фільм демонстрували лише раз за два місяці до виборів, але він справив таке враження, що безліч людей дзвонило в Білий дім, вимагаючи «зупинити Голдвотера» [186].

Після політики «розрядки», за президентства Р. Рейгана, боротьба з «ядерною загрозою» отримала друге дихання. У своїй промові 23 березня 1983 р. він зазначив: «Я віддав наказ докласти всіх можливих зусиль для проведення довгострокової програми досліджень і розробок, щоб досягти нашої кінцевої мети – ліквідації загрози, яку становлять радянські стратегічні ракети з ядерними боєголовками» [111, с. 189]. Президент США підкреслив, що «Радянський Союз

володіє значною військовою перевагою і ставки занадто високі, щоб пасувати» [111, с. 189]. Цією промовою було започатковано урядову програму Стратегічної оборонної ініціативи (СОІ). Проект СОІ привернув неабияку увагу світової громадськості, оскільки він передбачав розгортання: бойових лазерів; протиракетних комплексів, спроможних знищувати ворожі балістичні ракети в космічному просторі; суперсенсорів і найпотужніших комп'ютерів, здатних наводити на ціль лазери й ракети-перехоплювачі [295].

Ця програма ставила під сумнів доктрину «гарантованого взаємного знищення», згідно з якою ані США, ані СРСР не були зацікавлені в тому, щоб почати ядерну війну, оскільки, за задумом, агресор гарантовано знищувався.

Таким чином, проаналізувавши тези американської пропаганди, що формувала образ ворога в особі СРСР, можна стверджувати, що елементи радянської «ідентифікації» почали популяризуватись одразу після завершення Другої світової війни, породжуючи підсвідому неприязнь серед пересічних мешканців США. В офіційних виступах лідерів країн, у періодичних виданнях, навчальній та художній літературі, кінофільмах і телепрограмах СРСР твердо закарбувався химерним, тупим і брутальним. Та, на наш погляд, американська пропаганда того часу була швидше елементом політики США, аніж зброєю нападу. Так, простежуючи реакцію пересічних американців, зазначимо, що вона протягом досліджуваного періоду гнучко рефлексувала, відповідаючи потребам інформаційних «диригентів» щодо державних потреб у формуванні громадської думки. Це дає підстави стверджувати, що пропагандистська кампанія, розгорнута в США проти СРСР, була дієвою й створила можливості забезпечення військово-політичної діяльності Сполучених Штатів [201, с. 51].

3.2. Основні етапи трансформації сприйняття американцями портрету СРСР

Під час Холодної війни сприйняття американським суспільством образу СРСР не було сталим. На нашу думку, це залежало від багатьох чинників: від внутрішньодержавної політики адміністрацій за часів правління того чи іншого

президента США, від поглядів останніх на зовнішньополітичний курс країни, від стану справ на міжнародній політичній арені, процесу ескалації/деескалації збройних протистоянь у різних точках світу (найперше, у рамках біполярної конфронтації), внутрішніх суспільні настроїв (від економічного до расового/гендерного питання), впливу культурних революцій в всьому світі тощо.

Враховуючи вищезазначене, вважаємо, що процес трансформації «образу ворога» у свідомості широкої американської громадськості проходив за такою схемою: «все ще ворог» (1953–1969) – «від ворога до партнера» (1969–1976) – «ворог без варіантів» (1977–1985) – «тріумф над ворогом» (1987–1991). Кожен із перелічених етапів видозміни сприйняття американцями СРСР був спричинений низкою подій у країні та за її межами, які тим чи іншим чином формували нові установки у свідомості пересічного громадянина США [199]. Щоб зрозуміти винятковість та специфіку вищевказаних періодів, пропонуємо детально зупинитись на характеристиці кожного з них.

Перші ознаки зміни структури громадської думки в США про СРСР убачаємо в період збігу двох подій: смерті Йосипа Сталіна та приходу до влади М. Хрущова. Така гіпотеза має право на існування, зважаючи на політику «відлиги», яку проводив радянський лідер та розвінчування «культу особистості» Йосипа Сталіна. Внутрішні реформи Радянського союзу у сфері економіки, освіти, свободи слова, викриття злочинів сталінського режиму, репресій, а також суттєве потепління в зовнішній політиці зацікавили американські політиком і ЗМІ. Адже саме М. Хрущов під час так званих «кухонних дебатів» улітку 1959 року погодився на взаємні візити й публічні дебати між політичними лідерами наддержав. Цим рішенням керівництво країни Рад привідкрило «залізну завісу» для ЗМІ, а відповідно й для американського суспільства загалом. Висвітлення цієї події в США відбувалось через три основні телевізійні канали, а згодом відобразилось у друкованих виданнях. Так, у рубриці «Тижневий огляд новин» («News of the Week in Review») газети «The New York Times», від 25 липня 1959 р., автор обережно

називає зустріч представників протидіючих блоків «...обміном, який підкреслював прірву між Сходом і Заходом, проте мало стосувався основних питань». Убачалось, що це був більшою мірою політичний трюк СРСР [159] (додаток В, рис. В 1). Водночас, те ж видання вже наступного дня підкреслювало, що «...громадська думка американців здається трохи «розділеною» після радянсько-американських дебатів...» [143]. Подальший візит М. Хрущова до Сполучених Штатів став безпрецедентною подією від самого початку Холодної війни. Подорож «ворога Америки №1», у «країну свободи» за даними американського журналу «Life», висвітлювали близько 5 тисяч журналістів, що на той момент було абсолютним рекордом [288]. Завдяки цій події американські громадяни на власні очі змогли побачити лідера «зловісного комунізму», який під час візиту давав інтерв'ю, наголошуючи на мирі та роззброєнні, багато посміхався й жартував. Водночас під час зустрічей із представниками американського суспільства очільнику СРСР нерідко доводилося відповідати на «гострі» запитання (про втручання СРСР в угорські події, процес десталінізації та ін.). Це стосується й коментарів фрази, яку він сказав американським дипломатам на прийомі в Кремлі у листопаді 1956 р.: «Подобається вам чи ні, але історія на нашому боці. Ми вас закопаємо» [179]. За оцінками очевидців, Хрущову загалом вдавалося виходити з честю зі складних ситуацій, що відзначали й лідери конгресу і члени сенатської комісії в закордонних справах. Зокрема, американські урядовці заявили, що глава радянського уряду є «хорошим полемістом» [189, с. 184]. Аналізуючи стенограми «кухонних дебатів», поведінкові характеристики радянського лідера під час візиту до США, кількість та склад залучених до висвітлення окреслених подій ЗМІ та американської аудиторії, яку вони в той час охоплювали, можна припустити, що американці, хоч і не змінили, але пом'якшили ставлення як до М. Хрущова, так і до людей, що жили в СРСР.

Відповідні зміни у внутрішній та зовнішній політиці СРСР не могли пройти і повз розвідувальні структури. У звіті директора ЦРУ від 21 грудня 1961 року про політику «відлиги» говорилося: «...для критично мислячих

елементів радянського суспільства – молоді, культурної інтелігенції і навіть молодих членів партії – буквально вся радянська історія поставлена під сумнів, а разом із тим і діяльність теперішніх лідерів у той період...» [68, с. 71]. Та визнаючи суттєві зміни у свідомості радянського суспільства, у тому ж документі американська розвідка підкреслює ворожість радянської системи. Зокрема, у цьому ж документі читаємо такі рядки: «...Лінія «мирного співіснування» зовсім не відкидає радянських експансіоністських цілей, це тактичний рецепт, навіть більш ефективний ніж суміш «ізоляціонізму» й політика «тяжкої руки» сталінських часів...» [68]. Такий відгук ЦРУ дає можливість припустити, що незважаючи на візуально позитивну картинку, керівництво США все ще відчувало ворожість у намірах Радянського Союзу. Яскравими прикладами правильності цих передчуттів підтвердили різкі загострення американо-радянських відносин під час «берлінської» та «карибської» криз. Проте й тут простежуються певні риси трансформації образу ворога. Зокрема, яскравим прикладом зміни ставлення США до СРСР є аналіз офіційної риторики американського президенства Дж. Кеннеді. Так, у своїй інавгураційній промові він чітко окреслив позицію щодо захисту «американських цінностей» від будь-яких загроз. «...Кожна держава має знати, – зазначав президент США, – що незалежно від того, як вона до нас відноситься – добре чи погано, ми заплатимо будь-яку ціну, подолаємо всі негаразди, будь-якого ворога задля забезпечення виживання та успіху свободи» [18]. Як підтвердження рішучості своїх намірів вже під час Берлінської кризи Дж. Кеннеді розпорядився збільшити кількість американських військ у Європі. Водночас, Конгрес США ухвалив резолюцію від 10 жовтня 1962 року, у якій підтверджувались права США на зони відповідальності в Західному Берліні, а також готовність Америки до рішучих дій у разі загрози втратити ці позиції. Згодом, перебуваючи біля Берлінської стіни, голова Білого дому виголосив таку думку: «...Безліч людей у світі чи то й справді не розуміють, чи то вдають, що не розуміють, в чому полягає головна суперечність між вільним світом і комуністичним. Нехай вони приїдуть до Берліна. Дехто вважає, що комунізм –

це майбутнє людства. Нехай вони приїдуть до Берліна. Деякі в Європі й в інших місцях кажуть: з комуністами можна мати справу. Нехай вони приїдуть до Берліна. А є навіть такі, хто говорить: «Це правда, що комунізм – диявольська система, але завдяки їй ми робимо успіхи у власній економіці». Нехай вони приїдуть до Берліна» [188].

Незмінно суворою та твердою щодо СРСР лишалася позиція Дж. Кеннеді і в ході іншої кризи – «карибської». Для підтвердження наведемо слова із його звернення до нації, яке трансливалося по всій країні всіма можливими ЗМІ, зокрема, у ньому є такі рядки: «...Політика нашої країни повинна розглядати будь-яку ядерну ракету, запущену з Куби проти будь-якої країни в Західній півкулі, як напад Радянського Союзу на Сполучені Штати, що вимагає повного удару у відповідь...» [189].

Виступи офіційного Вашингтону подібного змісту під час «карибського» конфлікту, з одного боку, закріпили в американців чітке розуміння «ворожого» ставлення до Радянського союзу. А з іншого похитнули їхню віру в невразливість США, адже сам факт того, що радянські ракети з ядерними боєголовками були таємно розміщені в безпосередній близькості до їхніх домівок, у багатьох викликав панічні настрої. Підтвердження цього висновку знаходимо у результатах соціопитувань, які говорять, що люди відкрито заявляли про страх перед ядерною війною [378, с. 276].

Реагуючи на морально-психологічні настрої громадян щодо СРСР, після «гарячої» фази «кубинського» питання та задля нормалізації ситуації в суспільстві Дж. Кеннеді був змушений неодноразово публічно наголошувати, що саме «...мир, а не війна, є необхідною раціональною метою для раціональної людини», а «...тотальна війна – це ірраціональна політична альтернатива» [16]. До того ж він доручив американському уряду реалізувати низку ініціатив з налагодження позитивних відносин із СРСР. Однією з них була політика «гнучкого реагування», яка змінила попередні агресивні за змістом доктрини «відкидання комунізму» та «широкомасштабної відплати». Це дало можливість президенту США дещо гнучкіше реагувати на різні типи

можливих зовнішніх загроз та нападів. Так, на відміну від попередніх програм, не обов'язково на кожний напад висувався «аргумент» ядерного удару. Зокрема, при збройному нападі противника (без раптового застосування ядерної зброї) вводився в дію так званий «ступеневий план». Він пропонував три варіанти реагування США на загрозу:

1. «Безпосередня оборона» («Direct Defense») – мав реалізуватись за умови застосування звичайних видів зброї з метою стримування ворога й запобігання досягнення ним цілей.

2. «Помірквана ескалація» («Deliberate Escalation») – спроба продуманого використання звичайних військових засобів для впливу на конфлікт. За недостатньої ефективності звичайних засобів збройного протиборства розглядалось застосування тактичної ядерної зброї. Такі дії повинні були змусити противника відчувати невпевненість та замислитись над тим, чи переважають військові здобутки витрачені на їхню реалізацію ресурси.

3. «Загальна ядерна відповідь» («General Nuclear Response») – миттєве загальне використання стратегічної ядерної зброї як упереджувального акту чи реагування на певні події, що відбулись (перший удар чи удар у відповідь) у разі погіршення ситуації [360, с. 171].

У рамках деескалації американо-радянської напруги можна розглядати й підписаний у серпні 1963 р. московський Договір між Великою Британією, СРСР та США про заборону випробувань ядерної зброї у трьох середовищах – в атмосфері, у космосі та під водою. В тому ж році встановлено пряму телефонну лінію між Вашингтоном та Москвою для «...вирішення питань підвищеної державної ваги...» [19].

Після вбивства президента Дж. Кеннеді, посаду президента США зайняв віце-президент Л. Джонсон. Показово, що на президентських виборах він переміг відомого антикомуніста Б. Голдуотера. Незважаючи на те, що в 1964 р. його популярність була дуже високою (він набрав безпрецедентну кількість голосів з 1820 р. (61% голосів, або 43 млн. чоловік)) [340], підтримка

Л. Джонсона суттєво послабилися після 1965 року. Причиною цього, насамперед, було дедалі більше невдоволення населення США війною у В'єтнамі. Незважаючи на одностайну підтримку таких гасел, як «боротьба з експансією комунізму» та «захист свободи», американське суспільство розділилось на дві, так би мовити, субкультури: «mainstream America» та «противники війни» [282, с. 8]. Якщо перші свято вірили у боротьбу зі світовим комунізмом, то прихильники другої різко засуджували воєнні дії. Цікавим є те, що до «противників війни», крім молоді та студентів, вперше почали долучатися й ветерани бойових дій.

У 1969 році «Джі енд СС» («G and CC») було проведено опитування. В анкеті потрібно було погодитись або ні з таким твердженням: «Війна у В'єтнамі більше ніж помилка, вона фундаментально неправильна та аморальна». Результати показали, що близько 51% населення підтримувало таке формулювання [402, с. 108].

Ураховуючи дані цього опитування, доходимо до висновку, що погляди американців на війну у В'єтнамі вперше від часів початку Холодної війни змінилися. Американці поставили під сумнів єдність поглядів на зовнішню політику населення та політичних лідерів країни. Варто підкреслити, що саме в цей час з'являються так звані «ревізійністичні» наукові роботи, що висловлюють думку протилежну до «ортодоксального» перебігу Холодної війни, чим суттєво змінюють погляди американців щодо СРСР в позитивну сторону [388, с. 213].

Та, незважаючи на внутрішні зміни, чимало громадян США все ж дуже опікувалася збереженням таких дорогих для себе американських цінностей, прав та свобод. Тому не вважала за потрібне поспішати змінювати своє негативне ставлення до авторитарного комуністичного режиму. На це також впливала зовнішня політика самого Радянського Союзу. Так, не могли залишатися не помітними для американців жорстокі дії СРСР щодо Польщі та Угорщини в 1956 р., а будівництво «Берлінської стіни» та «Карибська криза» були ще занадто свіжими в пам'яті жителів США. Окрім вищезазначених подій,

сумнозвісне вторгнення радянських військ у Чехословаччину 1968 р. остаточно розвіяло сумніви навіть лояльно налаштованих верств населення. Цікавою з цього приводу є стаття журналу «Читацький огляд» («Reader's Digest») за грудень 1973 р., у якій, зокрема зазначалося: «Вторгнення в Чехословаччину в серпні 1968 року знищило три головні міфи про Організацію Варшавського договору та СРСР, що на той час популяризувались у суспільстві: по-перше, Радянський Союз більше ніколи не нападе на своїх союзників, як це було в 1956 році, коли проти угорців були спрямовані сім російських дивізій, а проти чехів росіяни відправили їх як мінімум 18. По-друге, росіяни не могли розраховувати на те, що країни-сателіти підтримають такий акт агресії. Принаймні дві польські дивізії й штаб двох східнонімецьких дивізій, а також угорські та болгарські контингенти були проти чеського вторгнення. По-третє, радянське вище командування ніколи не зможе досягнути елементу несподіванки в будь-яких масштабних військових операціях, що вимагають координації зі своїми союзниками з ОВД. Намір вторгнутися було замасковано під виглядом спільних військових навчань ще навесні. А вже до початку серпня організація Варшавського договору зосередила навколо Чехословаччини близько 400 тис. військовослужбовців. Висновок: СРСР не можна довіряти» [388, с. 247]. Агресивна політика СРСР по відношенню до своїх повоєнних сателітів на фоні нарощування темпів гонки озброєнь, а також збільшення фінансування армії поступово закріплювали у свідомості пересічних громадян Америки сприйняття країни Рад як «все ще ворога».

Найбільшого прогресу трансформація «образу ворога» зазнала за так званого періоду «розрядки». У мешканців США цей час асоціюється, в першу чергу, з адміністрацією президента Р. Ніксона. Курс на певні «партнерські відносини» 37-й президент США оголосив ще у своєму першому зверненні до нації під час інавгурації. На підтвердження наведемо рядки з тексту його промови: «... після періоду конфліктів ми вступаємо в еру переговорів. Нехай всі народи знають, що при цій адміністрації наші двері будуть відкритими для загалу. Ми шукаємо відкритого світу – відкритого для ідей, для обміну

товарами і людьми – світу, в якому немає жодної людини, що живе в гнітючій ізоляції...» [103]. Ймовірно новий президент прагнув знову об'єднати розділених на два табори американців навколо єдиної зовнішньополітичної мети. Оскільки війна у В'єтнамі ще тривала, він пообіцяв її завершити. Але за умови, що США вийде з неї «великою державою», яка «не кидає своїх друзів, що також сповідують цінності свободи...» [103].

Позицію президента щодо необхідності перегляду геополітичних відносин тоді підтримав і держсекретар США Г. Кіссінджер, наголосивши, що напруга біполярного протиборства перешкоджала довірі людей до політикуму: «Мабуть, найважливіше для Сполучених Штатів питання, – зазначав він, – наше безперечне стратегічне лідерство послаблялося саме в той час, коли зростав внутрішній опір населення урядовим військовим програмам і відповідна нетерплячість до перерозподілу ресурсів від національної оборони до соціальних вимог. Однак серед усіх цих проблем існувала ще одна важлива константа – тривала надія більшості світу на стабільність і мир, що залежали від здатності зменшити напругу між США та Радянським Союзом» [93].

Смілива ініціатива перетворення «ворога на партнера» вимагала відповідної популяризації серед населення. Усвідомлюючи, що сталі установки у свідомості американців не так вже й легко змінити, офіційний Вашингтон пом'якшення відносин порівняв з «довгим шляхом» до єдиної мети. Зокрема, Р. Ніксон сформулював це як рух «прийняття кроків» і «просування» таким чином, щоб обидва народи йшли тільки вперед [102]. Виступаючи перед Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй він запропонував СРСР «...піти новим шляхом; брати участь у мирному змаганні, не у накопиченні зброї – а поширенні прогресу, не у створенні ракет, а в переможній війні з голодом, хворобами і людськими стражданнями як у власних країнах, так і в усьому світі» [105].

Характер цієї риторики мав на меті показати громадянам, що навіть з принциповим суперником можна вести справу. Тому в тогочасних ЗМІ піднімалися теми на кшталт: «Совети можуть допомогти Сполученим Штатам

припинити ядерне протистояння між нами»; «Совети можуть допомогти принести мир решті світу (зокрема, покласти край конфлікту у В'єтнамі)»; «Совети можуть допомогти Сполученим Штатам вилікувати рак»; «Совети могли організувати спільну космічну прогулянку з американськими астронавтами» [380, с. 69]. Як бачимо, вдало оперуючи поняттями співпраці і конкуренції, США все ще показували, що саме їхня країна переконує Радянський Союз стати відповідальною наддержавою. Взявши на себе роль «того, хто повчає», а відповідно зберігає таким чином лідерські позиції та вірність американським принципам життя.

Характеризуючи відносини між СРСР та США, Р. Ніксон обережно та дипломатично визнавав, що між ними десятиліттями існували конфлікти в різних областях. В описанні біполярного протистояння спічрайтери президента почали уникати ворожих тонів. В офіційній риторичі з'являються терміни: «ідеологічні противники», «конкуренти», «напружені відносини». В звіті глави держави Конгресу, в березні 1972 року, він чітко розставляє акценти, оперуючи саме цією термінологією: «...Звичайно, це правда, що існують глибокі проблеми, які поділяють нас. Початок процесу порозуміння полягає в тому, щоб визнати їх такими, якими вони є. Ми – ідеологічні противники і залишимося такими. Ми є політичними і військовими конкурентами, тому жоден з нас не може бути байдужий до успіхів інших в будь-якій області. Кожен з нас стоїть на чолі групи країн, дружбу з якими ми цінуємо і не готові жертвувати поліпшенням радянсько-американських відносин. У кожного з нас є приголомшлива ядерна сила, створена і призначена для протидії загрозам. Ми обидва проводимо глобальну політику. Якщо не використовувати обережність, це може створити нову напруженість і конфлікти в наших відносинах. Так як наші народи гостро відчують майже півстолітню ворожість. Цей історичний факт зобов'язує нас докласти зусиль, спрямованих на поліпшення відносин» [104].

Ці слова Р. Ніксон підсилив відповідними справами. Одним з ключових факторів, який вплинув на зміну суспільної думки про «червону загрозу» став

візит 37-го президента до комуністичного Китаю в 1972 році, вперше за 33 роки правління М. Цзе Дуна. Завдяки цьому багато американських бізнесменів почало бачити в комуністичних країнах потенційні ринки збуту товарів власного виробництва. Адміністрація президента пішла далі і вже в травні 1972 року Р. Ніксон відвідав Москву, де підписав ключові угоди між СРСР та США щодо обмеження стратегічних ядерних озброєнь, а також Договір про обмеження систем ПРО [128].

В той же час, не всі підтримували позицію лідера вільного світу і його держсекретаря. Зокрема, це прослідковувалося в друкованих ЗМІ. До прикладу журнали, які становлять суспільний інтерес, часто публікували вражаючі таблиці, в яких вказувалася кількість зброї кожного типу на озброєнні наддержав. Ці діаграми підкріплювалися статтями, в яких детально обговорювалися відносні сили протиборчих сторін. Незважаючи на прихильність уряду до менш ворожих відносин з Радянським Союзом, ці порівняння були представлені з розумінням того, що в битві за панування можна й програти. Так, під час інтерв'ю журналу «Time» про одну з систем озброєння д-р Джон С. Фостер, директор з оборонних досліджень і розробок в міністерстві оборони США, не переконав кореспондента щодо співвідношення сили радянських і американських стратегічних озброєнь. Репортер Дж. Стіл написав: «Я впевнений, що немає жодних розбіжностей щодо небезпек як для Рад, так і для нас самих в багаторічній гонці стратегічних озброєнь. Також немає розбіжностей з приводу надій на вступ в силу угоди про ПРО, щоб приборкати «гонку». Моя точка зору, доктор Фостер, полягає лише в тому, що рівень довіри між країнами збільшується, що дозволяє нам бачити реальну картину сильних та слабких сторін обох. І так, Совети дійсно мають «вісім футів». Але ж і ми також» [173]. Як бачимо, журналіст оцінив рівень сили радянського озброєння в «8 футів», порівнявши з силою США (також 8 футів). На нашу думку, це говорить про той факт, що навіть серед тих, хто був не згоден з потенційним успіхом або провалом переговорів про контроль над озброєннями, існувало загальне розуміння того, що відносини все ще

розглядалися як «гонка», яку Сполучені Штати могли б і програти, тому що суперники стали майже рівними за силою.

Крім журналістів, свою незгоду з політикою президента виказували і його політичні колеги. Так, Міністр оборони М. Лейерд, незважаючи на те, що він був членом адміністрації Р. Ніксона, не поділяв впевненості останнього щодо рівня довіри до СРСР. Зокрема, він підкреслював необхідність підтвердження ідентичного бажання з боку радянських партнерів: «...схоже, ми стоїмо на порозі нової ери, в якій розумна і відкрита конкуренція може замінити сили війни. Чи означає «розрядка» перехід в епоху реального співробітництва, переговорів і взаємної вигоди? Або це буде прелюдією до нового і жорстокішого століття міжнародної загрози і насильства? Ми чекаємо певних і, сподіваюся, обнадійливих дій і відповідей від Москви. Поки ми їх не отримаємо, не будемо занадто оптимістичними щодо «розрядки»» [156].

Незважаючи на розбіжності в поглядах політиків та ЗМІ, саме після імпічменту Р. Ніксона в 1974 р., згідно з результатами соціопитувань, було зафіксовано найвищий за весь період Холодної війни процент американців, що позитивно ставилися до СРСР та його громадян. Цей показник становив 45% опитаних [377, с. 285].

Саме 1974 рік пропонуємо прийняти за «екватор» другого етапу трансформації «образу ворога». Зі зміною президентів Білий дім потроху почав повертався до звичної «ворожої» риторики. А дії СРСР своєю чергою сприяли зворотньому процесу трансформації. Крім військових поразок в Азії, Африці і Латинській Америці, американців турбувало розширення торгівельних зв'язків між СРСР та європейськими країнами, чому посприяла політика «оозрядки». До прикладу, в доповіді «Радянська економічна і технологічна вигода від розрядки», за лютий 1974 р., представник ЦРУ наголошує на потенційно небезпечних тенденціях, до яких вона приводить: «...розрядка вже принесла ряд економічних і технологічних переваг Радянському Союзу... Якщо вона триватиме і далі, то ці вигоди будуть накопичуватися. Москва отримає суттєву вигоду, якщо під парасолькою «розрядки» вона отримає можливість заволодіти

ключовими технологіями, що мали відношення до виготовлення озброєння і техніки» [120]. Голоси проти політики президента були зосереджені на недотриманні СРСР «правил розрядки». Запропонована ре-концептуалізація «образу ворога» щодо Радянського Союзу не була підтверджена саме через радянську поведінку на міжнародній арені. Поєднання цих факторів послужило перешкодою для політики реалізації партнерства. Безперервні виступи республіканської опозиції закликали до відродження ідеї «радянського ворога» і відмови від будь-якого поняття про «радянського товариша». Тож не дивно, що основні елементи розрядки, такі як контроль над озброєннями, розширення торгівлі, а також обміни технологіями і культурою, зберігалися протягом решти 1970-х років, але в той же час стали більш контрольованими. Дж. Форд, наступник Р. Ніксона залишив Г. Кіссінджера своїм державним секретарем і до 1976 р. зберігав відповідне бачення існування міжнародної системи. На нашу думку, етап трансформації «від партнера до ворога» закінчується зі зміною правлячої верхівки в 1976 році.

Після того як Дж. Картер вступив на посаду в 1977 році, термін розрядки з'являвся лише час від часу. Саме тоді США остаточно змінили курс до однозначності у питанні СРСР та лідерства Америки у боротьбі з ним. Про це свідчить і одна з промов 39-го президента США: «Нам в Америці не потрібно боятися змін. Цінності, на яких була заснована наша нація: особиста свобода, самовизначення, потенціал для реалізації людських свобод. Ми бачимо позитивну оцінку цим демократичним принципам, навіть в книгах, що вивозяться контрабандою з тоталітарних країн, і на плакатах в землях, які, на нашу думку, були закриті для нашого впливу. З цього моменту наша країна повернула собі особливе місце лідерства у всесвітній боротьбі за права людини. І це зобов'язання, яких ми повинні дотримуватися як вдома, так і за кордоном» [184]. Така риторика швидко знайшла відповідну підтримку в ЗМІ, панівною в американському дискурсі стала давно знайома для американців конструкція Радянського Союзу як ворога. СРСР частіше зображалися як опортуністи, що скористалися миттєвою м'якістю, щоб взяти верх над американцями. «Для

«Советів» це був просто ще один день в «холодній війні», щоб почати нещадну агресію, коли вони вторглися в Афганістан в 1979 році і спробували отримати стратегічну перевагу шляхом розширення впливу в Центральній Америці» [355, с. 209], повідомляв «Читацький огляд» («Readers Digest») в номері за грудень 1979 року. На нашу думку, введення радянського контингенту на територію Афганістану стало каталізатором для пробудження призабутих понять «червоної загрози», а також пришвидшило процес трансформації «ворожого образу» СРСР. Одним з ключових моментів в протиборстві наддержав, стало обрання на пост президента Сполучених Штатів республіканця Р. Рейгана в 1981 році. За особисту мету президент поставив собі «...зробити Америку великою знову...», підняти американський дух єдності [190]. І найбільш дієвим способом для реалізації цієї ідеї було повернути Америці «ворога». У своєму виступі перед Національною асоціацією євангелістів США 8 березня 1983 року Рейган назвав СРСР «імперією зла» (а також «Центром Зла в сучасному світі»): «В якості добрих марксистів-ленінців, радянські лідери відкрито і публічно проголосили, що вони визнають моральним тільки те, що сприяє світовій революції. Я повинен відзначити, я лише цитую Леніна, їхню провідну зірку, який сказав в 1920 році, що вони відкидають все, що виходить з моралі, заснованої на ідеї надприродного – називаючи цим релігію або ідеї, які виходять за межі класової концепції. Мораль повністю підпорядкована інтересам класової боротьби. І морально все, що необхідно для знищення старого, віджилого суспільного ладу і згуртування пролетаріату (...) я думаю, що відмова багатьох впливових людей прийняти цей елементарний факт радянської доктрини свідчить про історичне небажання бачити тоталітарну владу такою, яка вона є. Ми бачили це явище в 30-і роки. Ми занадто часто бачимо це і сьогодні» [119]. Цією промовою очільник Білого дому не залишив байдужими нікого, а порівняння з «імперією зла» закріпилося за СРСР на весь період Холодної війни. Р. Рейган і його оточення не скупилися на епітети для характеристики Радянського Союзу та його дій. Так, на думку американського вченого Р. Іві, характеристики, що застосовувала адміністрація Рейгана в той

час, «чітко структурували політичну дійсність для американського соціуму навіть при відсутності аргументів, що доводили доречність їх застосування для СРСР» [323, с. 92]. Саме Р. Іві виділив вісім видів епітетів першого періоду перебування в посаді Р. Рейгана: «1) природна загроза, якої слід боятися так само як темноти; 2) дикі звірі, що полюють на інших; 3) примітивні варвари; 4) бездушні механізми, що нагадують військові машини; 5) злий, безбожний сусід; 6) жорстокі злочинці; 7) сатанинська нація; 8) психічнохворі з страхами і ворожістю до оточуючих» [323, с. 95]. Силу та ефективність американської антикомуністичної пропаганди ми оцінюємо на основі результатів опитувань громадської думки. Так, в березні 1981 року 50% опитаних вважали антирадянські заяви президента і його дії помилкою. Натомість вже в 1983 році показник людей, що вважали СРСР ворогом, склав – 89% [377, с. 288].

Не відступив від своїх принципів Р. Рейган і під час другого строку. Ще в ході виборів його передвиборчим штабом було сконструйовано рекламний ролик. Величезний ведмідь під звуки барабану продирається крізь хащі, а голос за кадром супроводжує його просування: «В лісі – ведмідь, і деякі люди кажуть, що його важко не помітити, інші ж не бачать його взагалі. Одні кажуть – дикий і небезпечний, інші – він ручний... Не розумніше бути таким же сильним як ведмідь, якщо він там все-таки є». В кінці ролику – фото Р. Рейгана з написом: «Підготовлений до миру» [191]. Як писав американський соціолог Дж. Марттіла: «в цьому ролику проявлялась вся суть рейганівської політики по відношенню до СРСР, вона була чітко зрозуміла для мільйонів американців» [338, с. 270]. Підтверджуючи свій успіх у досягненні раніше поставленої мети, новообраний президент США наголосив: «Ці останні 40 років не були легким часом для Заходу або світу. Ви знаєте факти; немає необхідності читати історичні записи. Досить сказати, що Сполучені Штати не можуть дозволити собі ілюзій щодо характеру СРСР. Ми не можемо припускати, що їхня ідеологія і мета зміняться. Це має на увазі тривалу конкуренцію. Наше завдання – забезпечити, щоб ця конкуренція залишалася мирною. ... Америка знову сильна – і наша сила дала нам можливість говорити з упевненістю і бачити, що

не губиться справжня можливість для просування свободи і миру» [162]. Беручи до уваги дані соціопитувань і результати президентських виборів на користь Р. Рейгана, за кінцеву дату етапу трансформації суспільної думки «ворог без варіантів» ми обрали 1985 рік.

Останній етап трансформації «образу ворога», як і перший, пов'язаний, на нашу думку, з діяльністю не лише американського, а й радянського лідера, а саме – М. Горбачова. Саме з ним, наряду з політикою «рейганівських яструбів», більшість американців пов'язують перемогу у Холодній війні. Відчуття «перемоги над ворогом» почало з'являтися у американців поступово, відповідно до політики «гласності» та «перестройки», а також зовнішньополітичного вектору «нового мислення», що їх запровадив лідер СРСР. Основні ідеї нового курсу були сформульовані М. Горбачовим в його книзі «Перебудова і нове мислення для нашої країни і для всього світу», що вийшла в 1987 р. Відповідно до неї: «...всі ідеологічні та економічні розбіжності між світовими системами соціалізму і капіталізму повинні відступити перед необхідністю захисту загальнолюдських цінностей. У цьому процесі країни-лідери повинні жертвувати своїми інтересами на користь малих країн, загальних цілей світу і розрядки в силу того, що для виживання в ядерний вік потрібна взаємна добра воля» [59]. Такою заявою він отримав підтримку і в американських ЗМІ. Відтак, в 1988 р. М. Горбачов з'являється на обкладинці журналу «Time», в якості «людини року» (додаток Ж), а вже в 1989 році тим же виданням він оголошений людиною десятиліття, як перший радянський керівник, що провів перші радянські вільні вибори [158]. Таким чином, він остаточно завоював серця та душі американців, адже вперше за всю історію Холодної війни очільник «імперії зла» закликав світ до сповідування «американських цінностей» свободи. Не можна недооцінити і роль американського керівництва в перемозі над СРСР. 41-й президент США Дж. Буш вбив останній політичний цвях в труну «комунізму». На своїй інавгураційній промові він чітко окреслив: «Тоталітарна ера проходить, старі ідеї здуваються як листя з неживих дерев. Світ, оновлений свободою, здається

народився заново, і дні диктаторів добігають кінця» [183]. Ідеї, що уособлювали комунізм та його загрозу більше не лякали американське суспільство. Так всі символи «червоної загрози» танули на очах. З падінням «берлінської стіни», а також повалення комуністичних режимів в Польщі та Румунії, зруйнувалося і поняття «залізної завіси». Великий «радянський ведмідь» більше не був сильним та страшним, адже втратив силу разом з тим, як було розірвано Варшавський договір 1 липня 1991 р. А сумнозвісна «червона чума» більше не наступала комуністичною ідеологією на американські принципи та символи свободи, адже сама впроваджувала їх новим курсом «гласності» та «перестройки». В той же час, Комуністична партія в 1990 році втратила монополію на керівництво СРСР. А для американського суспільства це означало беззаперечну перемогу над ворогом. Це відчуття лише посилювалося аж до розпаду Радянського Союзу. Описуючи тогочасні події, а також свої почуття, пов'язані з перемогою, Дж. Буш в одному з інтерв'ю скаже: «Найбільше, що сталося в світі в моєму житті, в нашому житті, полягає в наступному: по милості Бога Америка виграла Холодну війну» [181]. Таким чином, заключний етап трансформації «образу ворога» є втіленням відчуття повної перемоги в свідомості кожного американця. Розпочавшись у 1987 р., він закінчився з разом з колапсом всієї радянської системи в 1991 р.

Отже, протягом всього періоду Холодної війни, на нашу думку, відбулося 4 етапи трансформації «образу ворога» з 1959 р. по 1991 р. В ході аналізу ключових подій біполярного протиборства, ми дійшли висновку, що крім факторів зазначених на початку тексту, основну роль у видозміні суспільної думки громадян США про СРСР зіграли президенти США та їхні адміністрації. Політика, яку вони проводила та їхнє особисте ставлення до процесів, що відбувалися всередині країни і на міжнародній арені, визначали межі та хід кожного з вищезазначених процесів трансформації [199, с. 29] (додаток Т).

РОЗДІЛ 4

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА КАМΠΑНІЯ США ПРОТИ СРСР (1945–1991 РР.)

4.1. Напрями впливу США на суспільне життя в СРСР

Холодна війна, одним з головних учасників якої стала Америка, вимагала від останньої окрім стримування та упередження військової експансії СРСР, активізувати діяльність з організації ворожої системи. За пріоритет при цьому було обрано утвердження в радянському суспільстві нового мислення з подальшим «перезавантаженням» усіх країн, що перебували за «залізною завісою».

Для кращого розуміння історичного розвитку пропагандистської діяльності США проти СРСР пропонуємо авторську періодизацію зазначеного процесу, що, на нашу думку, є більш раціональним способом впорядкування масиву емпіричної та теоретичної інформації тих змінних складових американського інформаційно-психологічного проникнення в країну Рад, які розвивались і видозмінювались протягом Холодної війни.

Логіка введеної нами періодизації обумовлена основними характеристиками зовнішньої політики, яку протягом холодного протистояння проводили США та СРСР. Пропонуємо зупинитись на узагальненні основних форм та методів пропагандистської кампанії Сполучених Штатів на суспільство соціалістичного блоку у кожному ключовому етапі психологічної війни наддержав та обґрунтуванні нашого бачення їхніх хронологічних меж.

Перший період, на нашу думку, варто обмежити 1948–1957 роками гострої початкової фази Холодної війни. Нижню хронологічну межу пов'язуємо з прийняттям американським конгресом у грудні 1948 року закону Сміта-Мундта. Нашу увагу цей документ привернув тим, що відповідно до нього уряду надавались кошти на проведення всього комплексу інформаційно-пропагандистських операцій за кордоном (включаючи радіопередачі, проведення виставок, поширення друкованої продукції, виробництво фільмів і обмінні програми) [348, с. 37].

Зауважимо, що згідно з розвідзведеннями ЦРУ, в період з 1947 по 1949 рр. Радянський Союз щорічно витрачав на пропаганду за кордоном близько 1,5 мільярда доларів, що еквівалентно 2% національного доходу СРСР і в 60 разів перевищувало тогочасний американський інформаційний бюджет [348, с. 53-54]. Значну частину грошей Москва кинула на реалізацію кампанії під назвою «Ненависть до Америки» у січні 1950 р. Її основна ідея полягала у підкресленні прагнення СРСР до «мирного співіснування» та ототожненні США з військовим агресором.

Оцінюючи ситуацію, адміністрація Г. Трумена усвідомила, що програє Кремлю «боротьбу за думки» народів Східної Європи. Це підштовхує її зосередити увагу на інформаційно-психологічних аспектах протистояння. Піком цих зусиль вважаємо початок реалізації у відповідь СРСР «Кампанії правди», вперше оприлюдненої Г. Труменом у своїй промові перед Товариством редакторів американських газет. Цікаво, що це відбулось через чотири дні після появи першої редакції постанови під номером NSC 68. Отже, президент наголосив представникам ЗМІ: «Ми повинні заявити про себе так, якими ми є насправді, а не такими, як нас зображає комуністична пропаганда. Ми повинні об'єднати наші зусилля з прагненнями інших народів в рамках послідовної та інтенсивної програми з просування справи свободи проти пропаганди рабства. Ми повинні зробити так, щоб нас почули в усьому світі в ході великої кампанії за встановлення істини» [318, с. 14].

Загалом, головним завданням кампанії стала активна протидія поширенню комунізму шляхом різкої інтенсифікації усього комплексу контрпропаганди. Одним з ключових регіонів, де стикалися інтереси СРСР і США в роки Холодної війни, безперечно, була Східна Європа. Приділяючи їй першочергове значення при розробці основ зовнішньої політики, американські стратеги ставили завдання «стримування», а потім і «усунення» комунізму з цього регіону з подальшим повним його звільненням від радянського впливу. У держдепартаменті дійшли висновку, що простого інформаційного висвітлення подій в умовах комуністичної агресії вже недостатньо. Тому постала необхідність різкого нарощення

пропагандистського компоненту в інформаційних програмах не тільки за кордоном, а й на території країн Організації Варшавського договору [318, с. 16].

Одним із пріоритетних напрямків суспільного впливу для фахівців організації були програми, спрямовані на країни-сателіти СРСР, що географічно розташовувалися близько до західної Європи. Перед американськими органами пропаганди постало завдання знайти спосіб протидіяти тим обмеженням інформаційній сфері, які висуває Східний блок.

Для досягнення поставленої мети архітектори американської пропаганди заручилися підтримкою з боку приватного сектора. Представники держдепартаменту доклали шалених зусиль для залучення американських благодійних організацій, корпорацій і видавців до співпраці; налагодили зв'язок з Радою по створенню реклами з метою розробки ідей і формування напрямів популяризації Америки за кордоном. У рекордні строки до пропагандистської роботи було залучено широке коло закладів та організацій. Наприклад, для впливу на дитячо-юнацьку аудиторію працівники USIE переконали творців міжнародних видань коміксів, в тому числі синдикату «Кінг Фьючерз» («King Features»), інтегрувати антикомуністичні послання в свою продукцію [291, с. 56–57]. Для дорослої частини аудиторії, в партнерстві з Радою американської єдності, інформаційні служби розробили соціальну програму «Листи з Америки». Це був своєрідний план стимулювання радянських громадян реагувати на листи американських емігрантів на батьківщину рідною мовою. Таких громад по всій Америці було близько 60-ти. До кінця 1952 р. емігрантське співтовариство (близько 35 мільйонів чоловік) написало понад мільярд таких листів в різні країни Європи [125].

Паралельно, аналітики ЦРУ проаналізували матеріал, що ілюстрував масштаби і характер поширених в Східній Європі уявлень про США. Основними штампами серед них були США – країна матеріалізму, расової несправедливості та економічної експлуатації. Для зміни ситуації Раді віддавалися цільові вказівки, які корегували зміст листів відповідно до інтересів Держдепу. Більше того, USIA керувало роботою Спільної ради з підготовки статей періодичних друкованих

видань, що відображали думки переселенців, жертв політичних репресій та переслідувань. Ці факти знайшли відображення приблизно в 260 газетах і 195 радіопрограмах іноземними мовами та були розповсюджені через всі відділення USIS в Європі.

Не оминула «програма листів» й кіноіндустрію. Вже до 1951 р. Держдепартамент запропонував Голлівуду взяти на себе витрати студій, які погодилися на виробництво політично-корисних художніх фільмів для прокату за кордон [99]. Так, у 1952 році компанія «ЕмДжіЕм» («MGM») створила короткометражний фільм під назвою «Нікель, ціною в мільйон доларів» («The Million Dollar Nickel»). Логіка назви стрічки наступна: поштова марка для відправлення закордонного листа із США коштувала 5 центів. За задумом сценаристів, у війні проти комунізму ці листи матимуть «моральну» ціну в мільйон доларів, або й взагалі стануть безцінними, оскільки вони протидіють радянській пропаганді проти Сполучених Штатів. У сюжеті фільму голлівудські зірки італійка П. Анжелі, мексиканець Р. Монтальбан, французенка Л. Карон та угорець З. Габор, звертаючись рідними мовами, закликали своїх земляків долучитися до акцій з розсилки листів рідним і друзям у свої країни, описуючи їх позитивний життєвий досвід у США [291, с. 59].

Зважаючи на важливу роль всіх каналів поширення інформації з США, варто підкреслити, що ключову роль в поширенні інформації на країни за «залізною завісою» все ще відіграло радіо. Однією з найбільш ранніх ініціатив адміністрації Г. Трумена в Європі стало «Радіо в Американському секторі» («Radio in the American Sector», далі – «RIAS»). Ця радіостанція була заснована в 1946 р. і призначалась для обслуговування американського сектора в західному Берліні. При цьому передбачалося, що люди зі східної частини міста зможуть чути трансляції, що включали новини, коментарі та культурні програми з ідеями демократії і важливості руйнування міжнародних комунікаційних бар'єрів. Передачі в основному орієнтувалися на певну аудиторію з населення Німеччини, як-то молодь, жінки, фермери і т. д. [387, с. 12].

Поряд із «RIAS» до роботи на зарубіжну громадськість, як було зазначено в

попередніх розділах, залучалась радіостанція «Голос Америки», яка вперше почала мовлення в Радянському Союзі 17 лютого 1947 р. [366, с. 146]. Радіостанція транслювала одногодинні програми щодня (з 21.00 до 22.00) російською мовою. Мета програм полягала в поширенні інформації «про картину американського життя» серед радянських громадян. Підкреслюючи «нахабність» задумів, хотілось би нагадати, що починаючи з 1949 р. СРСР почав блокувати сигнал «VOA». Це спричинило критику серед певних правлячих кіл, які ставили під сумнів ефективність впливу трансляцій. Однак, на противагу варто наголосити, що після розвалу Варшавського договору і Радянського Союзу інтерв'ю з учасниками антирадянських рухів свідчили про зворотнє, зазначаючи, що сигнал послабився, але не зник повністю.

Щодо діяльності інших інформаційних передавачів, то з 4 липня 1950 р. під патронатом ЦРУ «Радіо Вільна Європа» розпочало свою діяльність чеською мовою. Згодом його мовлення велось румунською, угорською, польською та болгарською мовами. Його робота була настільки успішною, що ЦРУ розробило суміжні проекти: «Радіо Свобода», «Радіо Вільна Азія», спрямоване на Китай, яке вийшло в ефір у травні 1951 року і «Радіо Звільнення», спрямоване на СРСР, яке вийшло в ефір у березні 1953 [363, с. 20–21] (додаток Е). Наприкінці 1950 року «RFE» / «RL» почало збирати повноцінний штат для кожної окремо взятої країни. Підкреслимо, що серед основних завдань перед журналістами ставились вимоги по збору розвідувальних даних, актуального мовного матеріалу, підбору інформаторів серед емігрантів та інтерв'ю з мандрівниками і втікачами [290, с. 12].

Аналізуючи пропагандистську роботу США у зазначений період, не можна оминати увагою такий напрямок роботи, як набір університетських викладачів в якості консультантів, що відбувався під керівництвом Держдепу та ЦРУ. Цей проект отримав назву – «ТРОЯ». Відповідно до його програми, вченим запропонували вивчити радіо обстановку та розробити шляхи і засоби з подолання радянських перешкод та глушників. Так, було зібрано команду з двадцяти найкращих фахівців у галузі фізики, технічних наук та інших дисциплін на чолі з Дж. Бурчардом (деканом факультету соціальних наук у Массачусетському

технологічному інституті (Massachusetts Institute of Technology – MIT)). Серед інших, до його складу входили фізик Е. Перселл, Х. Спайер з корпорації «РАНД» («RAND»), представник історичного факультету Гарварда Е. Моррісон та засновник Центру міжнародних досліджень (MIT) М. Міллікан [291, с. 60]. У доповіді фахівців проекту «ТРОЯ» від 1 лютого 1951 р. були схвалені дві основні ініціативи: перша – «...затвердження плану оточення СРСР поясом з 14 МВт радіопередавачів, що працюватимуть на середніх хвилях; друга – план під назвою «Операція Кліппер», який передбачав розміщення електронного пристрою для збільшення потужності сигналу в десять разів шляхом «обрізки» зайвих фрагментів...» [345, с. 413]. Більше того, зазначена група вчених запропонувала кілька комбінацій частот і потужних передавачів, які були спроможні подолати радянські перешкоди. Поміж іншого, у зазначеній вище доповіді містилися обґрунтовані рекомендації для ведення мовлення в СРСР. Зокрема наголошувалось: «не потрібно робити великого акценту на порівнянні матеріальних умов в США і СРСР. Варто показувати контраст між тим, що є і що може бути в СРСР. Необхідно заохочувати дезертирство та еміграцію, оприлюднивши економічні можливості Заходу». Цікаво, що вчені також виділяли певні обмеження для органів пропаганди та зовнішньої розвідки. Зокрема, винесли суворі попередження проти підтримки сепаратистських рухів в радянських країнах (зокрема й в Україні). Оскільки це могло б спровокувати «занадто агресивну реакцію Кремля», а також рекомендували не вживати нічого, що могло б заохочувати «безперспективні акти супротиву комунізму» [345, с. 417].

В рамках проекту «ТРОЯ» був проведений аналіз документів під назвою «мозкові хвилі», що розробили працівники держдепартаменту. В них містилися різноманітні пропозиції з відправки повідомлень в «радянський блок». Так, у нью-йоркському представництві «VOA» ідеї варіювалися від очевидних – великі передавачі і «чорні» пропагандистські станції вздовж кордону; до курйозних – «...пропагандистські повідомлення можуть бути передані повітряними зміями або доставлені до аудиторії в пляшках (план ослаблений тим, що США мали вільний доступ до дельт, а не до витоків річок східного блоку)» [277, с. 119–120]. Деякі

навіть пропонували передачу повідомлень «...особами з винятковими гіпнотичними та екстрасенсорними здібностями...» [277, с. 120]. Як приклад, тут можна навести ініціативу під назвою «Вітер свободи». Відповідно до неї, в серпні 1951 р., на чесько-німецькому кордоні випустили майже 15 000 повітряних куль з пропагандистськими листівками. А застосований тоді ж невеликий радіопередавач на повітряній кулі дозволяв з офісу «RFE» відстежувати траєкторію її руху і спричиняти падіння в потрібному місці [77].

Експерти з проекту ТРОЯ ретельно вивчали потенційні стратегії боротьби з комуністичною пропагандою та випробовували їхні варіанти на практиці. Тому, незважаючи на спроби Радянського Союзу заблокувати надходження інформації про Захід, гуманітарні організації, туристи і фільми досягали країн-сателітів. Наприклад, поштова служба проникала за «залізну завісу» за допомогою «прямої розсилки професійних журналів, а також промислових і комерційних публікацій». Навіть окремі американські експортні товари, в тому числі ліки, ліхтарики, авторучки і невеликі радіоприймачі, непрямим чином передавали «повідомлення американського наукового прогресу» [345, с. 405].

Оцінюючи доповіді посадових осіб проекту, адміністрація Г. Трумена врахувала багато рекомендацій, які стосувалися як корегування всієї сфери «політичної війни» – координації цілого ряду зусиль США спрямованих проти СРСР, так і окремих питань, наприклад, створення 4 квітня 1951 р. «добре збалансованого і скоординованого єдиного органу пропаганди» – Ради психологічної стратегії (PSB) [133].

До числа інших нововведень можна віднести переобладнання і розгортання колишнього корабля берегової охорони під назвою «Кур'єр». Він був призначений для перевезення 150-кіловатного радіопередавача середньої хвилі, двох 35-кіловатних короткохвильових пристроїв та забезпечував матеріали запасів для їхньої автономної експлуатації протягом шести місяців [362, с. 174]. Показово, що Г. Трумен особисто відкрив судно 4 березня 1952 р., при цьому вимовивши драматичну промову в якій назвав його «Вантажем правди» (додаток Д). Цікаво, що відкриття «Кур'єра» висвітлили газети у всьому світі. Так, 1 квітня 1952 р.

друковане колумбійське видання «Ель Тьємпо» («El Tiempo») надрукувало карикатуру. На ній було зображено ніс корабля, що пробив отвір в «залізній завісі», у той час, як Йосип Сталін безпорадно тримав браму руками вище, а химерно вбрані селяни з написами Угорщина, Болгарія, Китай і так далі аплодували з берега. Щоправда, регулярні трансляції «Кур'єр» розпочав з Родоської гавані лише через півроку, 7 вересня. Його передачі трансливались на середні та короткі хвилі дев'ятьма мовами: турецькою, перською, івритом, арабською, англійською, вірменською, грузинською, азербайджанською, татарською і перською [291, с. 78].

Повертаючись до «Кампанії правди», хотілось би зазначити, що наприкінці 1951 р. директором USIE було підведено підсумки перших вісімнадцяти місяців. Статистичні дані виявились вражаючими. Згідно звітних документів число осіб, які прибули в США для обміну досвідом в різних галузях, збільшилася з 3900 в 1950 р. до 10 000 в 1951 р., а випуск документальних фільмів зріс на 300%. Зокрема, USIS створила 125 мільйонів друкованих матеріалів, що увійшли у книги і журнали, збільшивши з 1950 по 1951 р., кількість примірників з 1,5 до 3,7 мільйонів [100].

На нашу думку, це був колосальний прорив адміністрації Трумена. Водночас, провідні діячі, які прийшли до влади з Д. Ейзенхауером після виборів в листопаді 1952 р., поділяли ідею попередників. Зокрема, щодо необхідності проведення активної інформаційно-психологічної боротьби проти комунізму на його ж теренах.

Новостворене USIA продовжувало інформаційну політику адміністрації попереднього президента і поглиблювало співпрацю з фахівцями галузі кіно і телебачення. Це підтверджують наступні цифри: до кінця 1953 р. закордонні фільми USIA мали річну аудиторію 500 мільйонів глядачів, агентство також здійснювало фінансування 210 американських кінотеатрів по всьому світу. В кінцевому вигляді підготовлений до випуску матеріал включав в себе 20-хвилинну новинну стрічку під назвою «Наш час» в 84 країнах. Починаючи з липня 1954 р., видання щомісячно оновлювало інформацію, присвячену подіям, що мали відношення до зовнішньої політики США.

Тогочасний очільник USIA Т. Страйберт наполягав, що фільми, які випускаються за кошт агентства, повинні бути «чітко спрямовані на викриття комуністичної брехні і спотворень», або «підтримувати і роз'яснювати американську зовнішню політику». Типовими сценаріями стали історії про комуністичне пригнічення, диктаторське захоплення влади (наприклад, стрічка «Моя Латвія»), про долю перебіжчиків («Поляки – впертий народ») або документальні свідчення звірств комуністів під час Корейської війни («Неприємна тема») [61].

За допомогою VOA USIA працювало з телебаченням окремо від кінематографа. Серед перших успіхів такої співпраці зазначимо угоду з Національною телерадіомовною компанією (National Broadcasting Company, далі – NBS), в якій йшлося про поширення матеріалів престижного міжнародного фестивалю «Час вогняного каменю» («Firestone Hour»). При цьому більша увага приділялась не стільки рекламі США, скільки поширенню самої ідеї роботи телебачення по всьому світу. Станом на літо 1954 р. в закордонну програму трансляцій NBC були додатково включені серіал «Це – Сполучені Штати», який знайомив з американським ландшафтом та історією, а також майже дві години проамериканських новин та художніх матеріалів на тиждень [291, с. 111]. А вже до 1956 р. USIA здійснило постачання 460 програм на 150 станцій, а їхня аудиторія по всьому світу оцінювалася в 40 мільйонів глядачів.

Д. Ейзенхауер надавав важливого значення візуалізації досягнень США та особистісному спілкуванню, що також слугували каналами донесення пропагандистської інформації. Для прикладу, 27 липня 1954 року він запросив у конгресу 5 млн доларів для спеціального президентського фонду. Ці кошти 34-й президент збирався витратити на підтримку американських торгових виставок та організацію гастролей представників мистецької галузі за кордоном [86, с. 1776–1777]. До складу комітету, що відповідав за розподіл виділених коштів, увійшли держсекретар (який повинен був очолювати напрямок, пов'язаний з організацією гастролей діячів мистецтв США за кордоном) і міністр торгівлі (який очолював напрямок, пов'язаний з організацією спеціалізованих виставок). Крім

того, членами комітету стали міністр праці, міністр охорони здоров'я, освіти і добробуту, директор фінансового бюро. Виконавчим директором фонду був призначений директор USIA Т. Страйберт [86, с. 1792].

Наголосимо, що на нашу думку, створення 6 липня 1954 р. ініційованого Д. Ейзенхауером фонду стало відправною точкою до активізації трансформаційних процесів та зміни форм ведення пропаганди США, які включали культурний аспект «співпраці». В усі свої закордонні представництва (USIS) USIA розіслало шифрограму, в якій закликала швидко посилити роботу з налагодження довгострокових культурних зв'язків з країнами перебування і дбати про те, щоб зазначені заходи сприяли кращому сприйняттю США та їхньої політики в цих країнах. Крім цього, Т. Страйберт наказав тлумачити вказані аспекти зовнішньої політики не тільки як обміни класичними зразками або культурою, але і як показ досягнень у промисловості американського народу, в тому числі і масових культурних надбань [86, с. 1773–1774].

Поміж іншого, важливим важелем впливу на молодіжну частину радянської аудиторії стала поява передачі «Музика в США» у закордонних трансляціях радіостанції «Голос Америки» [370, с. 345]. Одним з чинників успіху останньої був її беззмінний ведучий В. Коновер. Саме завдяки його зусиллям програма мала високі рейтинги в сітці радіомовлення понад тридцять років. Зазначений коментатор запропонував своє бачення передачі про американську музику. Транслятори ставили за мету, щоб американські композиції, спрямовані на скандинавські країни англійською мовою, могли досягати території СРСР.

Вперше «Музика США» вийшла в ефір 5 січня 1955 р. і з цього моменту вона поступово стала перетворюватися на свого роду символ «Голосу Америки». Уже через рік після її першої появи в ефірі на адресу передачі щомісячно надходили тисячі схвальних листів. А це для того часу було фантастичною цифрою. Тому, керівництво радіостанції в 1956 році прийняло рішення транслювати «Музику США» на весь світ [291, с. 107]. Зацікавленість вона викликала шалену! Це ми бачимо із наступних цифр: у 1955 році аудиторія слухачів оцінювалася в 30 млн осіб, а через десять років їх кількість зросла до 100 млн в 80 країнах [393, с. 14].

Ефір відбувався шість разів на тиждень і поділявся на дві частини. При цьому перша, під назвою «Година джазу», присвячувалася безпосередньо американському джазу і відразу ж здобула популярність у слухачів. Друга частина приділяла увагу іншим напрямкам американської музики і після того, як автор став розповідати про нові стилі в музиці, стала навіть більш популярною ніж перша.

Вибір даного стилю, як головного елементу «музичної» пропаганди США був обраний аж ніяк не випадково. Адже у цей період (під виглядом європейського турне) відомі американські джазові колективи втілювали в життя альтернативну (культурну) форму пропаганди. Зокрема, тріумфальні гастролі Л. Армстронга в 1955 р. мали феєричний ефект. Щодо нього «New York Times» згодом написав: «...абсолютно не зрозуміло чому американський уряд витрачає величезні гроші на пропаганду, краще б вони спонсорували поїздки в Європу чимбільшої кількості джазових колективів» [393, с. 9] (додаток М).

Рівень впливу «Музики США» на аудиторію за «залізною завісою» зростав. У Радянському Союзі і в країнах Східної Європи, джаз дуже швидко здобув популярність серед так званої «золотої молоді». Юнаки і дівчата не просто слухали музику, але і переймали стиль мислення, який створював цей музичний напрям. Одним з показників рівня ефективності «музичної» пропаганди науковці вважають виникнення в 50-х роках у великих містах Радянського Союзу субкультури, що мала назву «стиляги». До неї входили молоді люди, які не тільки слухали «Музику США» по «Голосу Америки», але і втілювали спосіб життя, що пропагувався на цих радіостанціях у свою повсякденність. Водночас у «сленг» радянських молодих людей потрапляють слова, які тісно пов'язані з США. Слово «Чувак» (утворене від перших літер російського: «Человек Уважающий Высокую Американскую Культуру») – «своя» людина; «шузи» (від англ. shoes) – черевики; «фазер» (від англ. father – батько); «дрінкать» (від англ. drink – випивати) [235, с. 297].

Інший великий успіх USIA в ці роки пов'язаний з започаткованою президентом Ради з реклами Т. Реппліером кампанією «Народного капіталізму». Напередодні її створення, в перші місяці 1955 р. він подорожував світом із завданням порівняти діяльність USIA з роботою комуністичних пропагандистів.

По завершенню аналізу стало зрозумілим, що незважаючи на значні досягнення USIA, потрібно визнати, що на відміну від практики, «комунізм в своїй теорії ідеалістичний і моралістичний». Саме тому, на думку Т. Репплієра, метою кампанії «Народний капіталізм» мало стати протиставлення СРСР його власній ідеології, довівши, що зміст поняття «народності» більше підходить капіталістичній економічній системі. Основним аргументом при цьому було твердження, що саме вона дає простому громадянину більше можливостей для досягнення успіху на противагу «рабським» обмеженням соціалізму. А вже у січні 1956 р., коли робота кампанії «Народний капіталізм» була запущена, USIA наказало всім своїм відділенням використовувати вищезазначену концепцію. На її підтримку штаб-квартира USIA щомісяця надавала останні дані за ключовими показниками добробуту Америки (у вигляді кольорового фільму «Наша виробнича індустрія» і серії радіопредач VOA на цю ж тему) [291, с. 117].

Вже через півроку, в серпні 1956 р. Д. Ейзенхауер починає обережно підтримувати деякий обмін ідеями, книгами, журналами, студентами, туристами, артистами, радіопрограмами, технічними експертами, релігійними лідерами і державними посадовими особами з країнами радянського блоку, у тому числі СРСР. Зокрема, він запропонував запросити викладачів і студентів з Радянського Союзу, щоб вони ознайомились з умовами праці та життя американців [337, с. 146].

Оптимістичний настрій президента США підтвердився очікуваними результатами. Так, в 1957 р. після Шостого Всесвітнього фестивалю молоді та студентів у Москві, фахівці USIA констатували, що десятки тисяч радянських молодих людей, які взяли участь в заході, «були буквально інфіковані стилем Заходу – джинсами, джазом, бугі-вугі, рок-н-ролом і свободою слова, після чого Радянський Союз уже ніколи не буде таким як був» [297, с. 131].

Перший нормативний Акт у сфері культурних обмінів в історії радянсько-американських відносин було підписано 27 січня 1958 р. На нашу думку, він ознаменував початок другого етапу безпосереднього пропагандистського впливу на населення СРСР, який ми визначаємо у межах 1958–1980 рр. Хотілось би

підкреслити, що загалом він збігається з періодом політики «розрядки» у відносинах між СРСР та США. На відміну від першого періоду, протягом якого характер американських інформаційних програм мав агресивно-засуджуваче забарвлення, другий період відзначався нарощуванням зусиль у культурному векторі.

На основі вищезазначеного документу підписувалися подальші дворічні угоди (всього їх було сім), а вже з 1973 р. відносини між країнами в сфері культури вийшли на якісно новий рівень. Про це, перш за все, говорить підписана в ході державного візиту в США Л. Брежнєва Спільна угода між СРСР і США про контакти, обміни і співпрацю на період до 31 грудня 1979 року. Відповідно до цього документу були розроблені спеціальні програми для організації і здійснення обмінів [251]. Передбачалися взаємні візити поетів і письменників, композиторів, художників, скульпторів, редакторів студентських газет і фахівців в галузі сільського господарства і медицини; обміни студентами, викладачами, промисловими експертами і спортивними командами. Крім того, угода передбачала обмін радіо- і телепередачами, кінофільмами, і навіть експонатами мирного використання атомної енергії, науковими публікаціями тощо [312, с. 210].

Керівництво USIA бачило в цих програмах, по-перше, пряму можливість показати простому, пересічному радянському громадянину переваги та можливості американського способу життя, по-друге, можливість впливати на всі групи суспільства на території ідеологічного ворога [322, с. 31].

Майже одразу усі спектри взаємообміну стають формами прямого впливу США на різні групи суспільства в СРСР. Розглянемо, для прикладу таку форму культурного співробітництва, як виставки. Так, вже на початку літа 1958 р. Радянський Союз запропонував провести обмін виставками вже в наступному році. А отже, у США з'явилася можливість організувати «національну виставку, що демонструє американський прогрес в галузях науки, техніки і культури» безпосередньо в радянській столиці. Д. Ейзенхауер підкреслив важливість цього заходу: «Це буде перший раз після більшовицької революції, коли ми зможемо зустрітися віч-на-віч з такою масою росіян». Цікаво, що саме USIA взяла на себе

роль координатора як під час підписання угоди між двома країнами від 10 вересня 1958 р., так і в ході проведення самої події [291, с. 162].

Згідно настанов, які USIA отримала з Вашингтону, Московська експозиція мала стати апофеозом всього того, чого США досягли в своїй міжнародній виставковій програмі на той час. Живі «компоненти» майбутньої демонстрації включали концерти Л. Бернштейна і Нью-Йоркського філармонічного оркестру, презентацію модних колекцій та спеціальний естрадний показ, організований відомим телеведучим Е. Салліваном. Серед технічних досягнень були представлені кольорове телебачення «RCA» і комп'ютер «IBM RAMAC» (запрограмований відповісти на 3500 питань про Сполучені Штати Америки російською мовою) [63, с. 13]. Центральною спорудою заходу став великий геодезичний купол. Його дизайн розробила корпорація «Бакмінстер Фуллер» («Buckminster Fuller») (додаток В, рис. В 2). Він складався з взаємопов'язаних сегментів і виглядав революційним проривом в архітектурі. Вже сама по собі споруда була пропагандою американської винахідливості. Але найцікавіші експонати чекали на відвідувачів всередині. Так, вони могли побачити чудові експонати розроблені за проектом Дж. Мейсі. Це були американські товари народного споживання, покликані вражати категорію радянського сім'янина. Все від продуктів харчування та одягу до зразкового будинку з повнорозмірними душем та кухнею, повністю обладнаними всіма сучасними зручностями, в якій демонструвалися ряд заморожених фірмових страв компанії «Бьордс Ай» («Bird's Eye»).

Поряд в експозиції, створеній відомими дизайнерами Ч. і Р. Імсами, на величезних екранах демонструвалися слайди «одного дня з життя Америки»: вулиці, повні щасливих, добре вбраних людей; шосе, заповнені чудовими автомобілями; кампуси університетів, жваві від енергійної, добре доглянутої молоді. На околицях міст – дитячі ігрові майданчики, виставки американських автомобілів і катерів. Довкола були розміщені стенди з рекламою і безкоштовною дегустацією одного з найпопулярніших напоїв в Америці – «Пепсі Кола» («Pepsi Cola»). Який, до речі, став одним з небагатьох продуктів, що потрапили на радянський ринок за результатами проведення виставки [318, с. 174–175].

Шалений успіх виставки забезпечувався величезною кількістю професіональних екскурсоводів, кастинг яких був покладений на Інформаційне агентство США. Серед тисяч претендентів було обрано двадцять сім жінок і сорок вісім чоловіків. До основних критеріїв відбору належали: «вік від двадцяти до тридцяти п'яти років, вільне володіння російською мовою, належний рівень освіти та гарний зовнішній вигляд». Цікаво, що до цієї групи увійшли і четверо афроамериканців. Можливо, це повинно було підкреслити дружбу народів та гендерну рівноправність для всіх в Америці. Їх навчання серед іншого включало й готовність до відповідей на питання про життя американців, й особливо на питання про економічну та расову дискримінацію в США. Слід наголосити, що відвідувачі московської виставки, насправді, насолоджувалися можливістю поспілкуватися з відкритою та розкутою американською молоддю [318, с. 185–187].

Проте, не всі у США поділяли оптимізм в питанні культурних обмінів 1958–1974 років. Багато у кого виникало питання: «Чи справді вдалось посіяти сумніви у перевагах комунізму у свідомості радянських людей?». За словами голови Міжуніверситетського Комітету Р. Бернса, за підсумками першого десятиліття ситуація виявилася «складнішою, ніж з урядами інших країн» [88]. Сенат надрукував Спеціальну доповідь-дослідження на тему «США очима радянських туристів: аналіз їхніх опублікованих доповідей» («US through the Eyes of Soviet Tourists: An Analysis of Their Published Reports»), у якому проаналізовано значний обсяг книг, брошур і статей, опублікованих в СРСР. Висновки, що були зроблені, насторожували. Наприклад, в книзі «Обличчям до обличчя з Америкою» автори вказували на відсутність демократії в Сполучених Штатах: «Жителі Вашингтона не можуть обрати міську владу ... Більшість просто уникає відвідування виборчих дільниць, щоб не витратити свій час» [258, с. 60]. Там же була представлена депресивна картина Америки з колоритним описом нетрів, де мільйони людей «не мають гідного даху над головою і змушені жити в готелях». «І це в найбагатшій країні капіталістичного світу!» – наголошували автори видання – «Погано одягнені, погано харчуються і живуть в поганих умовах...» [258, с. 60]. В серпні 1959 р. в іншому вже щомісячному офіційному виданні «Спілки письменників»

Москви були опубліковані фотографії очевидців і статті, що описували, як мільйони американських людей живуть в умовах убогості і навіть страждань. Зокрема, був зображений міст Золоті Ворота з підписом «Славнозвісний міст в Сан-Франциско» [122].

Сумніви прихильників поглядів недієвості «виставкової» пропаганди підживлювались й частими «бойкотами» культурних обмінів. Неодноразово у відповідь на загострення міжнародної обстановки і посилення політичного протистояння з обох сторін слідували відмови в області культурного обміну. Так, в 1965 р. у зв'язку з воєнними діями Сполучених Штатів у В'єтнамі радянська сторона скасувала гастролі в СРСР концертної трупи «Хелло, Доллі». У 1970 р. у зв'язку з антирадянською кампанією в США і здійсненням низки провокацій проти радянських артистів, а також через відсутність гарантій Держдепартаменту США забезпечити нормальні умови для перебування в Америці радянських колективів і виконавців, були скасовані гастролі в США оперної та балетної трупи ДАВТ СРСР. Зі свого боку, в 1968 р. американці скасували гастролі в СРСР духового оркестру з Мінесоти «з огляду на радянські дії в Чехословаччині» [58, с. 1086].

Водночас, оцінюючи ситуацію американо-радянських взаємовідносин у період розрядки, можна припустити, що причина «охолоджень» не була цілком об'єктивною. Адже висновки фахівців були зроблені на основі радянської періодичної преси і публічно висловлених думок. Однак, американці не врахували, що в СРСР існувала цензура, а правду про відвідини США радянським громадянам говорити було заборонено навіть у вузькому колі друзів.

Отже, якщо для одних культурні обміни як канал пропаганди стали крайнім розчаруванням, то інші вважали проект успішним інструментом для знищення Радянського Союзу зсередини. Забігаючи наперед зазначимо, що остання точка зору стала популярною на Заході вже після розпаду СРСР. Тоді з'явилася чимала кількість книг і публікацій з американізації СРСР шляхом пропаганди. Зокрема, як один з прикладів фахівці наводять масштабне відкриття шкіл в Радянському Союзі з вивченням іноземних мов.

Продовжуючи аналіз пропагандистського просочування Америки в

Радянський Союз, звертаємо увагу на те, що разом з періодом «розрядки» завершується і термін дії «культурної» угоди підписаної сторонами в 1973 р. Наступні десять років (1979–1989) характеризуються посиленням політичної конфронтації та ідеологічного протистояння СРСР і США, що призвело до згортання офіційних відносин, міжурядових контактів і, як наслідок, культурного обміну. По лінії неурядових приватних і громадських організацій культурні зв'язки продовжували зберігатися, проте в цілому обсяг культурного співробітництва з капіталістичними країнами різко скоротився. Трансформаційних видозмін зазнали й урядові пропагандистські програми Сполучених штатів.

Тому події 1980–1991 рр. об'єднуємо у третій етап пропагандистського впливу США на СРСР, який відзначається активними діями Сполучених Штатів, що призвело до інформаційної перемоги над соціалістичним табором. Початок «другої (нової) Холодної війни» був пов'язаний з подіями в Афганістані, Польщі та з приходом до влади в США Рональда Рейгана. Новий президент заявив про намір почати «хрестовий похід» проти комунізму і покінчити з ним як з «історичним непорозумінням».

Саме за правління 40-го президента Америки головною довгостроковою метою США в регіоні називалося ослаблення радянського впливу і посилення впливу Заходу, що було закріплено у директиві номер NSDD 54 «Політика США щодо Східної Європи» від 2 вересня 1982 р. [136]. Слід зазначити, що підґрунтя для розгортання такої діяльності було значне. Адже розширення культурних зв'язків між капіталістичним і соціалістичним світом в роки «розрядки» сприяло розвитку туризму та сфери обслуговування, орієнтованої на іноземних гостей, що також сприяло свого роду демонстрації культурних досягнень Заходу. Проникнення західних цінностей, одягу, способу життя по той бік «залізної завіси» також розглядалося в директиві в якості одного з факторів, що сприяли «корозії комунізму» [285, с. 513]. В подальшому планувалося стимулювання розвитку ліберальних і демократичних тенденцій, захист прав і свобод людини, заохочення ринкових відносин, підтримка незалежних від держави профспілок.

Про нарощування інформаційних зусиль в напрямку блоку Організації

Варшавського договору свідчило збільшення фінансування радіостанцій з боку американського уряду і неурядових організацій. Так, за підрахунками Американського інформаційного агентства, з 1979 по 1985 р. витрати на функціонування «RIAS», «RFE» і «RL» виросли з 50 до 124 млн дол. А витрати на саму USIA з 1983 до 1987 р. зросли з 545,4 млн до 887,9 млн дол. [207, с. 141].

Продовжували та урізноманітнювали свою діяльність у 1980-х рр. й американські радіостанції, провідною серед яких залишався урядовий «Голос Америки». Значущість ролі західних радіостанцій в підтримці, наприклад, дисидентського руху в Східній Європі підкреслювали і самі «інодумці». Для підтвердження наведемо слова колишнього президента Польщі, а в ті часи – активного профспілкового діяча Л. Валенси, який визнавав, що для нього персонально та його однодумців передачі Radio Free Europe були «найкращим подарунком Заходу та ковтком свіжого повітря» [328, с. 289].

Однією з найбільших інформаційних перемог USIA за часів Р. Рейгана можна вважати створення у 1982 р. позаштатним працівником агентства Е. Снайдером Телевізійного і кіносервісу «Ворлднет» («Worldnet» Television and Film Service, далі – «WORLDNET»). Це величезний супутниковий телевізійний канал, який транслювався цілодобово. Він мав на меті показувати «врівноважену та точну картину американського суспільства, політики та людей». Е. Снайдер розгорнув покриття каналу «WORLDNET» над п'ятьма частинами світу. Компанія «Євронет» («Euronet») почала трансляції в листопаді 1983 року та обслуговувала Західну Європу; «Арнет» («Arnet») для країн Америки запрацювала в січні 1984 р. За ними були підключені «Паснет» («Pacnet») для Східної Азії і Тихого океану і «Афнет» («Afnet») для Африки [291, с. 434].

З появою у 1980-х роках супутникових технологій починають розвиватись нові можливості у поширенні пропаганди. Яскравим прикладом їхнього застосування є, на наш погляд, висвітлення американськими телерадіостанціями Чорнобильської катастрофи в СРСР у квітні 1986 р. Західні мовники донесли цю інформацію до людей, які жили на шляху радіоактивної хмари. Екстрені новини «WORLDNET» про Чорнобиль були отримані австрійськими та західнонімецькими

новинами і, таким чином, стали частиною передач, які дивилася аудиторія в Угорщині та Східній Німеччині. Оціночні показники «RFE» доводять, що майже половина жителів Східної Європи чули про катастрофу саме з західних, а не вітчизняних радіоканалів. А за оцінками «RL», незважаючи на постійні радіоперешкоди, майже 36% населення СРСР вперше почули про катастрофу також з західної станції, і 18% – безпосередньо з «VOA». Для порівняння, тільки двадцять вісім відсотків вперше почули цю новину по радянському телебаченню, а п'ятнадцять передали її з вуст в уста. Як заявив тогочасний керівник USIA, Ч. Вік, характеризуючи можливості супутникової мережі: «... «WORLDNET» – це кінець радянської монополії на донесення людям тієї інформації, яка була вигідна Кремлю» [160].

Як бачимо з вищезазначеної ситуації Радянський Союз потерпів іміджеве фіаско та постав в очах своїх же громадян та мешканців соціалістичного табору технологічно відсталим і настільки зв'язаним бюрократією, що навіть не зміг попередити власний народ про лихо. USIA ж, своєю чергою, заповнило ефір телебачення і радіо меседжами типу: «Неповага до життя людей, як радянських, так й іноземних, на шляху радіоактивної хмари показує, що навіть здоров'ям людей нехтували заради престижу і перемоги комуністичної системи» [71].

Повертаючись до культурної складової інформаційного впливу, варто підкреслити, що вона зменшила обсяги, але не зникла. Її видозміни можна побачити вже восени 1982 р. у серії телемостів між Америкою і Радянським Союзом. Вони стали символом зовсім нової форми пропагандистського впливу. Перший телеміст тоді зв'язав радянську столицю і Лос-Анджелес. З боку США учасниками проекту були слухачі рок-фестивалю під назвою «Ми». У Москві ж були присутні А. Пугачова, колектив «Російська пісня», група Стаса Наміна, ВІА «Динамік», «Полум'я», «Воскресеньє» та інші естрадні виконавці. За організацію «віадуку» з російської сторони відповідали режисер Ю. Гусман і сценарист І. Гольдін. А відомий тележурналіст Ф. Донах'ю і майбутня зірка радянського телебачення В. Познер безпосередньо вели програму. Резонанс був колосальним. Як наслідок вже на наступний рік пройшов черговий телеміст СРСР–США. Він був

присвячений дитячому кінофестивалю. Згодом телеконференція пов'язала Москву та Сан-Дієго (1985 р.). Вона була присвячена річниці закінчення Другої світової війни. Тому серед гостей були американські та радянські ветерани. У цьому ж році відбувся й телеміст між Сієтлом та Ленінградом (сьогодні Санкт-Петербург, Росія). Саме у цій передачі вперше були підняті серйозні політичні питання, як-то конфлікт в Афганістані, збитий південнокорейський Боїнг, права людини, свобода слова. Згодом відбувся прощов другий телеміст «Ленінград–Бостон», учасницями якого стали представниці слабкої статі. Саме в ході цієї передачі прозвучала фраза, яка стала згодом крилатою, – «В СРСР сексу немає». У 1987-му розгорнувся телеміст «Москва–Сан-Франциско». Він був присвячений ролі мас-медіа в житті країн. А через рік в іншому заході брали участь Московський державний Університет і студенти Тафтського університету (Массачусетс) [239].

У червні 1987 р. очільник Інформагенства США Д. Вік вирушив до Москви, щоб відкрити першу в СРСР з 1979 року найбільшу виставку «Інформація в США: зв'язок людей і знань». У записаному відеопосланні до громадян СРСР президент США Р. Рейган висловив сподівання, що відвідувачі отримають «краще уявлення про те, як «інформаційна революція» змінила американське життя». Москвичі стояли в чергах годинами і більше, щоб побачити новітні американські комп'ютерні технології, мобільні телефони, системи оформлення замовлення в супермаркеті і візок, повний оброблених продуктів, мінівен «Плімут Вояджер» і безліч інших пристроїв, вироблених американськими винахідниками. Сто тридцять корпорацій надали свої товари для шоу, а USIA витратило 14 млн доларів, щоб зібрати їх в єдину експозицію. Більшість відвідувачів були просто засліплені західними технологіями. Відвідувачам роздавали безкоштовно деякі експонати, що на думку помічника директора інформаційного агентства з міжнародних програм Ч. Хорнера мали «...змусити Радянський Союз відчувати себе жахливо з приводу рівня життя його громадян...». Виставка згодом відбулась ще у восьми містах Союзу, включаючи Ленінград, Київ, Мінськ і Ташкент [142, 175].

А вже 1 січня 1988 р. М. Горбачов і Р. Рейган обмінялися привітаннями з нагоди Нового року по телебаченню. В USIA зазначили, що це, поряд з іншими

виступами американського президента на телебаченні та інтер'ю в «Ізвестіях», сприяло тому, що радянське суспільство характеризувало 40-го очільника Білого дому, як «щирого, прямого і гуманного», та вважало його «стриманою і привабливою особистістю» [291, с. 474]. З огляду на масштаби антирейганівської пропаганди в попередні роки, це стало чудовим свідченням зміни настроїв в радянському суспільстві.

1988 рік приніс подальший прогрес в американо-радянські відносини: це стосувалось роботи ЗМІ, перегляду шкільних підручників та усунення у них інформаційних викривлень [139]. З 20 по 22 квітня Ч. Вік з делегацією, що складалася з представників уряду і приватного сектора, вперше зустрілися з радянськими чиновниками для інтенсивного раунду двосторонніх інформаційних переговорів. Контактні групи обговорили книги, друковану журналістику, телерадіомовлення, кінематографію і проекти обміну між урядами, питання розширення доступу до інформації (особливо в СРСР) і погодилися з необхідністю подолання взаємних стереотипів. В ході урядових переговорів Ч. Вік висловив занепокоєння з приводу радянської дезінформації і глушіння «Радіо Свобода». Зі свого боку радянські представники наголошували, що американські засоби масової інформації «не відображають належним чином рівень змін, що відбуваються в радянському суспільстві». Обидві сторони погодилися з тим, що «важливість поточних переговорів дозволяє розвіяти «непорозуміння» попередніх років». Водночас, головною подією вищезазначеного квітневого саміту стало оголошення Р. Рейганом нової ініціативи по молодіжному обміну [147].

Слід погодитись, що ці радянсько-американські переговори мали реальні результати. По їх завершенню глава радянської делегації В. Фалін оголосив згоду Кремля на відкриття представництва «VOA» у Москві; група експертів на чолі з Дж. Валенті погодила протокол із захисту авторських прав. Своєю чергою книжкова громада підготувала переклад та публікацію серії класичних американських романів, починаючи з роману Г. Вука «Кейн-бунт» («The Caine Mutiny»). Концертно-виставкова комісія домовилася про встановлення зв'язків між музеями. Прес-група погодила на обмін журналістами. Урядова колегія вирішила

розпочати переговори з обміну культурними центрами, збільшити кількість брифінгів для представників ЗМІ та створити взаємну «систему раннього попередження» для виправлення непорозумінь і запобігання дезінформації [176].

До одного з найбільших проривів щодо проникнення американської пропаганди в СРСР слід віднести припинення останньої операції Кремля з блокування 22 листопада 1988 р., дозволивши вперше з 1953 р. безкоштовно приймати послуги «Радіо Свобода» в ефірі радянських приймачів. Вона швидко стала найпопулярнішою в СРСР і охоплювала близько 15% аудиторії (це десь 35 мільйонів осіб на тиждень) [357, с. 8, 13]. Ця статистика, беззаперечно, була показником ефективності роботи американської пропаганди з популяризації США серед радянського суспільства.

На завершальному етапі «перебудови» в Радянському Союзі інформація ззовні надходила майже безперешкодно. Вплив нової, у тому числі американської, ідеології наклався на соціально-економічну кризу в країні, розшарування політичних сил, створення масових культурно-політичних рухів у республіках СРСР та, як наслідок, ухвалення документів про їх суверенітет (розпад СРСР).

Підсумовуючи, зазначимо, що Холодна війна між США і Радянським Союзом привела до різкої активізації всіх аспектів державного механізму зовнішнього впливу на ворога. Одним з таких напрямків державної політики Вашингтона стала інформаційно-психологічна боротьба з противником методом спрямування пропагандистських зусиль на населення, що проживало за «залізною завісою». З плином ідеологічного протиборства такий формат, зазнаючи змін та трансформацій, набував все більшої стратегічної ваги і в кінцевому підсумку зіграв одну з ключових ролей в руйнуванні соціалістичного табору та краху СРСР.

4.2. США проти СРСР: ідеологічне протистояння у локальних війнах і збройних конфліктах.

Військова складова ідеологічного протиборства США та СРСР реалізовувалася в ході воєнних конфліктів на територіях інших держав, що знаходилися в зоні інтересів обох сторін протистояння. Успіх в вищезазначених

інформаційних кампаніях залежав від багатьох чинників. Зрозуміло, що в різні періоди інтенсивність застосування тих чи інших способів впливу, як і рівень їхньої організації, змінювалися.

З метою дослідження зазначеної діяльності в розрізі її історичного розвитку, виявлення основних факторів, які так чи інакше на неї впливали, пропонуємо умовно поділити історію воєнно-інформаційного протистояння часів Холодної війни на три основні періоди: початковий, основний та кінцевий.

На нашу думку, вони відображають різноплановість та багатогранність пропагандистського протиборства у глобальному протистоянні наддержав. Для більшої наочності оберемо у дослідженні такі конфлікти: війни в Кореї (1950–1953 рр.), у В'єтнамі (1965–1974 рр.) та Радянсько-афганську війну (1979–1989 рр.). Кожен з цих конфліктів мав свої особливості ведення інформаційного забезпечення. Зупинимося на них детальніше.

Майже одразу, після закінчення Другої світової війни керівництво США, беручи до уваги наростаючу тенденцію комуністичної пропагандистської експансії, розпочало комплекс заходів направлений на протидію їй. Так, схваливши постанову за номером NSC 68 від квітня 1950 р. та розпочавши «Кампанію правди», президент Г. Трумен чітко визначив вектор боротьби нового ідеологічного етапу протиборства у Холодній війні з пропагандистською машиною комунізму. Згідно з основними тезами вищезазначеного документу «...агресивна психологічна та інформаційна стратегія могли би стати ключем до загальної перемоги Сполучених Штатів в Холодній війні, в тому числі в її «гарячих зонах», де б вони не знаходилися» [6]. Припускаємо, що саме війна в КНДР і КНР стала імпульсом для втілення Г.Труменом ідей щодо практичної реалізації вищезазначеної мети. Зокрема, про це свідчать висновки Консультативного комітету президента з інформації та Голови Консультативного комітету з обміну в галузі освіти. Їхню спільну думку можна узагальнити наступним чином: «Корея служить трагічною ілюстрацією того, що Кампанія за встановлення істини повинна бути негайно розгорнута» [354, с. 45]. Вважаємо, що адміністрація 33-го президента чітко усвідомлювала той факт, що

успіх в воєнних операціях напряду буде залежати від належної інформаційної підтримки як на міжнародній арені, так і всередині країни.

Проте, це усвідомлення вкрай важко було реалізувати. Яскравим прикладом прояву цих негараздів стала саме війна в Кореї. Так, на стратегічному рівні психологічне забезпечення застосування військ велося безпосередньо адміністрацією президента Г. Трумена та новоствореними органами пропаганди, USIE та ЦРУ. Вже на початковому етапі корейської війни очільник США заручився підтримкою ООН, запропонувавши текст резолюції Ради Безпеки ООН № 83 від 27 червня 1950 р., згідно якої Північна Корея визнавалася країною-агресором. Зокрема, він зазначав: «... з серйозною стурбованістю зазначаємо, що збройний напад на Республіку Корея силами Північної Кореї є порушенням миру і закликаємо негайно припинити бойові дії. Закликаємо владу Північної Кореї негайно відвести свої збройні сили до 38-ї паралелі. Закликаємо усі держави-члени надати будь-яку допомогу Організації Об'єднаних Націй у виконанні цієї резолюції та утримуватися від надання допомоги північнокорейській владі» [135]. На нашу думку, це стало беззаперечною інформаційною перемогою Г. Трумена в рамках Холодної війни. Адже таким чином, американський уряд домогся не тільки офіційної підстави для участі армії США в Корейській війні, а й створив ідеологічне підґрунтя для майбутніх психологічних операцій.

Цікаво, що менш ніж через місяць, 18 липня 1950 р., посилаючись на зазначений документ, USIE розробило спеціальний кіножурнал під назвою «Допомога Об'єднаних Націй Республіці Корея» («United Nations Aids the Republic of Korea»), у якому підкреслювалось, що війна була реакцією міжнародної коаліції на комуністичне вторгнення, а Сполучені Штати застосовують силу виключно в рамках місії ООН. Крім того, USIE організувало відправку майже тисячного тиражу кіножурналу на 22 мовах по всьому світу. Згодом з'ясувалось, що безпосередня аудиторією, яка переглянула цей фільм, оцінювалася приблизно в тридцять мільйонів осіб [136].

Більше того, заручившись міжнародною підтримкою, Г. Трумен звернувся до представників приватного сектору з проханням підтримати пропагандистські зусилля уряду всередині країни. Зокрема, вже 31 серпня 1950 р. за його ініціативою було створено декілька груп, що представляють газети, радіостанції і кіноіндустрію. Вони мали консультувати владні кола в рамках започаткованої ним «Кампанії правди». А представники USIE отримали завдання налагодити роботу з провідними американськими ЗМІ щодо висвітлення подій корейської війни [372, с. 281].

Цікаво, що саме для внутрішнього споживача інформація була подана з більш антикомуністичним забарвленням. Зокрема, в своєму зверненні до американців від 27 червня 1950 року Г. Трумен неодноразово підкреслював провину саме комуністичної ідеології та її загарбницьку суть. Дослівно він висловився наступним чином: «...Атака на Корею не викликає сумнівів у тому, що комунізм вийшов за межі використання підривної діяльності для завоювання незалежних країн, і тепер він буде використовувати збройне вторгнення та війну... Цей напад, безсумнівно, дав зрозуміти, що міжнародний комуністичний рух готовий використовувати збройне вторгнення для завоювання незалежних націй... Своїми діями в Кореї комуністичні лідери виявили презирство до основних моральних принципів, на яких ґрунтується покликання ООН. Це прямий виклик зусиллям вільних націй створити такий світ, у якому люди можуть жити у свободі та мирі...» [132]. На нашу думку, оперуючи висловами «комунізм», «комуністичні лідери», «комуністичний рух» спічрайтери президента США підкреслювали, що провина за збройну агресію лежить на усьому комуністичному блоці, який очолював СРСР, а не лише на Північній Кореї.

Одну з ключових ролей в інформаційному висвітленні корейських подій відігравала радіостанція «Голос Америки». Так, американський дослідник Дж. Паркер в своїй книзі «Серця, думки, голоси: публічна дипломатія США під час Холодної війни і формування третього світу» («Hearts, Minds, Voices: US Cold War Public Diplomacy and the Formation of the World»), стверджує, що аналіз

радіотрансляції «Голосу Америки» засвідчує різке зростання агресивної риторики щодо комуністичних країн у порівнянні з довоєнним періодом. Автор наголошує, що в дискусіях на тему війни переважала риторика, яка «... в своїх програмах засуджувала комуністичну агресію і тиранію» [354, с. 45].

Незважаючи на всебічну критику експансії комунізму, органи пропаганди США в перші місяці утримувались від прямого звинувачення СРСР. Це підтверджують рекомендації, які були надані американським ЗМІ на початку конфлікту від ЦРУ. Зокрема, у них чітко зазначалося: «...у висвітленні подій не висувати прямих звинувачень Москві, а «побічно» звинувачувати Ради, використовуючи тонко завуальовані фрази» [43]. У такому підході офіційного Вашингтону вбачаємо бажання американського керівництва показати світові свою схильність та бачення дипломатичного вирішення конфлікту і приховування особистої зацікавленості в конфлікті.

Активне інформаційне протистояння двох систем відбувалося і в зоні самого конфлікту. Саме представництво USIE у Кореї, до створення і прибуття відповідних армійських підрозділів ПСО, забезпечувало пропагандистську роботу безпосередньо на фронті. Як зазначає в своєму дослідженні Дж. Паркер: «...USIE в Кореї була молодого організації, але з досвідченим персоналом і обладнанням, необхідним для проведення інтенсивної програми обміну інформацією з місцевим населенням. Протягом трьох днів війни велика частина американського персоналу була евакуйована з корейського півострову в Японію» [354, с. 47]. Проте, його швидко повернули для виконання вже переформатованої місії, основною відмінністю якої було те, що «...польові операції були модифіковані, з метою підкреслити і поширювати саме військові повідомлення...» [354, с. 47].

На середину конфлікту в Кореї сфера діяльності USIE охоплювала вже набагато більший спектр ніж просто поширення інформації. Співробітники департаменту вели спостереження за комуністичною пропагандою в усьому азіатському регіоні, побічно збираючи цінні розвідувальні дані. Зауважимо, що отримавши такого типу відомості, директор USIE Д. Баррет 3 листопада 1950 р.

намагався попередити американське керівництво, що «...символічна сила 18 000 китайських «добровольців», що на даний час працюють в Кореї, може незабаром збільшитися». Очільник організації наголошував, що «...уряд М. Дзе Дуна явно готував своє населення до тотальної війни з США...» і закликав ООН бути готовими до вступу сотень тисяч китайських солдатів в Кореїську війну [69].

Попередження залишилося без уваги. В результаті, 26 листопада 1950 р. багатотисячна китайська армія перейшла в контрнаступ проти південнокорейських військ та їхніх союзників. Тож задля запобігання в майбутньому панічних настроїв серед військових та політиків, президент Г. Трумен розпорядився: «...всім військовим і високопоставленим представникам виконавчої влади у закордонних справах або військових питаннях узгоджувати публічні заяви з Державним департаментом або Пентагоном» [97].

Оцінивши в ході Кореїської війни рівень ефективності підрозділів USIE, керівництво Пентагону наполягло, щоб представники відомства були інтегровані у військове командування для забезпечення високого морального духу цивільного населення корейців, яке опинилося в зоні вогню [97].

Доцільно зазначити, що в основній фазі війни в Кореї пропаганда США нерідко опинялася в ролі «наздоганяючої» порівняно із психологічною кампанією СРСР. До такої думки нас підштовхує той факт, що у більшості випадків американські інформаційні операції проводились лише у відповідь на аналогічні дії Радянського Союзу. Так, СРСР неодноразово застосовував кампанії «створення міфів», розповсюджуючи хибні чутки про дії американської сторони. Поміж інших, показовим є застосування міфу «про застосування біологічної зброї» [83]. Вже навесні 1952 р. британська компанія «Плато Фільмз Лтд» («Plato Films Ltd») (заснована в 1950 р для розповсюдження фільмів соціалістичних країн та інших кіноматеріалів лівого спрямування) створила стрічку «Американська бактеріологічна війна в Кореї» («U.S. Germ Warfare in Korea»). У ній популяризувалась інформація про те, що 6 березня 1952 р. було здійснено американський бактеріологічний наліт на китайське місто Цінтай з використанням інфікованих бліх, мурашок, жуків і мух [289, с. 182]. Як доказ

китайські війська приводили в приклад виявлення таємничих порожніх каністр на полі бою. У відповідь, ПА широким тиражем видало листівки з фотографіями аналогічних каністр для використання в законних цілях. А на офіційному рівні уряд США звернувся до Червоного Хреста з проханням провести розслідування, а згодом публічно представили резолюцію ООН, яка спростовувала ці звинувачення [80].

В заключній фазі війни, яку датуємо липнем 1951 р. на 38-й паралелі акцент американської пропаганди змістився в сторону мирного вирішення конфлікту. При цьому інформаційну кампанію США в ході так званих «мирних розмов» («peace talks») [274] вважаємо за доцільне поділити на два характерних періоди. Перший окреслюється головуванням в Білому домі Г.Трумена, а другий починається з 1952 р., коли до влади прийшов Д. Ейзенхауер.

Так, протягом першого етапу Держдепартамент розробив інформаційні ініціативи для прискорення переговорів про перемир'я. Ідеї полягали в спробах підштовхнути китайців до висунення «панічних» вимог до СРСР, шляхом поширення «залякуючих» чуток про неминучу висадку десанту ООН [76]. Як бачимо, Г. Трумен сконцентрувався на зовнішньому впливові, тоді як Д. Ейзенхауер на перший план ставив внутрішньоамериканське середовище. Так, за межами Кореї тема «досягнення миру» в першій половині 1952 р. стала другим етапом загальної кампанії «Прогрес на шляху до миру і свободи», започаткованої інформаційними структурами Америки. Проте, на фоні «мирної» тематики, USIA підготувало матеріал на тему «Сильний мир» з підтемами: «Агресія зупинена» та «Вільний світ непереможний». Матеріали, що розповсюджувалися на цьому етапі, включали брошуру під назвою «Смертельна паралель», в якій було представлено «16-сторінкове порівняння подібностей нацизму і комунізму» [109].

Напрямок основних зусиль пропаганди завершальних днів війни визначив сам Д. Ейзенхауер в своїй передвиборчій програмі, наголошуючи на намірах завершити конфлікт [81, с. 5, 9, 13]. Так, за два тижні до виборів 34-й президент пообіцяв поїхати до Кореї та закінчити війну там і при цьому зберегти тверду

позицію непримиренності комунізму. А вже будучи обраним президентом США, якраз коли китайські комуністи розпочали нарощування сил, він погрожував застосувати ядерну силу, якщо не буде укладено перемир'я. Органи психологічної війни не забарились і поширили цю риторику за допомогою друкованих ЗМІ та «Голосу Америки» [326, с. 46].

Головною особливістю війни в Кореї стало те, що досвід, отриманий органами пропаганди, надав можливість керівництву США сформулювати низку прорахунків в сфері інформаційної війни. А саме: інтенсивна зміна обстановки на полі бою у той чи інший бік суттєво впливала на зміст пропаганди та її ефективність, змушуючи інформаційні органи адаптуватися. Через те, що більшість структур та ініціатив реформувались та створювались безпосередньо в ході конфлікту, ефективна реалізація нововведень не завжди була на належному рівні. В результаті пропаганда Сполучених Штатів розвивалася як дипломатичний інструмент набагато швидше, ніж психологічна війна як інструмент вирішення військових питань (тоді як ці процеси мали б відбуватись паралельно і в тандемі). Зокрема американські науковці зазначають, що подекуди рішення, прийняті на офіційному рівні в Вашингтоні, не знаходили розуміння на тактичному командному рівні. Оскільки командири взводної та ротної ланок віддавали перевагу старим перевіреним способам ведення бойових дій, їх дратувала необхідність узгоджувати свої дії з представниками ЦРУ та USIE. На думку американського історика М. Якобсона: «...Досвід Кореїської війни показує, що більшість офіцерів армії, особливо офіцерів польової ланки, не розуміли потенціалу психологічної війни. Вони думали про неї виключно як про доповнення до бойових дій або як інструмент, призначений спонукати противника до здачі в полон. Щоб спростувати ці помилкові судження прихильники ПсВ мали постійно надавати наочні і відчутні показники успіху пропаганди, але цього було недостатньо. Тому, коли офіцери були змушені обирати між листівками, гучномовцями і вогневою міццю, командири обирали останню...» [324, с. 127].

Отже, як бачимо з досвіду війни в Кореї, США ще не були здатними на високому рівні організувати пропагандистський вплив на СРСР. Але ця війна стала першим уроком для усвідомлення важливості ПсО, для вдосконалення органів з їх ведення. І свої помилки американці врахували, про що свідчать факти поліпшення ПсО у середині Холодної війни. Для більшої наочності у розкритті роботи США в інформаційній площині пропонуємо зупинитись на війні у В'єтнамі (1965–1974 рр.), яка, на наш погляд, є яскравим прикладом врахування негативного досвіду війни в Кореї та появою нових викликів перед американськими пропагандистами.

В'єтнамська війна не часто становила предметний науковий інтерес для дослідників ідеологічного протистояння між США та СРСР. Це пояснюється тим, що вона розгорталась в так званій період «розрядки» Холодної війни. Тим цікавіше надати характеристику вищезазначеного конфлікту в розрізі діяльності органів пропаганди США, оскільки тут проявляються нові підходи американської сторони до ведення пропаганди. Інформаційно-психологічний вплив тут мав певні особливості, які проявлялись в ході розгортання подій протистояння у В'єтнамі.

Так, період до повномасштабного втручання американських військ з 1957 по 1964 рр. вважаємо менш активним: в американських ЗМІ розкриваються причини вступу Америки у війну. При чому основною визначається, як і в корейській війні – перешкодження поширенню комуністичної загрози, але вже в Південному В'єтнамі. Зауважимо, що більшість медійного матеріалу даного періоду в основному спонсорувалися урядом через USIA. Зокрема, в газеті «The New York Times» від 11 травня 1961 р. було опубліковано меморандум номер NSAM 52, в якому підкреслюється рівень зацікавленості США Індокитаєм та наголошується, що Вашингтон готовий запобігти комуністичному домінуванню у Південному В'єтнамі, а також сприяти створенню в цій країні життєздатного і демократичного суспільства [98].

Другий період досліджуваної війни, який датуємо 1964–1968 рр., характеризується тим, що президент Л. Джонсон і його оточення розглядали

підйом національно-визвольного руху в Південно-Східній Азії як результат «підривної комуністичної діяльності» і вважали, що США повинні зупинити «поширення комунізму» в регіоні, розглядаючи компроміси і різноманітні пропозиції про політичне врегулювання конфлікту в регіоні шляхом «умиротворення агресора». Оцінка ситуації в Південному В'єтнамі як результату «комуністичної агресії», яка загрожує всій Південно-Східній Азії, визначала дії адміністрації президента, в його прагненні будь-якими силами зупинити загрозу з боку комуністичного блоку [126]. У своїй пропагандистській діяльності представники нового очільника Білого дому прагнули донести уявлення про цю загрозу саме до американської громадськості. Проведений у США аналіз публічних виступів президента та інших керівників зовнішньої політики США довів, що з початку 1964 р. американці почали розглядати події у В'єтнамі як результат агресії Північного В'єтнаму, за якою стоїть комуністичний блок на чолі з СРСР [327, с. 224]. Загальну згоду в політичній еліті США щодо необхідності підтримки уряду південного В'єтнаму і «боротьби проти комуністичної агресії» яскраво відображає зустріч Л. Джонсона з групою відомих політичних діячів – представників попередніх адміністрацій (Д. Ачесона, А. Діна, А. Даллеса, Р. Ловетта, Дж. Макклоем, О. Бредлі, Р. Гілпатріка та низка інших). Вони запропонували президенту перелік пропагандистських заходів, які були покликані створити сприятливу громадську думку, щодо позиції США у В'єтнамській військовій кампанії. Зокрема, Р. Ловетт, колишній міністр оборони і заступник держсекретаря при адміністрації Г. Трумена, твердо наголосив, що американському народу «не варто говорити про досягнення перемоги військовим шляхом, оскільки мова йде про зупинку поширення комунізму силою, тобто фактично про запобігання стратегічної поразки, яка могла б негативно позначитися на міжнародному іміджі Сполучених Штатів» [307, с. 347–350]. Водночас, слід зауважити, що керівники адміністрації більше обговорювали не суть самого рішення, не вступ у війну, а форму, в якій його буде оголошено. На засіданні РНБ Д. Раск турбувався про те, що «рішення не повинно схвилювати громадськість, але має показати, що ми не

дозволимо віддати Південний В'єтнам Ханю. У той же час треба уникнути публічної конфронтації з китайськими комуністами і з Радянським Союзом» [26].

Сам же президент США на цій зустрічі обмежився короткою заявою на прес-конференції в Білому домі, в якій стверджував, що його рішення є продовженням політики адміністрацій Д. Ейзенхауера і Дж. Кеннеді щодо захисту Південного В'єтнаму від «комуністичної агресії», що здійснюється ДРВ, яку «підштовхує комуністичний Китай». Л. Джонсон наполягав, що відхід США з регіону поставить під «загрозу незалежність і свободу інших країн Південно-Східної Азії і призведе до домінування там комунізму» [21].

Своєю чергою, USIA аналізуючи світову пресу, відзначило поширення на її ламах сумнівів щодо американського втручання у війну у В'єтнамі, і водночас мобілізувало всі свої канали для поширення «промови-виправдання» американського президента. З цією метою двадцять сім передавачів сумарною потужністю чотири мільйони ват донесли слова Джонсона в прямому ефірі в країни Азії, з додатковими матеріалами англійською, китайською та в'єтнамською мовами. На додачу, було розроблено та випущено в ефір подібного змісту програми «Голосу Америки» 39 мовами [27].

Війна все більше привертала до себе міжнародну увагу. І вже у лютому 1965 р. Державний департамент опублікував білу книгу під назвою «Агресія з Півночі», в якій наводились докази зазіхання північних в'єтнамців на територію мешканців півдня. Підтримуючи офіційну позицію США, USIA опублікувала матеріали (включаючи п'ятнадцятихвилинну телевізійну програму «Репортаж з В'єтнаму» та півгодинний документальний фільм «Доповідь про В'єтнам»), ключовими темами яких стали наявність іноземних бойовиків та інструкторів у Північному В'єтнамі [123].

Як наслідок, у наступні місяці загострення відбулося збільшення чисельності персоналу USIA в Південному В'єтнамі, який практично подвоївся і складав 54 працівника інформагенства та 200 військовослужбовців [33].

Таким чином, на початковому етапі війни у В'єтнамі президент США зумів зберегти суспільну злагоду та міжнародний паритет, приховавши справжній зміст своїх рішень від народу та ідеологічних противників. В подальшому це мало тяжкі наслідки для США [316, с. 143].

Проте повернемося до березня 1965 р. коли до Південного В'єтнаму прибули перші підрозділи регулярних збройних сил США. Їх розгортання у зоні бойових дій сприяло переоцінці політики місії США у питанні висвітлення подій в пресі. При цьому, офіційною лінією, яку «проштовхував» американський уряд у маси залишалася «максимальна відвертість і повне розкриття фактів, які відповідають інтересам національної безпеки» [28]. Але розміщення військ призвело до зіткнення культур ведення пропаганди: з одного боку відкритим підходом USIA, а з іншого інстинктами «обачності» Пентагону. Так, у лютому того ж року міністерство оборони США закликала ввести обмеження на повідомлення, щоб запобігти поширенню будь-якої інформації, яка може поставити в незручне становище військових або допомогти ворогу. Керівництво USIA своєю чергою відкидало нав'язування будь-яких правил, які змушували його персонал заперечувати очевидне чи «пахли приховуванням». Натомість, Інформагентство погодило добровільний кодекс поведінки з провідними журналістами [172]. Так, щоб виправити ситуацію, яка склалася, керівники Відділу засобів масової інформації Агентства міжнародного розвитку США (одна з підлеглих USIA структур), військового управління психологічних операцій і сайгонського бюро USIA розробили план партнерства, який було запропоновано Раді національної безпеки [30]. Результатом стало створення Об'єднаного управління зі зв'язків з громадськістю США (Joint United States Public Affairs Office, далі – JUSPAO). На нашу думку, це був унікальний симбіоз цивільного агентства і військового персоналу, відповідального за «не більше і не менше, як весь процес комунікації та інформації воєнного часу» [29] (додаток С).

Як наслідок спільної роботи у подальшому близько третини персоналу USIA «брали участь в прямих психологічних операціях на підтримку масштабних програм з «умиротворення» і розвитку революційного руху» [149],

де вони працювали пліч-о-пліч з підрозділами PSYOP армії США. JUSPAO також працювала з В'єтнамською інформаційною службою (Vietnam Information Service, далі – VIS) RVN, хоча місцеві партнери не виконували місію з такою енергією або досвідом, як очікували від них американські колеги [22].

Проте, в ході війни центр JUSPAO поступово переключився з впливу на місцеву аудиторію на надання допомоги американським й іноземним журналістам в їхніх військових місіях, а психологічні операції стали більш спрямованими на заспокоєння населення В'єтнаму, змінивши акцент JUSPAO на зв'язки з суспільством [336, с. 123].

Водночас варто наголосити, що суміщення операцій цивільного і військового впливу в Об'єднаному управлінні зі зв'язків з громадськістю Сполучених Штатів призвело до труднощів для всіх зацікавлених сторін. Головною з яких була втрата контролю ситуації у вітчизняній і зарубіжній пресі. Так, показовою стала ситуація, коли представник видання «Асошіейтед Пресс» («Associated Press») П. Арнетт натрапив на докази того, що американська армія використала сльозогінний газ проти південних в'єтнамців. Армійські джерела відмовилися давати коментарі з цього приводу. Ситуація погіршувалася тим, що Токійське бюро «Associated Press» замість більш звичайного терміну «сльозогінний газ» використало фразу – «несмертоносний газ» [275, с. 145-146].

Світова думка вибухнула. У Західному Берліні С. Фольксблат проголосив: «газова війна – це ще один крок до великої катастрофи ... розмови про «нешкідливі» бойові гази не менше безглузді, ніж розмови про справедливе використання атомної бомби» [352, с. 116–120]. Тему «отруйного газу» відразу підхопили радянські пропагандисти. Так, на болгарському радіо тривалий час обговорювалася антиамериканська фотовиставка, що відкрилася в Софії та відображала наслідки застосування газу американськими військами [2]. Наляканий зростанням громадської думки, уряд США не зміг дати гідну інформаційну відповідь та призупинив використання газу у В'єтнамі. Дослідники припускають, що якби американська армія поінформувала кореспондентів про використання сльозогінного газу до його фактичного

застосування і відповіла на запит П. Арнетта про надання інформації, вони б повністю уникли проблем [31].

«Масла у вогонь» додала потужна хвиля пропаганди радянського блоку проти участі США у В'єтнамі, що почалася навесні 1966 р. Вона включала фільми, трансляції, книги, експонати на виставках, кампанії з написання листів і підозріло добре організовані демонстрації як в США, так і в країнах Європи. У відповідь USIA спробувала, принаймні, пояснити причини ескалації американської агресії у В'єтнамі після підписання Угоди про перемир'я [23]. 4 жовтня 1967 р. демонстрації пройшли по всій Західній Європі [24]. У перші два тижні лютого 1968 року учасники протесту напали на бібліотеки та культурні центри USIS в Німеччині, Франції, Іспанії, Австрії та скандинавських країнах. Сумбурні заяви з США лише посилили проблему. Як приклад, наведемо регулярну антологію важливих міжнародних новинних вирізок про війну, яка виходила у 1968 р. У ній головні аргументації базувались навколо питання «Чому ми воюємо у В'єтнамі?» і варіювалися від позицій на тему захисту південнов'єтнамської свободи до конкретних посилань на уроки умиротворення комунізму в 1930-х роках [32]. «Одна з найскладніших проблем, з якою необхідно впоратися, – повідомляв у Вашингтон один з офіцерів USIS, – це добра воля і відкритість європейців, які питають про заяви Д. Фулбрайта, Р. Кеннеді і т.д., спрямовані проти війни у В'єтнамі, і про телевізійні кадри американського телебачення. Ми самі, без сумніву, є нашим найгіршим ворогом в Європі» [25].

Саме в цей період війни розкол в думках суспільства та тотальний контроль адміністрації Л. Джонсона над інформаційною політикою призводить до розбрату в органах пропаганди США. Зокрема, управління USIA заборонило редакції «Голосу Америки» обговорювати зміст двох статей критичного змісту в газетах «Ле-Монд» («Le Monde») і «New York Times». Навіть висвітлення дебатів щодо війни в Сенаті стало дискусійним. Натомість USIA підштовхнуло «VOA» до широкої популяризації позиції сенатора Т. Додда на захист політики Л. Джонсона у В'єтнамі [157]. Справа дійшла до звільнення з посади директора

«Голосу Америки» Г. Луміса. Коментар керівника USIA, за спогадами сучасників, носив недвозначний характер: «...якщо ви не розумієте, що саме президент і я визначаємо редакційний зміст матеріалів вашої радіостанції, ваша дура має зникнути звідси» [150].

З огляду на вищезазначене, в ході другої фази американо-в'єтнамської війни зусилля американських урядових пропагандистських структур були спрямовані за трьома напрямками: збереження обличчя США на міжнародній арені, інформаційно-психологічні операції JUSPAO на фронті та стримування наростаючого невдоволення в середині Сполучених Штатів (суспільстві, ЗМІ, Конгресі та власному інформаційному апараті).

Найбільш актуальними темами, що піднімалися в інформаційному просторі журналістами на завершальному етапі війни у В'єтнамі (1969–1974 рр.), стали повернення військовослужбовців додому, врегулювання конфлікту, антивоєнні настрої суспільства, військові злочини, завершення участі США у війні.

Зауважимо, що Р. Ніксон переміг на виборах 1968 р., завдячуючи сміливим розмовам про наявність у нього «секретного плану завершення війни у В'єтнамі». Його інформаційна стратегія була зосереджена на двох напрямках: перший – дипломатичний наступ з метою відокремлення північних в'єтнамців від комуністичних союзників. І другий – військовий наступ з метою примусити північ країни до миру, або щоб Південний В'єтнам міг перейняти на себе повну відповідальність за власну оборону [330, с. 159].

USIA, як основний рупор США, по черзі проектувало новини про послідовні «мирні» ініціативи президента. В подальшому візит Р. Ніксона до Парижа у лютому 1969 р. та реалізація «мирної стратегії» в значній мірі сприяли відновленню поваги до Вашингтону, що була підірвана в останні роки правління Л. Джонсона [352, с. 262].

Слова президента були підтвержені діями, а саме: у червні 1969 р. він оголосив про свій намір вивести 25 000 військовослужбовців з В'єтнаму, а в липні – про стратегію «в'єтнамізації». Американський президент наголошував,

що США працюватимуть над повним виведенням військ, а південні в'єтнамці візьмуть на себе відповідальність за військові дії.

Все рідше і рідше в ЗМІ стало вживатися слово «ворог» стосовно сил Північного В'єтнаму. І разом з тим, партизан все частіше прирівнювали до мирних жителів, тим самим намагаючись показати, що цей конфлікт повернувся у рамки громадянської війни.

На підтримку діяльності президента, USIA створило вісімнадцять версій п'ятнадцятихвилинного документального фільму різними мовами під назвою «Мовчазна більшість», в якому мова Р. Ніксона була контекстуалізована контрастними зображеннями політичних протестувальників політики держави, з одного боку, і звичайними «порядними» американцями – з іншого. Кожну версію висвітлювали кореспонденти відповідної країни. Сцени включали виступи Дж. Геллапа, який докладно аналізував опитування громадської думки на підтримку Ніксона [151].

Але зниження градусу критики ЗМІ по відношенню до військового керівництва загалом, не звело на нівець критичні статті і телевіпуски. Адже існувало ще занадто багато проблем, особливо важливими серед яких були злочини проти мирного населення. Так, у розпал кампанії USIA «Мовчазна більшість» з'явилися новини про різанину в містечку Мей Лай. В газетах від 13 листопада 1968 р. повідомлялося, що якийсь лейтенант В. Каллі був звинувачений Міністерством оборони у вбивстві щонайменше 109 мирних в'єтнамців в березні 1968 р. [317, с. 134]. Мей Лай був не єдиною «важкою історією», яка вийшла з В'єтнаму в той час. Щомісяця надходили нові повідомлення про американських військових, помічених в наркоманії, міжрасовому насильстві.

Ще більше розпалило пристрасті вторгнення США і Південного В'єтнаму в Камбоджу, про яке Р. Ніксон оголосив 30 квітня 1970 р. На думку президента США, це мало «зміцнити авторитет Америки в світі». Натомість USIA виявило зворотній ефект: «травматичну реакцію в світі в цілому» і негативний удар по американському престижу [373, с. 173]. Американські студентські містечка

спалахнули протестами, а близько п'ятдесяти молодих співробітників пропагандистських органів в Державному департаменті підписали петицію протесту проти політики США [64].

Ці події змусили офіційний Пентагон у червні 1970 р. вивести американські та південнов'єтнамські війська з Камбоджі. Відповідно, адміністрація відновила свій акцент на мирне врегулювання. А вже через три місяці, 7 жовтня, Р. Ніксон закликав до «припинення вогню» і проведення саміту для обговорення ситуації у всьому Індокитаї [64].

В кінцевому рахунку слід відмітити ключову роль американського інформаційного агентства в пропагандистських кампаніях США в ході американо-в'єтнамської війни. Саме завдяки його гнучкій та багатогранній системі, незважаючи на багатофронтність пропагандистської боротьби, уряд США зміг не лише зберегти обличчя на міжнародній арені після низки стратегічних помилок, а й перенаправив увагу світової спільноти на свого ідеологічного противника – СРСР.

Підходи до проведення операцій в інформаційній площині змінювалися з плином Холодної війни. Досвід, як позитивний, так і негативний, накопичений пропагандистськими структурами США в ході попередніх війн, було враховано з початком нового конфлікту. Введення радянських військ в Афганістан, що відбулося в кінці 1979 р. ознаменувало закінчення періоду «розрядки» та розпочало новий виток Холодної війни. Американською адміністрацією такий крок був розцінений як «велика помилка Рад», яку необхідно широко використати в антирадянській пропаганді, що велася в рамках глобального радянсько-американського ідеологічного протистояння. Оскільки для американської сторони було важливо довести нелегітимність перебування військ СРСР в Афганістані і за допомогою цього отримати стратегічну перевагу в «пропагандистській війні», то початковий етап протиборства на рівні структур пропаганди характеризувався численними спробами звинуватити СРСР в порушенні прав людини і навіть у скоєнні воєнних злочинів в Афганістані.

«Голос Америки» з перших днів розпочав висвітлення конфлікту, наводячи численні факти про незаконність призначення нового прорадянського президента Б. Кармаля, його апеляції до радянської військової допомоги, а також про незаконну страту його попередника Х. Аміна [34]. 29 грудня 1979 р. VOA опублікувала свій перший політичний коментар щодо «радянського втручання в Афганістан». У ньому, посилаючись на слова президента Д. Картера, цей крок порівнюється з діями СРСР в Угорщині в 1956 р. та Чехословаччині в 1968 р. У коментарі нехтуються заяви радянської влади про те, що договір про дружбу з Афганістаном дає право Радянському Союзу на втручання. Наступні репортажі американських журналістів «роздмухували вогонь», підкреслюючи гнів і тривогу світової громадськості з приводу дій Рад по всьому світу та їхні дипломатичні наслідки [40].

Від слів Америка переходить до дій. Увечері 4 січня 1980 р. президент Д. Картер звернувся до американського народу по телебаченню. Він оголосив пакет санкцій проти СРСР, до складу якого ввійшло істотне ембарго на поставки зерна в США. До числа інших заходів тиску належало скорочення масштабів культурних обмінів [38].

Зазначимо, що радіостанція «Голос Америки» транслювала виступ 39-го президента від 4 січня в прямому ефірі англійською мовою. Інші спеціальні передачі включали пряму трансляцію додатково російською мовою. Наприклад, засідання Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, яке було присвячене саме цій кризі американо-радянських відносин. Поміж іншого в репортажах наголошувалося, що інтервенція в Афганістан є прямою спробою СРСР встановити контроль над країнами Перської затоки, тому США готові протистояти цьому всіма доступними засобами [36].

Керівництво USIA визнало вторгнення в Афганістан «винятковою можливістю ... драматизувати радянський військовий і культурний імперіалізм, зміцнити наш психологічний стан в мусульманських країнах і зруйнувати радянську ідеологію» [37]. Нарощуючи інформаційні зусилля на міжнародному фронті, 23 січня президент також заявив, що «...у зв'язку з діями СРСР в

Афганістані Московські Олімпійські ігри, заплановані на це літо, повинні бути перенесені, відкладені або повністю скасовані...». З метою популяризації такої позиції американської пропаганди відбувалося й висвітлення візиту боксера М. Алі в п'ять африканських країн як «спеціального посланця по олімпійському бойкоту». А «Голос Америки» транслював історію політизації Олімпіади з боку офіційного Вашингтона і коментарі на підтримку позиції свого президента [39].

Напрямок пропагандистських зусиль США в основній фазі конфлікту та на завершальному етапі був визначений приходом до влади в США 40-го по рахунку президента. Адміністрація нового очільника Білого дому Р. Рейгана знала, що одним з кращих способів послабити радянського опонента є зміцнення його ворогів в Афганістані [73]. Головним помічником при цьому, безумовно, стало Інформаційне агентство Сполучених Штатів, яке зіграло одну з ключових ролей в наданні допомоги моджахедам через так званий афганський медіа-проект. На розвиток цього проекту американський уряд не шкодував ані сил, ані засобів. Зокрема, влітку 1985 р. сенатор Г. Хамфрі вніс поправки в асигнування USIA, виділивши 500 000 доларів на навчання моджахедів основам сучасного збору новин. USIA надало Бостонському університету значний грант на навчання журналістиці в афганському медіаресурсному центрі (AMRC) в Пешаварі та Пакистані, і ще більший грант «Хьорст Корпорейшн енд Кінг Фьючерз Сіндікейт» («Hearst Corporation and King Features Syndicate») для консультування AMRC і сприяння у виробництві, просуванні та поширенні матеріалів ЗМІ, створених афганцями [141].

Незабаром афганські бойовики перетнули кордон, озброєні не тільки ракетами «Стінгер», але і відеокамерами USIA з навичками їх використання. Дивовижні кадри бойових дій, які вони привезли з собою, відтворювалися в телевізійних новинах в країні і за кордоном [379, с. 202–219]. Фотографії також набули широкого поширення, наприклад, коли агентство «Ройтер» отримало повідомлення AMRC про те, що Радянський Союз здійснив запуск ракет на захист Кабула і Джалал-Абаду [3].

Вже згадуваний Г. Хамфрі також виступив ініціатором законопроекту про створення радіостанції «Вільний Афганістан» («Free Afghanistan», далі – «FA»). Вона стала сурогатною станцією, що здійснювала мовлення під егідою Ради з міжнародного радіомовлення. Станція «FA» почала свою роботу в 1985 р. Нарощуючи зусилля, USIA паралельно створила цільову групу, що працювала виключно над афганським конфліктом. Поміж іншого, на її представників покладалося проведення таких заходів, як тижні Афганістану, організація за допомогою постів USIS трансляцій регулярних відеопрограм «Дайджест Афганістану» і відвідування голлівудськими акторами, зокрема К. Дугласом, афганських таборів біженців в Пакистані, що були відображені в фільмі «День подяки» в Пешаварі, який був показаний в 70 різних країнах [87]. USIA також збрала матеріали, зняті 13 різними телекомпаніями з усього світу для створення документального фільму «Афганістан: Прихована війна», що включав реальні сцени бойових дій між моджахедами і радянською армією, руйнування в афганських селах і калічення афганських дітей радянськими бомбами [1]. Подібне відображалось й у місцевій пресі, зокрема редактор афганської газети «Голос Святих воїнів», Абдул Хафіз Мансур про дії радянських військ долині Панджшер зазначав наступне: «Росіяни знищували артилерійським вогнем і бомбовими ударами житлові споруди. Озвірілі російські солдати лише в одному селі вбили 40 мирних жителів. У селі Гаджи було розстріляно 32 людини, в тому числі жінки, люди похилого віку і діти. У селі Ноуліч сталося те ж саме, причому там був поставлений рекорд жорстокості: жінок, дітей і людей похилого віку зігнали в будинок, який потім підпалили. У селі Абдава росіяни вбивали всіх мирних жителів і домашніх тварин, що траплялися їм на очі» [385, с. 547]. Поширення публікацій місцевих авторів у цьому випадку сприяло створенню більшої правдоподібності трансляціям американських ЗМІ.

Наголосимо, що при такій активності ідеологічного противника офіційна Москва не лишалася бездіяльною [198]. Не вдаючись в подробиці, «довколоафганську» тематику радянських ЗМІ умовно можна розділити у відповідності до того, хто обіймав посаду генерального секретаря в той час. Так,

в роки керівництва Л. Брежнєва, радянські пропагандисти проектували офіційну політику і висвітлювали конфлікт за допомогою широких ідеологічних формулювань. Радянські медіа-публіцисти не надавали ані оцінок чисельності радянських військ і їхніх втрат, ані відомостей про дезертирство або проблеми, що виникли в результаті їхнього перебування у ворожому оточенні. Загалом, протягом «брежнєвських» років, радянські ЗМІ інтерпретували афганський конфлікт «проблемою навколо Афганістану». Оскільки використання терміну «війна» не було дозволено владою [293, с. 22].

За періоду М. Горбачова, висвітлення війни в Афганістані радянськими ЗМІ зазнало кардинальних концептуальних трансформацій. Показовими є приклад зміни термінології у характеристиках афганських польових командирів. Так, відомий радянський журналіст А. Боровик в одній зі своїх статей, назвав Ахмедшаха Масуда, польового командира в північних провінціях, «яскравим і дипломатичним» [144]. Навіть М. Горбачов у своїх виступах називав недавніх ворогів комунізму – «патріотами, що живуть по той бік кордону» [374, с. 85].

Перш за все пояснюємо такі видозміни бажанням Кремля підтвердити горбачовську політику «гласності». Радянські ЗМІ неодноразово використовували афганську війну як засіб критики політичних попередників, порушуючи питання про те, як СРСР вступив у війну, та хто несе відповідальність за політичні та економічні наслідки [374, с. 76].

Проте, незважаючи на всі зусилля, СРСР програв військово-інформаційну кампанію в рамках афганської війни. Насамперед, це стало можливим завдяки наступним компонентам, що використала USIA на всіх фазах конфлікту: по-перше, на початковому етапі конфлікту інформаційне агентство виявилось готовим до висвітлення Радянського Союзу в якості країни агресора, перекривши такими порівняннями радянські «виправдання» про надання допомоги Афганістану. По-друге, були враховані недоліки попередніх війн у координації та консолідації дій USIA з іншими урядовими пропагандистськими департаментами, зокрема ЦРУ та Міністерством оборони. По-третє, USIA змогла вдало використовувати внутрішньополітичні процеси всередині Радянського

Союзу проти нього самого. Показовим моментом в цьому аспекті стало те, що з 12 по 21 грудня 1987 р. директор «Голосу Америки» Р. Карлсон відвідав Радянський Союз. В рамках політики «гласності» він відкрив американську інформаційну виставку в Тбілісі і зустрівся з представниками радянських ЗМІ. Заступник голови Держтелерадіо І. Кезберс був відкритий для подальших контактів з «Голосом Америки», тож його візит приніс негайні плоди. 1 січня 1988 р. Карлсон оголосив, що Радянський Союз припинив блокування передач «VOA» в Афганістані та в СРСР [155]. Що своєю чергою наблизило радянську інформаційну поразку.

Підсумовуючи вищезазначене, приходимо до висновку, що, по-перше, обидві протиборчі сторони протягом Холодної війни використовували локальні конфлікти не лише як збройне змагання в рамках гонки озброєнь, але й як полігон ідеологічного протистояння. Американська сторона через випробувальні майданчики, якими стали війни в Кореї, В'єтнамі та Афганістані відшліфовувала елементи інформаційно-психологічного впливу на противника як у зоні бойових дій, так і на зовнішньополітичній арені. Крім того, вона чинила вплив на власну аудиторію, все більше враховуючи помилки В'єтнамської війни та усвідомлюючи важливість внутрішньої підтримки політичних кроків держави.

ВИСНОВКИ

Поглиблений аналіз американських поглядів на Холодну війну з акцентуванням основної уваги на пропагандистських заходах США на СРСР в боротьбі за панівну роль на міжнародній арені в 1946–1991 рр. дає змогу зробити такі висновки:

1. Попри наявність різноманітних історіографічних позицій та джерельної бази як із досліджень власне Холодної війни, так і її історіографії, цілісної та комплексної наукової роботи, детального аналізу з акцентуванням основної уваги на пропагандистських заходах США на СРСР в боротьбі за панівну роль на міжнародній арені в 1946–1991 рр. поки що немає, а сама історіографія перебуває на стадії формування, постійного пошуку нових аспектів, переоцінок вже дослідженого та регулярного поповнення новими позиціями літератури та новаторськими методологічними засадами наукових досліджень.

2. Активізація СРСР в інформаційній площині в контексті розгортання Холодної війни в середині 1940-х рр. – одразу після завершення Другої світової війни – стала каталізатором для перегляду американським урядом поглядів на існування державного інституту пропаганди. Перший повоєнний президент США Г. Трумен здійснив чимало кроків у цьому напрямку. Зокрема, до позитивних аспектів варто віднести ініціювання створення основної нормативно-законодавчої бази, що дало змогу не тільки виокремити основні напрямки пропагандистської діяльності, а й сформувати підґрунтя для створення органів пропаганди. Водночас, президент закликав створити в складі Державного департаменту США орган під назвою Міжнародна інформаційна служба, яке згодом неодноразово змінювало назви, внутрішню структуру та специфіку роботи: Управління Державного департаменту з міжнародної інформації та культури (1946–1947 рр.), Управління міжнародної інформації та освітніх обмінів (1947–1948 рр.), Управління міжнародної інформації (1948–1953 рр.). Крім цього, з 1946 р. до складу пропагандистського апарату США увійшли Інформаційна служба США та радіостанція «Голос Америки».

Водночас, період президенства Г. Трумена відзначався певним хаосом, що був спричинений міжвідомчою боротьбою за вплив в інформаційній сфері. А це, своєю чергою, не дало можливості окреслити конкретний загальнодержавний план в пропагандистській роботі як всередині держави, так і на зовнішньополітичній арені, і в першу чергу проти СРСР. Наступний президент Д. Ейзенхауер здійснив визначальний крок в цій сфері, зокрема, врахувавши помилки свого попередника, об'єднав органи пропаганди в єдину централізовану систему, яку взяв під особистий контроль. Так, було створено посаду спеціального помічника президента з питань національної безпеки, Оперативну координаційну раду (ОСВ) та Інформаційне агенство США (USIA). При цьому саме за його правління з'явилися перші ознаки мілітаризації інформаційної діяльності США – впровадження в життя плану психологічної війни з СРСР та розподіл напрямів дій між відомствами: Міністерство оборони відповідало за психологічні операції безпосередньо в межах театру воєнних дій, прихована (таємна) пропагандистська робота була покладена на Центральне розвідувальне управління, а Інформаційне агенство Сполучених Штатів займалося «відкритим» інформаційним впливом на зарубіжну аудиторію. Останнє було найважливішим із досягнень Д. Ейзенхауера, оскільки, навіть зазнаючи певних трансформацій, воно відіграло ключову роль у веденні зовнішньої пропаганди впродовж усієї Холодної війни. Ці процеси стали логічним завершенням формування органів пропаганди на початковому етапі Холодної війни.

З приходом до влади Дж. Кеннеді відбулося відхилення від курсу мілітаризації та суттєве зменшення розмірів пропагандистського апарату країни та перепідпорядкування його Державному департаменту США. За основу інформаційного впливу обрано цивільну складову, що безпосередньо реалізовувалася Інформаційним агенством Сполучених Штатів. Наступні очільники Білого дому значної уваги змінам структури органів пропаганди не приділяли. Серед опосередкованих змін були хіба що відновлення міжвідомчих комітетів при РНБ Л. Джонсоном, повернення до централізації системи

управління Р. Ніксоном та включення культурних програм до сфери діяльності USIA за президентства Д. Форда та Д. Картера.

Нові фундаментальні зміни в еволюційному процесі інститутів пропаганди простежувалися лише з приходом до влади Р. Рейгана, коли було створено постійно діючий орган, що мав на меті координацію державних зусиль в плані реалізації пропаганди на закордон – Спеціальну групу планування. Водночас, інформаційна компонента була визначена одним з найголовніших елементів національної стратегії. В рамках реалізації обраного президентом курсу на перемогу в Холодній війні, адміністрація Р. Рейгана активізувала діяльність всіх департаментів за напрямками відповідальності, розширила та ввела нові структурні органи, приділила значну увагу міжвідомчій координації в сфері інформації. Загалом, за президентства Р. Рейгана завершився процес відновлення централізації системи управління в інформаційній сфері.

3. З метою обґрунтування державної політики на міжнародній арені на початковому етапі Холодної війни, уряд США зіштовхнувся з необхідністю актуалізації сприйняття американським суспільством СРСР як ворога. Підґрунтям для цього було обрано використання як сформованих ще перед Другою світовою установок, так і набутих в ході повоєнного протистояння асоціацій. До перших належали: теза про «червону загрозу», що виникла на тлі страху перед експансією світового комунізму і тоталітаризму, а також метафора «радянський ведмідь», що уособлювала в собі національні культурні стереотипи щодо радянської Росії. До другої групи належали сформовані протягом Холодної війни портретні характеристики комуністичного блоку загалом – «залізна завіса», та СРСР – «ядерна загроза». Зазначені формулювання мали для пересічних американців підкреслити високий рівень небезпеки, яка надходила від ворожого табору, який в США подавався як простір, закритий до світових демократичних процесів, з обмеженими громадянськими свободами, економічною відсталістю, гендерною нерівністю та культурною обмеженістю, диктаторською формою правління, агресивною

політикою щодо некомуністичних країн, ідеологічною експансією та готовністю до використання зброї масового ураження як інструменту зовнішнього впливу.

Упродовж 1945–1953 рр. відбулась переустановка зміни ключового розуміння СРСР як ворога – від сприйняття як нещодавнього союзника США у Другій світовій війні до образу противника у Холодній війні. На основі аналізу ключових позицій, які характеризували зміни у сприйнятті СРСР як держави-суперниці США запропоновано авторську періодизацію подальших трансформаційних процесів, які розпочались у середині 1950-х рр. і тривали до завершення Холодної війни на початку 1990-х рр.: перший етап – «все ще ворог» (1953–1969 рр.); другий етап – «від ворога до партнера» (1969–1976 рр.); третій етап – «ворог без варіантів» (1977–1985 рр.); четвертий – «тріумф над ворогом» (1987–1991 рр.).

Загалом варто констатувати, що пропагандистські заходи, спрямовані на формування негативного сприйняття СРСР американцями, були успішними, що в цілому забезпечило підтримку суспільством урядових програм, як в цивільній, так і у військовій сферах.

4. Холодна війна вимагала від США, окрім стримування та упередження військової експансії СРСР, активізації діяльності з внесення змін всередину ворожої радянської системи завдяки американському інформаційно-психологічному впливу на суспільне життя в СРСР, передусім, за допомогою стратегії «м'якої сили». Цей процес хронологічно поділявся на три періоди: 1) гостра початкова фаза Холодної війни (1948–1957 рр.), вихідною точкою якої було прийняття американським Конгресом закону Сміта-Мундта, відповідно до якого уряду надавались кошти на проведення всього комплексу інформаційно-пропагандистських операцій за кордоном (включаючи радіопередачі, проведення виставок, поширення друкованої продукції, виробництво фільмів і обмінні програми). Період характеризувався намаганням урядів США створити можливості для проникнення в інформаційний простір СРСР. Встановлено, що першопочатково метою впливу (за президентства Г. Трумена) було реагування

на агресивні інформаційні програми офіційної Москви («Ненависть до Америки»; «Кампанія Правди»). Пізніше (під час президентства Д. Ейзенхауера) США перейшли від захисту до наступу, що було реалізовано шляхом розробки та впровадження нових урядових пропагандистських програм, використання в розповсюдженні інформації у державах соціалістичного табору ЗМІ, здебільшого радіо, а також шляхом поширення (відкритого та підпільного) американських кіно та музики. В цей час простежується «агресивно-засуджуюче» забарвлення американських інформаційних програм; 2) етап культурних обмінів на тлі політики «розрядки» (1958–1980 рр.), характерною ознакою якого стало досягнення стратегічного паритету між протиборчими блоками на міжнародній арені та поява разом зі зниженням напруги сприятливих умов для нарощування зусиль у культурному векторі, а відтак – розширення пропагандистського інструментарію, насамперед шляхом організації міжнародних обмінів різного рівня, закордонних освітніх програм, виставок; 3) період політичної конфронтації та ідеологічного протистояння СРСР і США (1980–1991 рр.), що відзначався активними діями американської сторони, зокрема інтенсифікацією по лінії неурядових приватних і громадських організацій, кіно та музичної сфери, ЗМІ, культурного впливу на радянське суспільство з метою проникнення західних цінностей, одягу, способу життя, стимулювання розвитку ліберальних і демократичних тенденцій, захисту прав і свобод людини, заохочення ринкових відносин, підтримки незалежних від держави профспілок по «соціалістичний» бік «залізної завіси», що в результаті призвело до політики «гласності» і «перебудови», як головних індикаторів інформаційної перемоги США на території СРСР, а згодом – і розпаду останнього як держави.

5. Військова складова ідеологічного протиборства ворогуючих блоків реалізовувалася в ході воєнних конфліктів на територіях інших держав, що знаходилися в зоні інтересів протиборчих сторін. При чому вони відбувались у супроводі психологічного впливу як на американське, так і на радянське суспільство. Наприклад, на початковому етапі корейської війни очільник США

Г. Трумен заручився підтримкою ООН, запропонувавши текст резолюції Ради Безпеки ООН № 83 від 27 червня 1950 р., згідно з якою підтримувана СРСР Північна Корея визнавалася країною-агресором. Це стало беззаперечною інформаційною перемогою Г. Трумена в рамках Холодної війни. Адже таким чином американський уряд домогся не тільки офіційної підстави для участі армії США в Корейській війні, а й створив ідеологічне підґрунтя для майбутніх психологічних операцій.

Застосування пропагандистської складової під час В'єтнамської війни складалось із кількох етапів: 1) початкова фаза конфлікту (1957–1964 рр.) характеризувалася як найменш активна: в американських ЗМІ лише зрідка порушувалася в'єтнамська проблема та розкривалися причини вступу США у війну, основна з них – це перешкодити поширенню комуністичної загрози в Південному В'єтнамі; 2) у період 1964–1968 рр. президент Л. Джонсон і його оточення розглядали підйом національно-визвольного руху в Південно-Східній Азії як результат «підривної комуністичної діяльності» та вважали, що США повинні зупинити «поширення комунізму» в регіоні, розглядаючи будь-які компроміси з визвольними силами і пропозиції про політичне врегулювання конфлікту в регіоні «умиротворенням агресора». Оцінка ситуації в Південному В'єтнамі як результату «комуністичної агресії», яка загрожує всій Південно-Східній Азії, визначала дії адміністрації Л. Джонсона, її прагнення будь-якими силами зупинити загрозу з боку комуністичного блоку. У своїй пропагандистській діяльності представники адміністрації прагнули донести уявлення про цю загрозу до американської громадськості. Втім після того, як конфлікт переріс у затяжну фазу, а американська армія почала зазнавати значних втрат, зусилля американських урядових пропагандистських структур велися вже у трьох напрямках: збереження обличчя на міжнародній арені, інформаційно-психологічні операції JUSPAO на фронті та стримування наростаючого невдоволення всередині країни, а саме в суспільстві, ЗМІ, Конгресі та власному інформаційному апараті; 3) в завершальний період конфлікту (1969–1974 рр.) найактуальнішими темами, що піднімалися в

інформаційному просторі США, стали повернення військовослужбовців додому, врегулювання конфлікту, антивоєнні настрої суспільства, військові злочини, завершення участі США у війні, що цілком відповідало риториці новообраного президента США Р. Ніксона. Загалом, завдяки гнучкій та багатогранній системі американських пропагандистських органів, незважаючи на багатофронтність їхньої боротьби, уряд США зміг не тільки зберегти своє обличчя на міжнародній арені після низки стратегічних помилок, а й переспрямувати увагу світової спільноти проти свого ідеологічного противника – СРСР.

Зрештою «великою помилкою Рад» було розцінено американською владою введення радянських військ в Афганістан, що відбулося в кінці 1979 р. Оскільки для американської сторони було важливо довести нелегітимність перебування військ СРСР в Афганістані і за допомогою цього отримати стратегічну перевагу в «пропагандистській війні», то й зміст американської пропаганди щодо цього переважно характеризувався численними спробами звинуватити СРСР в порушенні прав людини і навіть у скоєнні воєнних злочинів в Афганістані. Напрямок зосередження основних пропагандистських зусиль США в основній фазі конфлікту та на завершальному етапі пов'язано з приходом до влади в США Р. Рейгана. Адміністрація Рейгана знала, що одним з кращих способів послабити радянського опонента є зміцнення його ворогів в Афганістані. USIA зіграло одну з ключових ролей в наданні допомоги моджахедам через так званий афганський медіа-проект, завдяки якому було вироблено медійну продукцію про війну в Афганістані із антирадянської перспективи, широко поширювану згодом у ЗМІ. Загалом і на цій ділянці інформаційного фронту США вдалося перемогти, а СРСР, натомість, зазнав значних репутаційних втрат, які, в тому числі, призвели до того, що у 1989 р. радянська сторона вивела свої війська з Афганістану, а ще через два роки не стало як держави і самого СРСР.

В ході поглибленого аналізу було виокремлено основні чинники, що впливали на успішність ведення пропаганди Сполученими Штатами задля

належного інформаційного супроводу та підтримки в ході конфліктів у Кореї, В'єтнамі та війни в Афганістані. А саме: статус СРСР у конфлікті (як явного чи прихованого агресора); політична підтримка дій США на міжнародній арені; суспільна підтримка в середині країни; ефективність роботи; рівень взаєморозуміння та координації дій всіх інформаційних структур США; значимість політичних цілей країни та погляди тогочасних її президентів на варіанти інформаційно-психологічного впливу на ідеологічного противника. Враховуючи кожен з вищезазначених чинників, керівництво інформаційних структур проводило адекватне корегування попередніх форм і методів пропагандистського впливу. Встановлено, що ефективність останнього відображає й зростання показників сприятливості виконання завдань США в інформаційній площині протягом всього періоду Холодної війни, що наведені автором (додаток Г).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Архівні матеріали

The National Archives of the United States of America

1. Beirut Agreement and USIA's regulations. RG A1 (1066). Box 155, USIA historical branch. Subject files. File Motion Pictures, 1988.
2. Embassy to State. 24.07.1965. RG59. CPF 1964–66. Box 412. INF 8. Bul-US, Sofia-US.
3. Lindburg (USIA acting gen. counsel/cong liaison) to Cooper (Dept of Justice). RG 306. A1 (1061). Box 1, USIA historical collection. Misc. files, 1940s–1990s. File Afghan Media Project.
4. On the Establishing of the Federal Civil Defense Administration in the Office for Emergency Management of the Executive Office of the President: Executive Order 10186 of December 1, 1950. *The National Archives*. URL: <https://www.archives.gov/federal-register/executive-orders/1950.html> (accessed 02.06.2019).
5. United States Intelligence Activities: Executive Order 12333 of December 4, 1981. *The National Archives*. URL: <https://www.archives.gov/federal-register/codification/executive-order/12333.html> (accessed 12.12.2018).
6. United States Objectives and Programs for National Security: Report NSC 68 of April 14, 1950 / U. S. National Security Council. *The National Archives*. URL: <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/116191> (accessed 23.04.2017).

Harry S. Truman Presidential Library and Museum

7. Oral History Interview with Elmer B. Staats. Washington, D.C. April 9, May 4, and May 7, 1987 / int. by Henry Eschwege, Werner Grosshans, Donald J. Horan and Elizabeth Poel. *Harry S. Truman Presidential Library and Museum*. URL:

<https://www.trumanlibrary.gov/library/oral-histories/staatse#transcript> (accessed 18.10.2018).

8. Truman Harry S. On the Termination of the Office of War Information, and for the Disposition of Its Functions and of Certain Functions of the Office of Inter-American Affairs: Executive order of August 31, 1945. № 9608. *Harry S. Truman Presidential Library and Museum*. URL:

<https://www.trumanlibrary.gov/library/executive-orders/9608/executive-order-9608> (accessed 24.06.2016).

Dwight D. Eisenhower Presidential Library and Museum

9. Appraisal Survey of Our Cold War Effort. 26.11.1952. U.S. President's Committee on International Information Activities (Jackson Committee): Records, 1950–1953. Box 1.

10. Lilly Edward. PSB: A Short History. White House Office, National Security Council Staff Papers, 1948–1961. Box 17.

11. Memo from Lovett for Service Secretaries et al. 03.11.1951. White House Office, NSC Staff Papers, 1948–1961. Box 17.

12. Psychological Strategy Board Minutes. July, 1951. White House Office, NSC Staff Papers, 1948–1961. Box 17.

John F. Kennedy Presidential Library and Museum

13. Bundy McGeorge. An Effective Countertheme to 'Peaceful Coexistence': National Security Action Memorandum Number 61 of July 14, 1961. *John F. Kennedy Presidential Library and Museum*. URL: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/330/JFKNSF-330-011> (accessed 12.10.2018).

14. Bundy McGeorge. Policy Guidance and Preemption of U.S. Government-Controlled Broadcasting: National Security Action Memorandum Number 63 of July 24, 1961. *John F. Kennedy Presidential Library and Museum*. URL: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/330/JFKNSF-330-013> (accessed 11.10.2018).

15. Bundy McGeorge. Questions Arising from CIA Support of Certain Activities: National Security Action Memorandum Number 3 of April 15, 1961. *John F. Kennedy Presidential Library and Museum*. URL: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/328/JFKNSF-328-004> (accessed 08.10.2018).
16. Kennedy John F. Commencement Address At American University, Washington, D.C. 10.06.1963. *John F. Kennedy Presidential Library and Museum*. URL: <https://www.jfklibrary.org/archives/other-resources/john-f-kennedy-speeches/american-university-19630610> (accessed 21.10.2018).
17. Kennedy John F. Establishment of the Special Group (Counter-Insurgency): National Security Action Memorandum Number 124 of January 18, 1962. *John F. Kennedy Presidential Library and Museum*. URL: <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/333/JFKNSF-333-016> (accessed 13.10.2018).
18. Kennedy John F. Inaugural Address. 20.01.1961. *John F. Kennedy Presidential Library and Museum*. URL: <https://www.jfklibrary.org/learn/about-jfk/historic-speeches/inaugural-address> (accessed 17.10.2018).
19. Nuclear Test Ban Treaty. *John F. Kennedy Presidential Library and Museum*. URL: <https://www.jfklibrary.org/learn/about-jfk/jfk-in-history/nuclear-test-ban-treaty> (accessed 22.10.2018).

Lyndon B. Johnson Presidential Library and Museum

20. Johnson Lyndon B. Informational and Psychological Warfare Programs in South Vietnam: National Security Action Memorandum Number 325 of March 12, 1965. *Lyndon B. Johnson Presidential Library and Museum*. URL: <https://bit.ly/2DeGai2> (accessed 29.10.2018).
21. Johnson Lyndon B. Intensified and Expanded PSYOPS Activities in Vietnam: National Security Action Memorandum Number 330 of April 9, 1965. *Lyndon B. Johnson Presidential Library and Museum*. URL: <https://www.discoverlbj.org/item/nsf-nsam330> (accessed 02.11.2018).
22. Marks to President. 02.11.1965. NSF Agency USIA. Box 74. Doc. 116.
23. Marks to President. 22.03.1966. WHCF CF. Box 135. CF USIA.

24. Marks to President, via Maguire. 23.10.1967. WHCF Ex. Box. 229. Ex ND 19-CO132.
25. Marks to President, via Maguire. 14.02.1968. WHCF CF. Box 135. CF USIA.
26. Minutes of Vietnam Panel Meeting. 08.07.1965. NSF, Files of M. Bandy. Box 18.
27. Rowan to President. 07.08.1964. NSF Agency, USIA. Vol. 2-1. Box 73. Doc. 60 & 61.
28. Rowan to President. 12.05.1965. NSF Agency, USIA. Vol. 4. File 2. Box 74. Doc. 45.
29. Rowan to President at the NSC meeting. 26.03.1965. *Discover LBJ*. URL: <https://www.discoverljbj.org/item/nsf-nscm-b1-f35> (accessed 28.07.2017).
30. U.S. Government Policy on English Language Teaching Abroad: National Security Action Memorandum no. 332 of June 11, 1965. *Discover LBJ*. URL: <https://www.discoverljbj.org/item/nsf-nsam332> (accessed 29.06.2017).
31. Valenti/Cater to President. 12.05.1965. WHCF Ex. ND19/CO312. Box 215.
32. VIG to Califano (White House). 02.04.1968. Califano papers. Box. 37.
33. Wilson to Reedy (White House). 22.07.1964. WHCF CF. Box 12. CF CO312.

Jimmy Carter Presidential Library and Museum

34. Brzezinski to Reinhardt. 28.12.1979. WHCF, exec. Box FG 219. File FG 298–1.
35. Carter James E. The National Security Council System: Presidential Directive / NSC2 of January 20, 1977. *Jimmy Carter Presidential Library and Museum*. URL: <https://www.jimmycarterlibrary.gov/assets/documents/directives/pd02.pdf> (accessed 07.11.2018).
36. Reinhardt to Brzezinski. 08.01.1980. WHCF, exec. Box FG 219. File FG 298–1.
37. Reinhardt to Brzezinski: Communication with Muslim Countries. N/d circa 07.01.1980. NSA agency. Box 10. File ICA, 9–12/79.
38. Reinhardt to the President: Major Accomplishments of USICA during Your Administration. 16.12.1980. Plains file. Box 16.
39. Reinhardt to Brzezinski: USICA Activities Supporting US Policy on 1980 Summer Olympics. 07.02.1980. WHCF, exec. Box FG 219. File FG 298–1.

40. The Soviet Invasion of Afghanistan: Commentary 0–0084. 29.12.1979. WHCF. OA 8594.

George H. W. Bush Presidential Library and Museum

41. Bush George. Review of U.S. Government International Broadcasting Activities: National Security Review 24 of March 28, 1990. *George H. W. Bush Presidential Library and Museum*. URL: <https://bush41library.tamu.edu/files/nsr/nsr24.pdf> (accessed 14.12.2018).

42. Bush George. United States Government International Broadcasting: National Security Directive 51 of October 17, 1990. *George H. W. Bush Presidential Library and Museum*. URL: <https://bush41library.tamu.edu/files/nsd/nsd51.pdf> (accessed 15.12.2018).

Central Intelligence Agency Archive

43. International organizations division weekly summary no. 26 for week ending 4 July 1950: Report. 04.07.1950. *Central Intelligence Agency*. URL: <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/cia-rdp78-01617a004900010090-8> (accessed 04.05.2016).

44. Psychological Strategy Board: Memorandum of Conversation Held in the CIA Conference Room on May 22, 1951. *Central Intelligence Agency, Electronic Reading Room*. URL: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80R01731R003400010025-1.pdf> (accessed 03.05.2017).

45. The National Security Act of 1947: Public Law of the USA № 253 of July 26, 1947. URL: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/1947-07-26.pdf> (accessed 19.09.2016).

Перелік електронних архівів

46. Wars/ International Relations: Cold War. *The National Archives*. URL: <https://aad.archives.gov/aad/series-list.jsp?cat=WR42> (accessed 17.03.2017).

47. Archives. *Franklin D. Roosevelt Presidential Library and Museum*. URL: <https://www.fdrlibrary.org/archives> (accessed 13.03.2017).
48. Online Collections. *Harry S. Truman Presidential Library and Museum*. URL: <https://www.trumanlibrary.gov/library/online-collections> (accessed 13.03.2017).
49. Online Documents. *Dwight Eisenhower Presidential Library and Museum*. URL: <https://www.eisenhowerlibrary.gov/> (accessed 16.03.2017).
50. Archives. *John F. Kennedy Presidential Library and Museum*. URL: <https://www.jfklibrary.org/> (accessed 13.07.2019).
51. Research. *Lyndon B. Johnson Presidential Library and Museum*. URL: <http://www.lbjlibrary.org/research> (accessed 24.03.2019).
52. Research. *Richard Nixon Presidential Library and Museum*. URL: <https://www.nixonlibrary.gov/> (accessed 01.09.2019).
53. Digital Collections. *Gerald R. Ford Presidential Library and Museum*. URL: <https://www.fordlibrarymuseum.gov/collections-digital.aspx> (accessed 03.04.2017).
54. Research. *Jimmy Carter Presidential Library and Museum*. URL: <https://www.jimmycarterlibrary.gov/research/collections> (accessed 16.12.2018).
55. Library and Museum. *Ronald Reagan Presidential Foundation and Institute*. URL: <https://www.reaganfoundation.org/> (accessed 26.10.2019).
56. Archives and Research. *George H. W. Bush Presidential Library and Museum*. URL: <https://bush41library.tamu.edu/> (accessed 03.11.2019).
57. Archives. *Central Intelligence Agency Archive*. URL: <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/cia-rdp78-00433a000100010015-5> (accessed 29.07.2018)

Опубліковані джерела

58. Аппарат ЦК КПСС и культура, 1965–1972: Документы / сост.: Томилина Н.Г., Таванец С.Д. и др. Федер. архив. агентство, Рос. гос. арх. новейшей истории. Москва: РОССПЭН, 2009. 1247 с.
59. Горбачев М. С. Перестройка и новое мышление для нашей страны и для всего мира. Москва: Политиздат, 1988. 271 с.

60. 1st Review of Operations / United States Information Agency. Washington, DC: USIA, August–December 1953. 53 p.
61. 2nd Review of Operations / United States Information Agency. Washington, DC: USIA, January–June 1954. 61 p.
62. 3rd Review of Operations / United States Information Agency. Washington, DC: USIA, July–December 1954. 59 p.
63. 12th Review of Operations / United States Information Agency. Washington, DC: USIA, January 1 – June 30, 1959. 78 p.
64. ADST Oral History: Thomas D. Boyatt; George F. Jones; Nicholas A. Veliotis. Interview: Henry Butterfield Ryan. 27.11.1995. *Library of Congress*. URL: <https://www.loc.gov/collections/foreign-affairs-oral-history/about-this-collection/> (accessed 06.07.2017).
65. Agreement Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on Destruction and Non Production of Chemical Weapons and on Measures to Facilitate the Multilateral Convention on Banning Chemical Weapons. 01.06.1990. URL: <http://www.acq.osd.mil/tc/treaties/bda/text.htm> (accessed: 05.03.2015).
66. Agreement Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on Notifications of Launches of Intercontinental Ballistic Missiles and Submarine-Launched Ballistic Missiles. 31.05.1988. URL: <http://www.state.gov/www/global/arms/treaties/balist1.html> (accessed: 05.03.2012).
67. Agreement Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Establishment of Nuclear Risk Reduction Centers (and Protocols Thereto). 15.09.1987. URL: <http://www.state.gov/t/isn/5179.htm> (accessed: 05.03.2012).
68. An Appraisal of Soviet Intentions: NFAC/OPRA Memorandum for director. 21.12.1961. *CIA's Analysis of the Soviet Union, 1947–1991* / ed. by Heines Gerald, Legget Robert. Center for the Study of Intelligence, CIA: Princeton Univ. Press, 2001. P. 67–84.

69. Barrett to Rusk (ASS for Far Eastern Affairs). 03.11.1950. *The Foreign Relations of the United States, Korea, 1950*. Vol. VII / ed. by Glennon John P. Washington, D.C.: United States Government Printing Office, 1976. 1675 p. P. 1030.
70. Benton William. What's Ahead for out Peace-Time International Information Service? *Special Collections of Documents*. Chicago: The University of Chicago, 2005. 335 p.
71. Chernobyl: World Press Questions Gorbachev's Credibility: Report. 20.05.1986 / United States Information Agency. Washington, DC: USIA, 1986. 33 p.
72. Clinton William J. International Public Information: Presidential Decision Directive/NSC-68 of April 30, 1999. *Federation of American Scientists*. URL: <https://fas.org/irp/offdocs/pdd/pdd-68.htm> (accessed 17.12.2018).
73. Congressional Records. 1984. Vol. 130. P. 2305–2508.
74. Coordination of Foreign Information Measures: Memorandum NSC 4 of December 17, 1947 / U. S. National Security Council. *Federation of American Scientists*. URL: <https://fas.org/irp/offdocs/nsc-hst/nsc-4.htm> (accessed 23.08.2016).
75. Cutler Robert. The Development of the National Security Council. *Decisions of the Highest Order: Perspectives on the National Security Council* / ed. Inderfurth Karl F. and Johnson Loch K. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole Publishing Company, 1988. P. 59–67.
76. DASoS for Public Affairs (Phillips) to Special Assistant to SoS for Public Affairs (MacKnight). 03.09.1952. *Foreign Relations of the United States, 1952–1954, Korea*. Vol. XV / ed. by Keefer Edward C. Washington, D.C.: United States Government Printing Office, 1984. P. 484.
77. Deputy Assistant Secretary of State for Public Affairs (Sargeant) to UsoS (Webb). 17.08.1951. *Foreign Relations of the United States*. Vol. IV. Doc. 636.
78. Draft of Statement for PSB Meeting. N. d. *University of North Carolina: The Southern Historical Collection*. Gordon Gray Papers, 1946–1976. Box 3, p. 1–2. URL: <https://finding-aids.lib.unc.edu/03824/> (accessed 04.06.2017).
79. Eberstadt Ferdinand. Postwar Organization for National Security. *Decisions of the Highest Order: Perspectives on the National Security Council* / ed. Inderfurth Karl F.

and Johnson Loch K. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole Publishing Company, 1988. P. 1–33.

80. Editor's Note. *Foreign Relations of the United States, 1952–1954, Korea*. Vol. XV / ed. by Keefer Edward C. Washington, D.C.: United States Government Printing Office, 1984. P. 343–44.

81. Eisenhower Dwight D. Eisenhower's Own Story of the War: The Complete Report by the Supreme Commander. New York: Arco Publishing Company, 1946. 122 p.

82. Eisenhower Dwight D. Special Message to the Congress on the Organization of the Executive Branch to the Conduct of Foreign Affairs. 01.06.1953. *Public Papers of the President of the United States: Dwight D. Eisenhower*. Washington, D.C.: United States Government Printing Office, 1959. P. 342–348. URL: <https://quod.lib.umich.edu/p/ppotpus/4728380.1953.001/394?view=image&size=100> (accessed 02.07.2017).

83. Explanatory Note from Glukhov to the Ministry of Public Security of the DPRK. 01.04.1953 / transl. from Russian Weathersby Kathryn. *Wilson Center*. URL: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/112033.pdf?v=6b398306b6521cbd998034204351fe06> (accessed 18.06.2017).

84. *Foreign Relations of the United States, 1950–1955. The Intelligence Community, 1950–1955* / ed. by Keane Douglas and Warner Michael. Washington, D.C.: United States Government Printing Office, 2007. 838 p.

85. *Foreign Relations of the United States, 1952–1954. Vol. 1. Part 1. General: Economic and Political Matters* / ed. by Slany William Z. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1983. 816 p.

86. *Foreign Relations of the United States, 1952–1954. Vol. II. National Security Affairs. Part 2*. Washington, D.C.: Government Printing Office, 1984. 1928 p.

87. *Hartman v. Duffey*. 19.07.1996 / United States Court of Appeals, District of Columbia Circuit. URL: <https://caselaw.findlaw.com/us-dc-circuit/1210059.html> (accessed 23.07.2017).

88. International Negotiation: Exchange of Scholars with the Soviet Union: Advantages and Dilemmas: Memorandum by Dr. Robert Byrnes. Microfiche # 0456, January. Washington: CIS Senate Committee Prints, 1969. 4 p.
89. Jackson Henry M. Organizing for National Security. *Decisions of the Highest Order: Perspectives on the National Security Council* / ed. Inderfurth Karl F. and Johnson Loch K. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole Publishing Company, 1988. P. 78–93.
90. Internal Organization of the Department of Defense for Psychological Operations: Department of Defense Directive S-3140.1 / U.S. Department of Defense. Washington, D.C.: U.S. Department of Defense, 1953. 34 p.
91. Jimmy Carter's speech to Congress, 11.10.1977. *Public Papers of the Presidents: Jimmy Carter*. Vol. II. Washington, D.C.: Government Printing Office, 1977. P. 1765–72.
92. Kennedy John F. Memo for Director of the USIA from JFK. 25.01.1963. *Decisions of the Highest Order: Perspectives on the National Security Council* / ed. Inderfurth Karl F. and Johnson Loch K. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole Publishing Company, 1988. P. 245–247.
93. Kissinger Henry. Briefing Members of Congress on SALT. 10.07.1972. *Department of State Bulletin*. 1972. № 67. P. 37–49.
94. Lugar Richard G. Nongovernmental Organizations and Democracy Promotion “Giving Voice to the People”: A Report to the Members of the Committee of Foreign Relations. 22.12.2006 / United States Senate. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 2006. 125 p. *Federation of American Scientists*. URL: https://fas.org/irp/congress/2006_rpt/democracy.html (accessed 07.12.2018).
95. MacMahon Arthur W. Memorandum on the Postwar International Information Program of the USA. Washington: United States Government Printing Office, 1946. 135 p. URL: http://www.tmccollector.org/PressWireless/postwar_info.pdf (accessed: 10.02.2019).

96. Marx Karl, Engel Friedrich. Manifesto of the Communist Party by February 1848. URL: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Manifesto.pdf> (accessed 15.03.2019).
97. Memorandum of Conversation by Dir. of Executive Secretariat. 03.12.1950. *The Foreign Relations of the United States, Korea, 1950*. Vol. VII / ed. by Glennon John P. Washington, D.C.: United States Government Printing Office, 1976. P. 1335–36.
98. National Security Action 52. 11.05.1961. *The Pentagon Papers*. Vol. 2 / ed. by Gravel Mike. Boston: Beacon Press, 1971. P. 642–643. URL: <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/pentagon2/doc99.htm> (accessed 24.06.2017).
99. National Security Council 114/1. Annex 5. 08.08.1951. *Foreign Relations of the United States, 1952–1954. National Security Affairs*. Vol. 1. Washington, D.C.: United States Government Printing Office, 1984. P. 1–884.
100. National Security Council 114/2. Annex 5. 12.10.1951. *Foreign Relations of the United States, 1952–1954. National Security Affairs*. Vol. 1. Washington, D.C.: United States Government Printing Office, 1984. P. 1–884.
101. NATO Press Communiqué on the Special Meeting of Foreign and Defence Ministers (The "Double-Track" Decision on Theatre Nuclear Forces), Brussels, 12 December 1979 / NATO. URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2014/11/11/7d068b4c-63b6-4248-9167-fe9085a0032b/publishable_en.pdf (accessed 01.08.2014).
102. Nixon Richard. A Year of Breakthroughs Toward Peace in the World. 09.1972. *Department of State Bulletin*. 1972. № 66. P. 289–295.
103. Nixon Richard. First Inaugural Address. 20.01.1969. *Yale Law School. The Avalon Project: Documents in Law, History, and Diplomacy*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/nixon1.asp (accessed 01.11.2018).
104. Nixon Richard. Report to Congress. 03.1972. *Department of State Bulletin*. 1972. № 66. P. 314–327
105. Nixon Richard. The World Interest: A Generation of Peace. 16.11.1970. *Department of State Bulletin*. 1970. № 63. P. 601–605.

106. On Covert Operations: Directive no. 10/2 / U. S. National Security Council. URL: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP57-00384R000100090001-3.pdf> (accessed 25.08.2016).
107. Psychological Operations: Memorandum From the Executive Secretary (Souers) NSC 4–A of December 9, 1947 / U. S. National Security Council. URL: <https://fas.org/irp/offdocs/nsc-hst/nsc-4.htm> (accessed 23.08.2016).
108. Psychological Strategy Board. September, 1951. *University of North Carolina: The Southern Historical Collection*. Gordon Gray Papers, 1946–1976. Box 3, p. 1. URL: <https://finding-aids.lib.unc.edu/03824/> (accessed 05.06.2017).
109. Quarterly Propaganda Emphases. 15.02.1952. *Foreign Relations of the United States, 1952–1954. National Security Affairs*. Vol. II, part 2. P. 1616–1625.
110. Reagan Ronald W. Management of Public Diplomacy Relative to National Security: National Security Decision Directive Number 77 of January 14, 1983. *Federation of American Scientists*. URL: <https://fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-077.htm> (accessed 05.12.2018).
111. Reagan Ronald. *Speaking My Mind: Selected Speeches*. New York: Simon and Schuster, 1989. 432 p.
112. Reagan Ronald W. United States International Broadcasting: National Security Decision Directive Number 45 of July 15, 1982. *Federation of American Scientists*. URL: <https://fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-45.pdf> (accessed 04.12.2018).
113. Reagan Ronald W. U.S. International Information Policy: National Security Decision Directive Number 130 of March 6, 1984. *Federation of American Scientists*. URL: <https://fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-130.htm> (accessed 10.12.2018)
114. Stephens Mitchell. *Voice of America: Lowell Thomas and the Invention of 20th Century Journalism*. New York: St. Martin's Press, 2017. 315 p.
115. Report to the President by the President's Committee on International Information Activities of June 30, 1953. *Foreign Relations of the United States, 1952–1954. National Security Affairs*. Vol. II, part 2. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v02p2/d370> (accessed 01.08.2016).

116. Responsibilities and Principles Governing the Conduct of the Foreign Information Program and Psychological Warfare: Memorandum of January 25, 1954 / U. S. National Security Council. Washington, D.C.: National Security Council. 18 p.
117. Robert Cutler to Gordon Gray (Special Assistant to the Director). October, 1951. *University of North Carolina: The Southern Historical Collection*. Gordon Gray Papers, 1946–1976. Box 3, p. 1–2. URL: <https://finding-aids.lib.unc.edu/03824/> (accessed 04.06.2017).
118. Robert Lansing to David Francis. 20.03.1917. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, Russia, 1918*. Vol. 1. Washington D.C: U.S. Government Printing Office, 1931. P. 12.
119. Reagan Ronald. Address to the National Association of Evangelicals (“Evil Empire Speech”). 08.03.1983. *Voices of Democracy: The U.S. Oratory Project*. URL: <https://voicesofdemocracy.umd.edu/reagan-evil-empire-speech-text/> (accessed 19.04.2015).
120. Soviet Economic and Technological Benefits from Détente: Intelligence Report ER IR 74-2. 02.1974. *CIA’s Analysis of the Soviet Union, 1947–1991* / ed. by Heines Gerald, Legget Robert. Center for the Study of Intelligence, CIA: Princeton Univ. Press, 2001. P. 197–199. URL: <http://www.cia.gov/csi/books/princeton/index.html> (accessed 17.09.2018).
121. Statement by President Johnson at White House News Conference “We Will Stand in Viet-Nam.” 28.07.1965. *Bulletin*. 1965. 16 Aug. P. 262.
122. Subcommittee to Investigate Administration of Internal Security Act and Other Internal Security Laws of the Committee on Judiciary, Senate. Washington: U.S. Government Printing Office, 1960. 116 p.
123. Telegram From the Department of State to the Embassy in Vietnam. 19.12.1964. *Foreign Relations of the United States, 1964–1968*. Vol. I. Vietnam, 1964. Doc. 450.
124. The Campaign of Truth: The International Information and Educational Exchange Program 1951, 15.11.1951. *Networks of Empire: The US State Department’s Foreign Leader Program in the Netherlands, France and Britain 1950–1970* / Giles Scott-Smith. Brussels: Peter Lang, 2008. P. 71.

125. The Foreign Information Program and Psychological Warfare Plan: Memorandum NSC 59 of March 9, 1959. *Decisions of the Highest Order: Perspectives on the National Security Council* / ed. Inderfurth Karl F. and Johnson Loch K. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole Publishing Company, 1988. P. 87.
126. The Pentagon Papers: The Defense Department History of United States Decisionmaking on Vietnam / ed. by Gravel Mike. Boston: Beacon Press, 1971. Vol. 3.
127. The U.S. Information and Educational Exchange Act of 1948. URL: <http://www.state.gov/documents/organization/177574.pdf> (accessed: 12.12.2018).
128. Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Anti-Ballistic Missile System. 26.05.1972 / Bureau of Arms Control. United States Department of State. URL: <https://2009-2017.state.gov/t/isn/trty/16332.html> (accessed 06.07.2017).
129. Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics of the Limitation of Strategic Offensive Arms, Together With Agreed Statements and Common Understandings Regarding the Treaty. 18.06.1979. *Federation of American Scientists*. URL: <https://fas.org/nuke/control/salt2/text/salt2-3.htm> (accessed: 10.05.2014).
130. Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Elimination of Their Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles. 08.12.1987. URL: <http://www.state.gov/t/avc/trty/102360.htm#text> (accessed: 05.03.2012).
131. Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms. 31.07.1991. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/169201> (accessed: 05.03.2012).
132. Truman H. Statement by the President on the Situation in Korea. 27.06.1950. *The American Presidency Project*. URL: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=13538> (accessed 04.05.2016).
133. Truman's Directive. 04.04.1951. *Foreign Relations of the United States*. Vol. 1. P. 58.

134. United Nations Aids Republic of Korea in Her Fight Against Aggression: video. 31.07.1950. *C-span.org*. URL: <https://www.c-span.org/video/?473009-1/united-nations-aids-republic-korea-fight-aggression> (accessed 22.06.2017).
135. United Nations Security Council Official Records №16. 27.06.1950. 5th year, 474th meeting. *United Nations*. URL: <https://undocs.org/en/S/PV.474> (accessed 21.06.2017).
136. United States Policy toward Eastern Europe: National Security Decision Directive 54 of September 2, 1982. *Federation of American Scientists*. URL: <https://fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-54.pdf> (accessed 05.12.2018).
137. U.S. Joint Chiefs of Staff. National Coordination of Psychological Operations. Washington, D.C.: The Joint Staff, n.d. 110 p.
138. U.S. through the Eyes of Soviet Tourists: An Analysis of Their Published Report. Microfiche Number: S0456. Washington: CIS Senate Committee Prints, 1960. 35 p.
139. Wick Charles. Soviet Active Measures in the Era of Glasnost: Presentation to the House Committee on Appropriations. 8.03.1988. Washington, D.C.: USIA, 1988. 21 p.
140. William Benton: A Biographical Sketch. *Special Collections of Documents*. Chicago: The University of Chicago, 2005. 335 p.

Публікації у періодичних виданнях

141. Barber Lionel. Afghan Rebels Financed for Propaganda War. *Washington Post*. 1985. 7 Aug. P. A17.
142. Barringer Felicity. US Exhibit in Moscow Draws High-Tech Crowd. *New York Times*. 1987. 6 Jun. P. 5.
143. Better to See Once. *Time*. 1959. 2 Aug. P. 6.
144. Borovik A. What Kind of War Was This? Soviet Reporter's First-Hand View of What Went on. *San Francisco Chronicle*. 1988. 1 Jun. P. 2/Z1.
145. Drake F. A Realistic Plan for National Survival. *Reader's Digest*. 1958. No. 2. P. 43–47.
146. Dulles Allen W. Progress of Freedom Abroad. *Vital Speeches*. 1954. № 21. 869–871.

147. Finke Nikki. Americanizing Moscow, Reagan–Gorbachev Summit Triggers an Influx of Distinctly Western Flavors. *Los Angeles Times*. 1988. 31 May. P. 1.
148. Gallup G. Why We are Doing So Badly in the Ideological War. *Vital Speeches*. 1952. № 18. P. 502–503.
149. Goshko John. A Latin Audience for USIA drama. *Washington Post*, 1966. 4 Aug. P. 5.
150. Gulick Lewis. American Radio Policies Overseas Discussed. *Washington Post*. 1965. 7 Mar. P. 11.
151. Halloran Richard. Silent Majority USIA Film Fails to Stir Foreigners. *New York Times*. 1970. 10 Jan. P. 13.
152. Hoover J. E. Howto Fight Communism: Ten Don'ts by Mr. Hoover. *Newsweek*. 1947. 9 Jun. P. 31–37.
153. How Nikita and Nina Came Back to No. 3 Granovsky Street. *Time*. 1964. 6 Nov. P. 26.
154. Kennan George F. The Sources of Soviet Conduct. *Foreign Affairs*. 1947. Vol. 25, № 4. P. 566–582.
155. King Wayne. Soviet Halts Jamming of Broadcasts to Poland. *New York Times*. 1988. 2 Jan. P. 5.
156. Laird M. Let's Not Fool Ourselves about U.S.-Soviet Detente. *Reader's Digest*. 1974. No. 2. P. 57–61.
157. McGrory Mary. Voice Chiefs Chafe at Curbs. *Washington Evening Star*. 1965. 5 Mar. P. 7.
158. Mikhail Gorbachev: Man of the Year. *Time*. 1988. 4 Jan. URL: <http://content.time.com/time/covers/0,16641,19880104,00.html> (accessed 06.08.2018).
159. Moscow Debate Stirs U.S. Public. *The New York Times*. 1959. 27 Jul. URL: https://spiderbites.nytimes.com/1959/articles_1959_07_00000.html (accessed 20.09.2018).
160. Molotsky Irvin. USIA: Chernobyl and the “Global Village.” *New York Times*. 1986. 8 May. P. B22.
161. Prelude to the Parley. *Time*. 1955. 10 Jun. P. 18.

162. Reagan Ronald. The Geneva Summit Meeting: A Measure of Progress. 12.1985. *Vital Speeches*. 1985. No. 52. P. 130–132.
163. Schlesinger Arthur. Origins of the Cold War. *Foreign Affairs*. 1967. Vol. 46, № 1. P. 22–52.
164. Spies: Foot Soldiers in an Endless War. *Time*. 1971. 11 Oct. P. 46.
165. Taft Robert. Failure of Administration's Foreign Policy. *Vital Speeches*. 1952. № 18. P. 517–520.
166. Text of President's Philadelphia Speech. *The Washington Post and Times Herald*. 1956. 2 Nov. P. A10.
167. Text of the Joint U.S.-Soviet Statement: "Greater Understanding Achieved". *The New York Times*. 1985. 22 Nov. URL: <https://www.nytimes.com/1985/11/22/world/summit-finale-praise-weinberger-text-joint-us-soviet-statement-greater.html> (accessed: 07.11.2016).
168. The Bear Grows and Grows. *New York Daily News*. 1946. Jan. P. 4.
169. The Bristle Gap. *Time*. 1962. 13 Jul. P. 36.
170. The Chummy Commissar. *Time*. 1955. 18 Jul. P. 18.
171. The Era of Many Romes. *Time*. 1964. 13 Nov. P. 44-45.
172. The Image Comes First: USIA Rules Viet War News. *Washington Evening Star*. 1965. 21 Apr. P. 8.
173. The Russians are Eight Feet Tall – But So are We. *Time*. 1970. 3 Aug. P. 11.
174. The Tiddly Bear. *Time*. 1957. 29 Apr. P. 28.
175. Tuohy William. Muscovites Gawk as U.S. Opens High-Tech Exhibit. *Los Angeles Times*. 1987. 5 Jun. P. 5.
176. Voice of America Is Granted Permanent Moscow Bureau. *New York Times*. 1988. 29 Sep. P. A11.
177. Watch on the Wall. *Time*. 1953. 23 Mar. P. 27–28.
178. Weisberg Jacob. Cold War Without End. *The New York Times Magazine*. 1999. 28 Nov. URL: <https://www.nytimes.com/1999/11/28/magazine/cold-war-without-end.html> (accessed 21.05.2019).
179. We Will Bury You! *Time Magazine*. 1956. 26 Nov. P. 3.

180. Whitney Julie. Women – Russia’s Second-Class Citizens. *Look*. 1954. URL: <http://www.writing.upenn.edu/~afilreis/50s/home.html> (accessed 23.05.2019).

Відео та візуальні джерела

181. Джордж Буш о победе США в холодной войне. 28.01.1992. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=w5zYRBzL4y0> (accessed 13.08.2018).

182. Bowman Gum Company. Fight the Red Menace: The Children’s Crusade against Communism trading cards. 53 cards. 1951. *The Gilder Lehrman Institute of American History*. URL: <https://www.gilderlehrman.org/collection/glc09627> (accessed 21.05.2019).

183. Bush George H. W. Inaugural Address. 20.01.1989. *YouTube*. 20:37. URL: <https://m.youtube.com/watch?v=zMmrNcdmdVY> (accessed 13.08.2018).

184. Carter Jimmy. State of the Union Address. 23.01.1979. *University of Virginia, Miller Center*. URL: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/january-23-1979-state-union-address> (accessed 02.10.2018).

185. Churchill’s Iron Curtain Speech. 05.03.1946. *YouTube*. 5:25. URL: https://www.youtube.com/watch?v=X2FM3_h33Tg (accessed 21.05.2019).

186. Daisy: Political Advertisement. 1964. *YouTube*. 1:28. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=dDTBnsqxZ3k> (accessed 02.09.2019).

187. Dr. Strangelove or: How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb / dir. Cubric Stanley; starring Sellers Peter, Scott George. Hawk Films. Release date January 29, 1964. URL: <https://kinogo2.by/8877-doktor-strejndzhlav-ili-kak-ja-nauchilsja-ne-volnovatsja-i-poljubil-atomnuju-bombu-1963-smotret-online-na-kinogo.html> (accessed 02.09.2019).

188. Kennedy John F. “Ich Bin Ein Berliner” Speech. 26.06.1963. *YouTube*. 6:10. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0GKd50lrROc> (accessed 17.10.2018).

189. Kennedy John F. President Kennedy’s Address on Cuba. 1962. *YouTube*. 18:51. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gOGx01iRfcw> (accessed 17.10.2018).

190. Ronald Reagan’s Classic 1980 Campaign Poster Challenges Voters, “Let’s Make America Great Again.” *I Agree to See*. URL:

<https://www.iagreetosee.com/portfolio/make-america-great-again/> (accessed 07.09.2018).

191. Ronald Reagan – “Prepared for Peace” (Political Ad, 1984). *YouTube*. 0:31. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=KJdDdEa9uXU> (accessed 21.09.2018).

192. See It Now: TV Show. 29.06.1952 / host Murrow Edward. Columbia Broadcasting System. URL: <https://archive.org/details/seeItNow-29june1952> (accessed 02.06.2019).

193. The Iron Curtain / dir. by Wellman William; starring Andrews Dana, Tierney Gene. Twentieth Century-Fox Film Corporation. Release date May 12, 1948. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TDaJBpTnvoM> (accessed 25.03.2019).

194. Wife of Igor Gouzenko Gives Her First Interview: video. 19.10.1987. *The Monitor*. 22:22. URL: <https://www.cbc.ca/archives/entry/mrs-gouzenko-shows-her-face> (accessed 19.05.2019).

ЛІТЕРАТУРА

Монографії, статті, підручники.

195. Андреев В. «Холодная война»: политический феномен, бескровно изменивший мир. *Вестник Академии военных наук*. 2005. № 2. С. 104–113.

196. Артемов В. Анатомия лжи. Москва: Политиздат, 1973. 192 с.

197. Беспєка В. Ю. Американська історіографія «холодної війни» (1945–1991 рр.): ортодоксальна та ревізійністська школи. *Вісник Черкаського університету*. (Серія «Історичні науки»). 2018. №1. С.86–94.

198. Беспєка В. Ю. Аналогії в американо-російському інформаційному протиборстві в роки «холодних війн» ХХ та ХХІ століть. *Історичний вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки*. Серія Історичні науки. 2017. № 4 (353). С. 103–105.

199. Беспєка В. Ю. Пропаганда США в період Холодної війни: Трансформація образу ворога СРСР (американський погляд). *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*. 2019. №12(52), part 7. С. 23–31.

200. Беспєка В. Ю. Origin of American Early Propaganda Apparatus «Cold War» (1945–1947) (англ. мовою). *Військово-науковий вісник*. 2019. № 31. С. 140–150.
201. Беспєка В. Ю. USA propaganda in Cold War period: formation of the image of enemy in face of the USSR (american view) (англ. мовою). *Аналітично-інформаційний журнал «Схід»*. 2019. №6 (164). С. 44–53.
202. Бессонова М. М. «Довгі телеграми» та початок Холодної війни. *Історична наука на початку XXI століття: проблеми, минуле, сучасність, перспективи: матеріали IV Міжнар. конф. мол. науковців 25–26 березня 2009 р. Херсон: Херсонський державний університет, 2009. С. 119–120.*
203. Бессонова М. Країни Східної Європи у геополітичній стратегії США наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. *Культурологічний вісник: науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряниці*. Запоріжжя, 2003. № 10. С. 62–64.
204. Бессонова М. М., Маклюк О. М. Холодна війна в історичній пам'яті України: локальний вимір на прикладі Запоріжжя. *Холодна війна 1946–1991 рр.: причини, перебіг, наслідки: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. 22 лютого 2012 р. Луганськ: ЛНУ, ТОВ «Віртуальна реальність»*. С. 4–8.
205. Бессонова М. М. Східноєвропейський вектор зовнішньої політики США другої половини XX – початку XXI століття: глобалізаційні виклики. *Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики: зб. тез доповідей наук. конф. 15 травня 2012 р. / За заг. ред. Н. О. Татаренко, В. Г. Ціватого*. Київ: ДАУ при МЗС України, 2012. С. 13–15.
206. Бессонова М. Східноєвропейський вектор зовнішньої політики США та Україна в період завершення Холодної війни. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. Київ, 2010. Вип. 16. С. 307–317.
207. Боев Иван. Политиката на САЩ на Балканите 1975–1985. София: Партиздат, 1988. 199 с.
208. Бонцевич Н. «Русский вопрос» в американской периодике начала «Холодной войны». *Альманах современной науки и образования*. Тамбов: Грамота, 2007. № 7 (7): в 2-х ч. Ч. I. С. 18–20.

209. Быстрова И. Военно-промышленный комплекс СССР в годы холодной войны (вторая половина 40-х – начало 60-х годов). Москва: Институт российской истории РАН, 2000. 360 с.
210. Быстрова И. Современная отечественная историография Холодной войны. *Новый исторический вестник*. 2004. № 1 (10). URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=12889717> (дата обращения: 15.10.2017).
211. Вачнадзе Г. Н. Белая книга «Холодной войны». Москва: Молодая гвардия, 1985. 272 с.
212. Волковский Н. Л. История информационных войн: в 2 ч. Санкт-Петербург: Полигон, 2003. Ч. 1–2. 512 + 735 с.
213. Гайдук И. В лабиринтах холодной войны: СССР и США в ООН, 1945–1965 гг. Москва: Институт всеобщей истории РАН, 2012. 340 с.
214. Галака С. Проблема нерозповсюдження ядерної зброї у міжнародних відносинах. Київ: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002. 278 с.
215. Гиголаев Г. Е. Политика США в отношении пространств и ресурсов Мирового океана в годы холодной войны (середина 1940-х – начало 1970-х гг.). *Американский ежегодник*. Москва: Наука, 2012. С. 211–226.
216. Дашкевич А. В. Еволюція системи доктринального забезпечення зовнішньої політики США повоєнного періоду: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук: 23.00.04. Київ, 1998. 32 с.
217. Давыдов М. Причины и движущие силы холодной войны в современной отечественной и западной историографии: автореф. дис. на соиск. научной степ. канд. ист. наук: 07.00.09. Барнаул, 2011. 22 с.
218. Егорова Н. История холодной войны, 1945–1991 гг.: учеб. пособие. Владимир: Изд-во Владим. гос. университета, 2011. 244 с.
219. Егорова Н. И. Новая История «холодной войны» в современных зарубежных исследованиях. *Новая и новейшая история*. 2009. № 4. С. 116–129.
220. Жук С. Центры изучения американской истории, «индейцы» и неформальные группы в СССР в брежневский период. *Historians.in.ua*: веб-сайт.

- URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/institutsiji-istorichnoji-nauki-v-ukrajini/2258-gergej-zhuk-tsentry-izucheniya-amerikanskoj-istorii-indejtsy-i-neformalnye-gruppy-v-sssr-v-brezhnevskij-period> (дата звернення 26.11.2017).
221. Жуков Ю. Сталин и холодная война. Москва: Институт всеобщей истории РАН, 1998. 366 с.
222. Жуков Ю. Тайны Кремля: Сталин, Молотов, Берия, Маленков: 1936–1954 гг. Москва: Терра-Книжный Клуб. 2000. 688 с.
223. Козырев Г. «Враг» и «образ врага» в общественных и политических отношениях. *Социологические исследования*. 2008. № 1. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/881/626/1219/kozyrev.pdf> (дата обращения: 17.05.2018).
224. Кравчук М. Політична пропаганда як засіб утвердження і розвитку демократичного режиму. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2005. Вип. 7. С. 303–308.
225. Крушинський В., Манжола В. Міжнародні відносини та світова політика (1945–1980). Київ: Либідь, 2007. 192 с.
226. Крысько В. Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт). Минск: Харвест, 1999. 448 с.
227. Куцька О. М., Беспєка В.Ю. Авіакатастрофи «боїнгів» 1983 та 2014 років: аналогії російської пропаганди. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 116 (1). С. 103–107.
228. Левченко Л., Ракчєєва С. Технології формування образу зовнішнього ворога у демократичних та недемократичних режимах. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. Політологія*. 2016. Т. 273, вип. 261. С. 74–78.
229. Мальков В. Л. Многосторонняя дипломатия в годы холодной войны. Москва: Институт всеобщей истории РАН, 2008. 190 с.
230. Мальков В. Смена парадигм. Заметки в связи с выходом в свет новой книги Джона Льюиса Гэддиса «Холодная война: новая история». *Американский ежегодник за 2005 г.* Москва: Наука, 2007. С. 194–217.

231. Мальков В. Л. Россия и США в XX веке: очерки истории международных отношений и дипломатии в социокультурном контексте. Москва: Наука, 2009. 495 с.
232. Манжола В., Білоусов М., Гайдуков Л. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945–70-ті роки). Київ: Либідь, 1999. 560 с.
233. Матоуш М. Фронт без перемирия. Чехословакия в борьбе против идеологической диверсии. Москва: Политиздат, 1977. 264 с.
234. Мікеладзе В. Політика європейських союзників США щодо розв'язання Карибської кризи: історіографія питання. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2013. Вип. 22. С. 337–356.
235. Мирошников С. Н. Пропаганда или объективная информация: радиостанция «Голос Америки» в информационной войне администрации Д. Эйзенхауэра против стран Восточной Европы в 1953 – 1955 годах. *Вестник Кемеровского государственного университета*. 2014. № 3 (59), Т. 2. С. 293–98.
236. Москва и Восточная Европа. Становление политических режимов советского типа (1949–1953): Очерки истории / Волокитина Т., Мурашко Г., Носкова А., Покивайлова Т. Москва: РОССПЭН, 2002. 686 с.
237. Новик Ф. «Оттепель» и инерция холодной войны (германская политика СССР в 1953–1955 гг.). Москва: Институт Российской истории РАН, 2001. 276 с.
238. Оганов Г. Как гримируется Серый Волк. Москва: Политиздат, 1980. 224 с.
239. Передача Телемост СССР-США. *Телепередачи СССР*. URL: <https://tv-80.ru/informacionnye/telemost-sssr-ssha/> (дата обращения 04.02.2018).
240. Печатнов В. От союза – к вражде (советско-американские отношения в 1945–1946 гг.). *Холодная война 1945–1963 гг: историческая ретроспектива: сборник статей*. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. С. 21–64.
241. Покляцька В. Друга холодна війна: загострення радянсько-американського протистояння (1979–1985 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Київ, 2014. Вип. 25. С. 251–254.

242. Покляцька В. Інформаційний потенціал преси як джерела для вивчення «образу ворога» в американсько-радянських відносинах у 1980–х рр. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 105. С. 167–170.
243. Покляцька В. Протистояння СРСР та США у 1946–1979 рр.: засоби формування «образу ворога». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія*. 2014. Вип. 2(1). С. 158–164.
244. Покляцька В. США та СРСР очима один одного: нові акценти в офіційній риториці наддержав в умовах налагодження американсько-радянського діалогу (1985–1991 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 42. С. 304–307.
245. Покляцька В. Трансформація радянсько-американських відносин на завершальному етапі Холодної війни (1985–1991 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 41. С. 161–165.
246. Полюнов М. Холодная война как способ борьбы США против СССР. *Общество. Среда. Развитие (Terra Humana)*. 2008. № 3 (8). С. 36–54.
247. Потехін О., Годоров І. Глобалізація безпеки: навч. посіб. Донецьк, 2011. 246 с.
248. Протопопов А. С. Советский Союз в ООН: Из истории борьбы СССР за мир и независимость народов, 1945–1957 гг. Москва: Госполитиздат, 1957. 210 с.
249. Рижков М. М. Доктринальний вимір стратегій зовнішньої політики США: від стримування до глобальної демократизації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук: 23.00.04. Київ, 2007. 47 с.
250. Рыжиков В. А. Зигзаги дипломатии Лондона: Из истории советско-английских отношений. Москва: Международные отношения, 1973. 216 с.
251. Сазанова Н. В. Российско-американские обменные программы: история и современность (1958–2005 гг.). *Вестник ВолГУ. Серия 9 – Исторические науки*. 2005. Вып. 4, ч. 1. С. 5–11.

252. Ситникова Е. Образ Советского Союза как фактор внешней политики США 1945–1952 гг.: автореф. дис. на соиск. научной степ. канд. ист. наук: 07.00.03. Курск, 2007. 22 с.
253. США: современная внешнеполитическая мысль. Анализ концепции американской политологии 80-х годов / Аппатов С., Глебов В., Коваль И., Райнов П. Одесса: Логос, 1991. 236 с.
254. Торкунов А. Загадочная война: корейский конфликт 1950–1953 гг. Москва: РОССПЭН, 2000. 312 с.
255. Трухановский В. Г. Антони Иден. Страницы английской дипломатии, 30–50-е годы. Москва: Международные отношения, 1976. 424 с.
256. Трухановский В. Г. Уинстон Черчилль. Политическая биография. Москва: Международные отношения, 1989. 464 с.
257. Фатеев А. Образ врага в советской пропаганде. 1945–1954 гг. Москва: Институт российской истории РАН, 1999. 261 с.
258. Филлипс В., Науменко О., Науменко Е. Восприятие советско-американских культурных обменов конца 1950-х гг. – начала 1970-х гг. в российском и американском обществах. *Манускрипт*. 2019. Том 12, вып. 7. С. 58–61.
259. Филитов А. «Холодная война»: историографические дискуссии на Западе. Москва: Наука, 1991. 200 с.
260. Фурсенко А. Карибский кризис 1962 г.: новые материалы. *Новая и новейшая история*. 1998. № 5. С. 66–76.
261. Фурсенко А. Кубинский ракетный кризис 1962 года. *Новый взгляд на историю США: Американский ежегодник*. Москва: Наука, 1992. С. 175–207.
262. Фурсенко А., Нафтали Т. Адская игра. Секртеная история Карибского кризиса 1958–1964. Москва: Гея итэрум, 1999. 556 с.
263. Фурсенко А. Проблемы изучения истории Кубинского кризиса. *Холодная война 1945–1963 гг: историческая ретроспектива: сборник статей*. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. С. 585–596.
264. Хвостов В. М. Проблемы истории внешней политики СССР и международных отношений. Избранные труды. Москва: Наука, 1976. 543 с.

265. Чубарьян А. О. Сталинское десятилетие холодной войны: факты и гипотезы. Москва: Наука, 1999. 256 с.
266. Чумак В. Д. Ядерна стратегія США: від перевершення до нерозповсюдження. Київ: НІСД, 1999. 302 с.
267. Шлепаков А. Сучасна американська історіографія: дещо про напрями, методи, джерельну базу. *Український історичний журнал*. 1965. № 6. С. 148–151.
268. Юрченко С. На пути к мировому лидерству: геостратегия США (1941–1963 гг.). Севастополь: Флот України, 2000. 296 с.
269. Юрченко С. США и международные кризисы в биполярном мире (1940–1960-е годы). Севастополь: Флот України, 2000. 104 с.
270. Яковлев А. Н. От Трумэна до Рейгана: Доктрины и реальности ядерного века. Москва: Молодая гвардия, 1984. 400 с.
271. Allison G. *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*. Boston: Little, Brown and Company, 1971. XII, 338 p.
272. Alperovitz Gar. *Atomic Diplomacy: Hiroshima and Potsdam: The Use of the Atomic Bomb and the Confrontation with the Soviet Power*. New York: Simon and Schuster, 1965. 427 p.
273. Alperovitz Gar. *Cold War Essays*. New York: Doubleday/Anchor Books, 1970. 150 p.
274. Armistice Ends the Korean War Hostilities (27.07.1953). *A&E Television Networks, This Day in History*. URL: <https://www.history.com/this-day-in-history/armistice-ends-the-korean-war> (accessed 13.11.2009).
275. Arnett Peter. *Live from the Battlefield: From Vietnam to Baghdad, 35 Years in the World's War Zones*. New York: Simon & Schuster, 1995. 464 p.
276. Bailey Thomas. *America Faces Russia: Russian-American Relations from Early Times to Our Day*. Ithaca: Cornell University Press, 1950. 375 p.
277. Barrett Edward. *Truth Is Our Weapon*. New York: Funk and Wagnalls, 1953. 355 p.
278. Barnett Frank R. Afterword – Twelve Steps to Improving American PSYOP. *Political Warfare and Psychological Operations: Rethinking the US Approach* / ed.

- Barnett Frank B. and Lord Carnes. Washington, D.C.: National Defense University Press, 1989. P. 209–224.
279. Barson Michael, Heller Steven. Red Scared! The Commie Menace in Propaganda and Popular Culture. San Francisco: Chronicle Books, 2001. 160 p.
280. Benedict Kenette. Doomsday Clockwork. *The Bulletin of the Atomic Scientists*. 2018. 26 Jan. URL: <https://thebulletin.org/2018/01/doomsday-clockwork/> (accessed 23.05.2019).
281. Benton William. My Overview of the Nineteen Forties. *The Times in Review: 1940–1949*. New York: Arno Press, 1973. 267 p.
282. Berinsky Adam J. Public Opinion During The Vietnam War: A Revised Measure Of The Public Will. Paper for the Annual Meeting of the Midwest Political Science Association. 2001.
283. Bernhard N. E. U.S. Television News and Cold War Propaganda, 1947–1960. New York: Cambridge University Press, 1999. XIX, 245 p.
284. Beschloss M. The Crisis Years. Kennedy and Khrushchev 1960–1963. New York: Harper Collins, 1991. 816 p.
285. Bideleux Robert, Jeffries Ian. A History of Eastern Europe: Crisis and Change. London: Routledge, 2007. 720 p.
286. Blackburn Paul P. The Post-Cold War Public Diplomacy of the United States. *The Washington Quarterly*. 1992. Vol. 15, № 1. P. 75–86.
287. Blight J., Welch D. On the Brink. Americans and Soviets Reexamine the Cuban Missile Crisis. New York: Hill & Wang Pub, 1989. 400 p.
288. Barsamian D. Stenographers to Power: Media and Propaganda. Monroe, ME: Common Courage Press, 1992. 200 p.
289. Chaddock Dave. This Must Be the Place: How the U.S. Waged Germ Warfare in the Korean War and Denied It Ever Since. Seattle: Bennett & Hastings Publishing, 2013. 392 p.
290. Cold War Broadcasting: Impact on the Soviet Union and Eastern Europe / ed. by Johnson Ross, Parta Eugene. Budapest: Central European University Press, 2010. 596 p.

291. Cull Nicholas J. *The Cold War and the United States Information Agency: American Propaganda and Public Diplomacy, 1945-1989*. New York: Cambridge University Press, 2008. 533 p.
292. Doomsday Clock. *The Bulletin of the Atomic Scientists*. URL: <https://thebulletin.org/doomsday-clock/> (accessed 23.05.2019).
293. Downing John D. Trouble in the Backyard: Soviet Media Reporting on the Afghanistan Conflict. *Journal of Communications*. 1988. No. 8. P. 5–32.
294. Feis Herbert. *Churchill, Roosevelt, Stalin: The War They Waged and the Peace They Sought*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1957. 692 p.
295. Finegan Jay. *Star Wars, Inc (1987). Inc*. URL: <https://www.inc.com/magazine/19870401/3487.html> (accessed 20.10.2019).
296. Fish Hamilton. The Menace of Communism. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1931. Vol. 156, issue 1. P. 54–61.
297. Foglesong D. *The American Mission and the “Evil Empire”: The Crusade for Free Russia since 1881*. New York: Cambridge University Press, 2007. 363 p.
298. Fuller A. J., Sondhaus L. *America, War and Power: Defining the State, 1775–2005*. London; New York: Routledge, 2007. 240 p.
299. Fursenko A., Naftali T. *One Hell of a Gamble: Khrushchev, Castro, and Kennedy, 1958–1964: The Secret History of the Cuban Missile Crisis*. New York and London: W. W. Norton & Co., 1997. 420 p.
300. Fursenko A. Special channels and the settlement of the Cuban missile crisis. *Карибский кризис 1962 г. в архивных документах России, США и Кубы: анализ, итоги, уроки*: Междунар. научн. конф. Москва, 1994. С. 33–35.
301. Gaddis J. *The Cold War: A New History*. New York: The Penguin Press, 2005. 352 p.
302. Gaddis J. *The United States and the Origins of the Cold War, 1941–1947*. New York: Columbia University Press, 1972. 396 p.
303. Gaddis J. *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*. New York: Oxford University Press, 1982. 432 p.

304. Gaddis J. *We Now Know. Rethinking Cold War History*. New York: Oxford University Press, 1997. 425 p.
305. Garthoff Raymond. *Reflections on the Cuban Missile Crisis*. Washington: Brookings Institution, 1989. 236 p.
306. Garthoff Raymond. *Soviet Leaders and Intelligence: and Changing Views of the United States, 1965–91. The Image of the Enemy: Intelligence Analysis of Adversaries since 1945.* / ed. by Maddrell Paul. Washington DC: Georgetown University Press, 2015. P. 28–67.
307. Gibbons William C. *The US Government and the Vietnam War: Executive and Legislative Roles and Relationships, Part III: 1965–1966*. Washington, D.C.: Princeton University Press, 1989. 506 p.
308. Glossary: Military and Associated Terms / U.S. Department of Defense. URL: <https://www.webcitation.org/6HZfxC5uZ> (accessed 23.09.2016).
309. Grosser P. *Les temps de la guerre froide: réflexions sur l'histoire de la guerre froide et sur les causes de sa fin*. Bruxelles: Editions Complexe, 1995. 466 p.
310. Gordon Gray: *Bibliographical Sketch*. *U. S. Army Center of Military History*. URL: <https://history.army.mil/books/Sw-SA/Gray.htm> (accessed 29.04.2017).
311. Gough Susan. *The Evolution of Strategic Influence*. Carlisle Barracks: U.S. Army College, 2003. 60 p.
312. *Government Programs in International Education: A Survey and Handbook*. Washington: Government Printing Office, 1958. 276 p.
313. Gwinn I. *Towards a Critical Historiography of Orthodox-Revisionist Debates on the Origins of the Cold War: Between Disciplinary Power and U.S. National Identity*. Birmingham: University of Birmingham, 2009. 82 p.
314. Hale Julian. *Radio Power: Propaganda and International Broadcasting*. Philadelphia, PA: Temple University Press, 1975. 196 p.
315. Henderson John W. *The United States Information Agency*. New York: Frederick A. Praeger Publishers, 1969. 324 p.
316. Herring George. *America's Longest War. The United States and Vietnam, 1950–1975*. 2nd edit. Philadelphia: Temple University Press, 1986. 237 p.

317. Hersh Seymour. *My Lai 4: A Report on the Massacre and its Aftermath*. New York: Random House, 1970. 210 p.
318. Hixson Walter. *Parting the Curtain: Propaganda, Culture, and the Cold War*. New York: St. Martin's Press, 1997. 233 p.
319. Holstein Lisa. *Framing the Enemy: Changing U.S. Media Images of China and the U.S.S.R. at the End of the Cold War*. Ann Arbor: Indiana University, USA. 2002. 838 p.
320. Hogan M. J. *The Marshall Plan: America, Britain and the Reconstruction of Western Europe 1947–1952*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 482 p.
321. Hunt M. *Crisis in U.S. Foreign Policy*. New Haven: Yale University Press, 1996. 447 p.
322. *International Education and Cultural Exchange: A Human Contribution to the Structure of Peace*. Washington: U.S. Government Printing Office, 1974. 174 p.
323. Ivie Robert L. *Metaphor and Campaign '84: Strategic Options on Foreign Policy Issues*. *Rhetorical Dimensions in Media: A Critical Casebook* / ed. by Medhurst Martin J., Benson Thomas W. 2nd ed. Dubuque, Iowa: Kendall/Hunt, 1991. P. 89–105.
324. Jacobson Mark R. *Minds Then Hearts: U.S. Political and Psychological Warfare During the Korean War*: PhD Diss. in History / The Ohio State University. Columbus, Ohio, 2005. 276 p.
325. Jo Mari, Buhle Paul, Georgakas Dan. *Encyclopedia of the American Left*. New York: Garland Publishing Inc., 1997. 928 p.
326. Jones Matthew. *Targeting China: U.S. Nuclear Planning and 'Massive Retaliation' in East Asia, 1953–1955*. *Journal of Cold War Studies*. 2008. No. 10 (4). P. 37–65.
327. Kail F. *What Washington Said: Administrative Rhetoric and the Vietnam War: 1949–1969*. New York: Harper & Row, 1973. 248 p.
328. Kengor Paul. *The Crusader: Ronald Reagan and the Fall of Communism*. New York: Harper Perennial, 2007. 432 p.
329. Kengor Paul. *The Vice President, Secretary of State, and Foreign Policy*. *Political Science Quarterly*. 2000. Vol. 115, No. 2. P. 175–199.

330. Kimball Jeffrey. *Nixon's Vietnam War*. Lawrence, Kansas: University of Kansas Press, 1998. 352 p.
331. Kolko Joyce, Kolko Gabriel. *The Limits of Power: The World and the United States Foreign Policy 1945–1952*. New York: Harper & Row, 1972. 820 p.
332. Krugler David. F. *The Voice of America and the Domestic Propaganda Battles, 1945–1953*. Columbia: University of Missouri Press, 2000. 246 p.
333. LaFeber Walter. *America, Russia and the Cold War, 1945–1992*. New York: McGraw Hill, 1993. 394 p.
334. Leffler Melvyn P. *A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration and the Cold War*. Palo Alto: Stanford University Press, 1992. 689 p.
335. Lord Carnes. *The Psychological Dimension in National Security*. *Political Warfare and Psychological Operations: Rethinking the US Approach* / ed. Barnett Frank B. and Lord Carnes. Washington, D.C.: National Defense University Press, 1989. P. 13–37.
336. Lowenthal Abraham F. *The Dominican Intervention*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1995. 246 p.
337. Manning M. *The Historical Dictionary of American Propaganda*. Westport: Greenwood Publishing Group, 2004. 448 p.
338. Marttila John. *American Public Opinion: Evolving Definitions of American Security*. *America's Global Interest: A New Agenda* / ed. by Hamilton Edward. New York: W. W. Norton, 1989. P. 261–315.
339. Mastny V. *Russia's Road to the Cold War: Diplomacy, Warfare, and the Politics of Communism, 1941–1945*. New York: Columbia University Press. 1979. XIX, 409 p.
340. McDonald Michael P. *National General Election VEP Turnout Rates, 1789-Present*. 11.06.2014. *United States Elections Project*. URL: <http://www.electproject.org/national-1789-present> (accessed 16.11.2016).
341. McNeill William Hardy. *America, Britain, & Russia: Their Cooperation and Conflict, 1941–46*. New York: JohnsonReprint Corp, 1970. 819 p.

342. Meyer Cord. *Facing Reality: From World Federalism to the CIA*. New York: Harper & Row, 1980. 433 p.
343. Morris Richard B. *Encyclopedia of American History*. 6th ed. New York: Harper & Row Publishers, 1982. 1285 p.
344. Nakamura Kennon. *U.S. Public Diplomacy: Background and Current Issues*. Diane Publishing, 2010. 65 p.
345. Needell Allan. Truth Is Our Weapon: Project TROY, Political Warfare and Government. *Diplomatic History*. 1993. No. 17. P. 399–420.
346. Nilsen Sarah. *Projecting America, 1958: Film and Cultural Diplomacy at the Brussels World's Fair*. Jefferson, N.C.: McFarland, 2011. 210 p. URL: <https://rusus.jes.su/s207054760004625-4-1/> (accessed 14.06.2016).
347. Orwell George. 1984. London: Secker & Warburg, 1949. URL: <http://www.george-orwell.org/1984/1.html> (accessed 25.05.2019).
348. Osgood Kenneth Alan. *Total Cold War: Eisenhower's Secret Propaganda Battle at Home and Abroad*. Lawrence: University Press of Kansas, 2006. 506 p.
349. Paddock Alfred. *Military Psychological Operations. Political Warfare and Psychological Operations: Rethinking the US Approach* / ed. Barnett Frank B. and Lord Carnes. Washington, DC: National Defense University Press, 1989. P. 45–65.
350. Paddock Alfred. *U.S. Army Special Warfare: Its Origins*. Revised edition. Lawrence, KS: University Press of Kansas, 2002. 237 p.
351. Paddock Alfred. *U.S. Military Psychological Operations: Past, Present, and Future. Psychological Operations and Political Warfare in Long-Term Strategic Planning* / ed. Radvanyi Janos. New York: Praeger Publishers, 1990. P. 19–35.
352. Page Caroline. *U.S. Official Propaganda during the Vietnam War, 1965–1973: The Limits of Persuasion*. Leicester: University of Leicester Press, 1999. 325 p.
353. Palmer A. W., Carter E. L. *The Smith-Mundt Act's Ban on Domestic Propaganda: An Analysis of the Cold War Statute Limiting Access to Public Diplomacy. Communication Law and Policy*. 2006. Vol. 11, № 1. P. 1–34.
354. Parker Jason C. *Hearts, Minds, Voices: US Cold War Public Diplomacy and the Formation of the Third World*. New York: Oxford University Press, 2016. 254 p.

355. Parry-Giles Shawn J. Propaganda Effect and the Cold War: Gauging the Status of America's "War of Words." *Political Communication*. 1994. Vol. 11, No. 4. P. 203–213.
356. Parry-Giles Shawn J. *The Rhetorical Presidency, Propaganda, and the Cold War, 1945–1955*. Westport, CT: Greenwood Publishing Group, 2002. 230 p.
357. Parta Eugene R. *Discovering the Hidden Listener: An Assessment of Radio Liberty and Western Broadcasting to the U.S.S.R. during the Cold War*. Palo Alto, CA: Hoover Press, 2007. 144 p.
358. Perlmutter Amos. *FDR & Stalin: A Not So Grand Alliance, 1943–1945*. Columbia: University of Missouri Press, 1993. 331 p.
359. *Political Warfare and Psychological Operations: Rethinking the U.S. Approach* / ed. by Barnett Frank R., Lord Carnes. Washington, D.C.: National Defense University Press, 1989. 242 p.
360. Poole Walter S. *Adapting to Flexible Response, 1960–1968*. Washington, D.C.: Office of the Secretary of Defense, 2013. 467 p.
361. Prados John. *Presidents' Secret Wars: CIA and Pentagon Covert Operations since World War II*. New York: William Morrow, 1986. 480 p.
362. Pirsein Robert William. *The Voice of America: A History of the International Broadcasting Activities of the United States Government, 1940–1962*. New York: Arno Press, 1979. 589 p.
363. Puddington Arch. *Broadcasting Freedom: The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty*. Lexington, KY: University of Kentucky Press, 2000. 408 p.
364. Rabinowitch Eugene. Forewarned – But Not Forearmed. *The Bulletin of the Atomic Scientists*. 1949. P. 273–275, 292. URL: <https://thebulletin.org/sites/default/files/1949%20Clock%20Statement%201.pdf> (accessed 23.05.2019).
365. Reeves R. *President Kennedy: Profile of Power*. London: Simon & Schuster, 1994. 798 p.
366. Risso Linda. Radio Wars: Broadcasting in the Cold War. *Cold War History*. 2013. Vol. 13. P. 145–152. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14682745.2012.757134> (accessed 23.09.2018).

367. Robin R. Th. *The Making of the Cold War Enemy: Culture and Politics in the Military-Intellectual Complex*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001. 277 p.
368. Rose Benjamin R. *Presidentially Mandated Strategic Psychological Warfare Policy Coordination Under Truman and Eisenhower: The Psychological Strategy Board and the Operations Coordinating Board*. Harrisonburg, VA: James Madison University, 1999. 410 p.
369. Saull R. *Rethinking Theory and History in the Cold War: The State Military Power and Social Revolution*. Abingdon, UK and New York: Routledge, 2001. 238 p.
370. Saunders F. S. *The Cultural Cold War: the CIA and the World of Arts and Letters*. New York: The New Press, 2000. 509 p.
371. Saxon Thomas J. *The Evolution of the National Security Council System Under President Nixon*. Ann Arbor, MI: University Microfilms, 1971. 314 p.
372. Scott Lucas. *Campaigns of Truth: The Psychological Strategy Board and American Ideology, 1951–1953*. *The International History Review*. 1996. Vol. 18, № 2. P. 279–302.
373. Shawcross William. *Sideshow: Kissinger, Nixon and the Destruction of Cambodia*. New York: Simon & Schuster, 1979. 467 p.
374. Sheikh Ali T. *Not the Whole Truth: Soviet and Western Media Coverage of the Afghan Conflict*. *Conflict Quarterly*. 1990. Fall. P. 73–92. URL: <https://journals.lib.unb.ca/index.php/JCS/article/download/14919/15988/0> (accessed 26.07.2017).
375. Shultz Richard H. *The Secret War Against Hanoi: Kennedy's and Johnson's Use of Spies, Saboteurs and Covert Warriors in North Vietnam*. New York: Harper Collins Publishers, 1999. 440 p.
376. Smith Bromley K. *Organizational History of the National Security Council during the Kennedy and Johnson Administrations*. Washington, D.C.: National Security Council, 1988. 71 p.
377. Smith Tom W. *The Polls: American Attitudes Toward the Soviet Union and Communism*. *The Public Opinion Quarterly*. 1983. Vol. 47, No. 2. P. 277–292.

378. Smith Tom W. Trends: The Cuban Missile Crisis and U.S. Public Opinion. *The Public Opinion Quarterly*. 2003. Vol. 67, No. 2. P. 265–293. URL: <https://www.jstor.org/stable/3521635> (accessed 19.10.2018).
379. Snyder Alvin. *Warriors of Disinformation: American Propaganda, Soviet Lies, and the Winning of the Cold War*. New York: Arcade, 1995. 321 p.
380. Sproule J. M. Propaganda Studies in American Social Science: The Rise and Fall of the Critical Paradigm. *Quarterly Journal of Speech*. 1987. № 73. P. 60–78.
381. Stevenson Richard W. *The Rise and Fall of Detente: Relaxation of Tension in U.S.-Soviet Relations, 1953–84*. Urbana: University of Illinois Press, 1985. 238 p.
382. Summe Jack, Col. Joint Chiefs of Staff J-39: Presentation on February 3, 2003 at the Pentagon. URL: <https://www.slideserve.com/benito/joint-chiefs-of-staff> (accessed 11.12.2018).
383. The Doomsday Clock: The Timeline of Conflict, Culture, and Change. *The Bulletin of the Atomic Scientists*. URL: <https://thebulletin.org/doomsday-clock/past-statements/> (accessed 23.05.2019).
384. The Survive-All Shelters Sales Kit (1961). *Conelrad Adjacent*. URL: <http://conelrad.blogspot.com/2010/09/mad-men-meet-mad-survive-all-shelter.html> (accessed 02.09.2019).
385. Thier Alexander. Big Tent, Small Tent: The Making of a Constitution in Afghanistan. *Framing the State in Times of Transition: Case Studies in Constitution Making* / ed. by Miller Laurel E. Washington, D.C.: U.S. Institute of Peace Press, 2010. P. 353–562.
386. Thomson Charles A. H. *Overseas Information Service of the United States Government*. Washington, D.C.: The Brookings Institution, 1948. xii, 397 p.
387. Tyson James. *U.S. International Broadcasting and National Security*. New York: Ramapo Press, 1983. 153 p.
388. Ulam Adam. *Dangerous Relations: The Soviet Union in World Politics, 1972–1982*. New York: Oxford University Press, 1983. 325 p.
389. United States Information Agency / Department of History. University of San Diego. URL: <https://rusus.jes.su/s207054760004625-4-1/> (accessed 28.06.2016).

390. United States Information Agency. Fact Sheet. Washington, D.C., 1999. URL: <http://dosfan.lib.uic.edu/usia/usiahome/factshe.html> (accessed 07.12.2018).
391. United States Information Agency. USIA Congressional Budget Justification, Fiscal Year 1999. Washington, D.C., 1999. 35 p.
392. U.S. National Security Reform: Reassessing the National Security Act of 1947 / ed. by Demarest Heidi, Borghard Erica. New York: Taylor&Francis, 2018. 212 p.
393. Von Eschen P. M. Satchmo Blows Up the World: Jazz Ambassadors Play the Cold War. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004. 329 p.
394. Weart Spencer R. Nuclear Fear: A History of Images. Harvard University Press, 1988. 535 p.
395. Weldes Jutta. Constructing National Interests: The United States and the Cuban Missile Crisis. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999. 316 p.
396. Westad O. Introduction: Reviewing the Cold War. *Reviewing the Cold War: Approaches, Interpretations, Theory* / ed. by O. A. Westad. Abingdon, UK and New York: Routledge, 2000. P. 2–9.
397. White M. The Cuban Missile Crisis. London: Palgrave Macmillan UK, 1996. 291 p.
398. Williams William Appleman. The Tragedy of American Diplomacy. New York: The World Publishing Company, 1959. 334 p.
399. Willis D. K. Klass: How the Russians Really Lived. New York: St. Martens Press, 1985. 485 p.
400. Wilson Richard L. American Political Leaders. New York: Infobase Publishing, 2014. 465 p.
401. Winkler Allan M. The Politics of Propaganda: The Office of War Information, 1942–1945, New Haven: Yale University Press, 1978. 648 p.
402. Zawitoski Jean M. Revisionist Historians Cold War Views. *Towson University Journal of International Affairs*. 1977. Vol. XI, No. 2. URL: <https://wp.towson.edu/iajournal/journal-issues/issues-between-1970-1979/spring-1977/revisionist-historians-cold-war-views/> (accessed 09.08.2016).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Статті в наукових фахових виданнях України й іноземних держав та
виданнях, що включені до міжнародних науково-метричних баз:

Статті в іноземних виданнях:

1. Беспєка В. Ю. Пропаганда США в період Холодної війни: Трансформація образу ворога СРСР (американський погляд). *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*. 2019. №12(52) part 7. С. 23–31. (Входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (Польща)).

Статті у наукових фахових виданнях України, які входять
до міжнародних наукометричних баз даних:

1. Куцька О. М., Беспєка В. Ю. Авіакатастрофи «боїнгів» 1983 та 2014 років: аналогії російської пропаганди. *Гілея: науковий вісник*: зб. наукових праць. 2017. Вип. 116 (1). С. 103-107. (Входить до Google Scholar; Index Copernicus (Польща); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (Індія), особисто авторів належить 40 %).

2. Беспєка В. Ю. Американська історіографія «холодної війни» (1945–1991 рр.): ортодоксальна та ревізіоністська школи. *Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки*. 2018. №1. С.86–94. (Входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (Польща)).

3. Беспєка В. Ю. Origin of American early propaganda apparatus «Cold War» (1945-1947) (англ. мовою). *Військово-науковий вісник*. 2019. № 31. С. 140–150. (Входить до міжнародної наукометричної бази Bielefeld Academic Search Engine (BASE) (Німеччина), Ulrich's Periodicals Directory (США))

4. Беспєка В. Ю. USA propaganda in Cold War period: formation of the image of enemy in face of the USSR (american view) (англ. мовою). *Аналітично-інформаційний журнал «Схід»*. 2019. №6 (164). С. 44–53. (Входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (Польща), РІНЦ (Росія)).

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Беспєка В. Ю. Аналогії в американо-російському інформаційному протиборстві в роки «холодних війн» ХХ та ХХІ століть. *Історичний вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки. Серія Історичні науки*. 2017. № 4 (353). С. 103–108.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

1. Куцька О. М. Беспєка В. Ю. Авіакатастрофи «боїнгів» 1983 та 2014 років: аналогії російської пропаганди. *Протидія проявам тероризму, сепаратизму, екстремізму*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 28 жовт. 2016 р. Дніпро, 2016. С. 314–317.

2. Беспєка В. Ю. Аналогії в американо-російському інформаційному протиборстві в роки «холодних війн» ХХ та ХХІ століть. *Достовірність історичних досліджень – Нові ідеї в філософії*: зб. тез-доповідей ІV Міжнар. наук. конф., 6 квіт. 2017. Анкара, 2017. С. 5–8.

3. Беспєка В. Ю. Пропагандистське протиборство США та СРСР під час війни в Афганістані 1979–1989 рр. *Людина і техніка у визначних битвах світових воєн ХХ століття*: зб. тез-доповідей Міжнар. наук. конф., 15-17 черв. 2017. Львів, 2017. С. 60–61.

4. Беспєка В. Ю. Американська історіографія «холодної війни»: ортодоксальна школа (1945–1991 рр.). *Перспективи розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ*: зб. тез доповідей Міжнар. наук.-техн. конф., 17-18 трав. 2018. Львів, 2018. С. 335–336.

5. Беспєка В. Ю. Американські погляди на періодизацію «холодної війни», як підґрунтя для моделювання сучасних загроз національній безпеці України. *Виклики політики безпеки: історія і сучасність*: зб. тез доповідей Міжнар. наук. конф., 18-19 жовт. 2018. Львів, 2018. С. 185–187.

6. Беспєка В. Ю. Американська історіографія «холодної війни»: ревізійністська школа (1945–1991 рр.). *Воєнно-історична робота у Військово-Морських Силах Збройних Сил України. Проблемні питання та шляхи їх*

вирішення: матеріали Наук.-практ. конф., 24-25 жовт. 2018. Одеса, 2018. С. 143–145.

7. Бєспєка В. Ю. Origin of American Early Propaganda Apparatus Cold War (1945–1947). *Актуальні проблеми історії і філософії у дослідженнях молодих учених*: зб. тез Конф. молодих учених, 17 трав. 2018. Київ, 2018. С. 10–14.

8. Бєспєка В. Ю. Мілітаризація американського пропагандистського апарату (1947–1953 рр.). *Холодна війна та проблеми європейської безпеки: історія та сучасність*: Всеукр. наук.-практ. конф., 21 бер. 2019. Київ, 2019. С. 19–24.

9. Бєспєка В. Ю. USIA – як заключний етап формування американського пропагандистського апарату (1953–1999 рр.). *Людина і техніка у визначних битвах світових воєн ХХ століття*: зб. тез-доповідей Міжнар. наук. конф., 25-26 черв. 2019. Львів, 2019. С. 46–49.

10. Бєспєка В. Ю. Формування США образу ворога СРСР в період Холодної війни, як підґрунтя для пошуку вирішення проблем інформаційної безпеки України сьогодні. *Забезпечення інформаційної безпеки держави у воєнній сфері: проблеми та шляхи їх вирішення*: матеріали Наук.-практ. конф., 27 лист. 2019. Київ, 2019. С.19–23.

Органи пропаганди США (1945-1961 рр.)

Рис. Б 1 Організаційна структура органів пропаганди США (1945 – 1953 рр.)

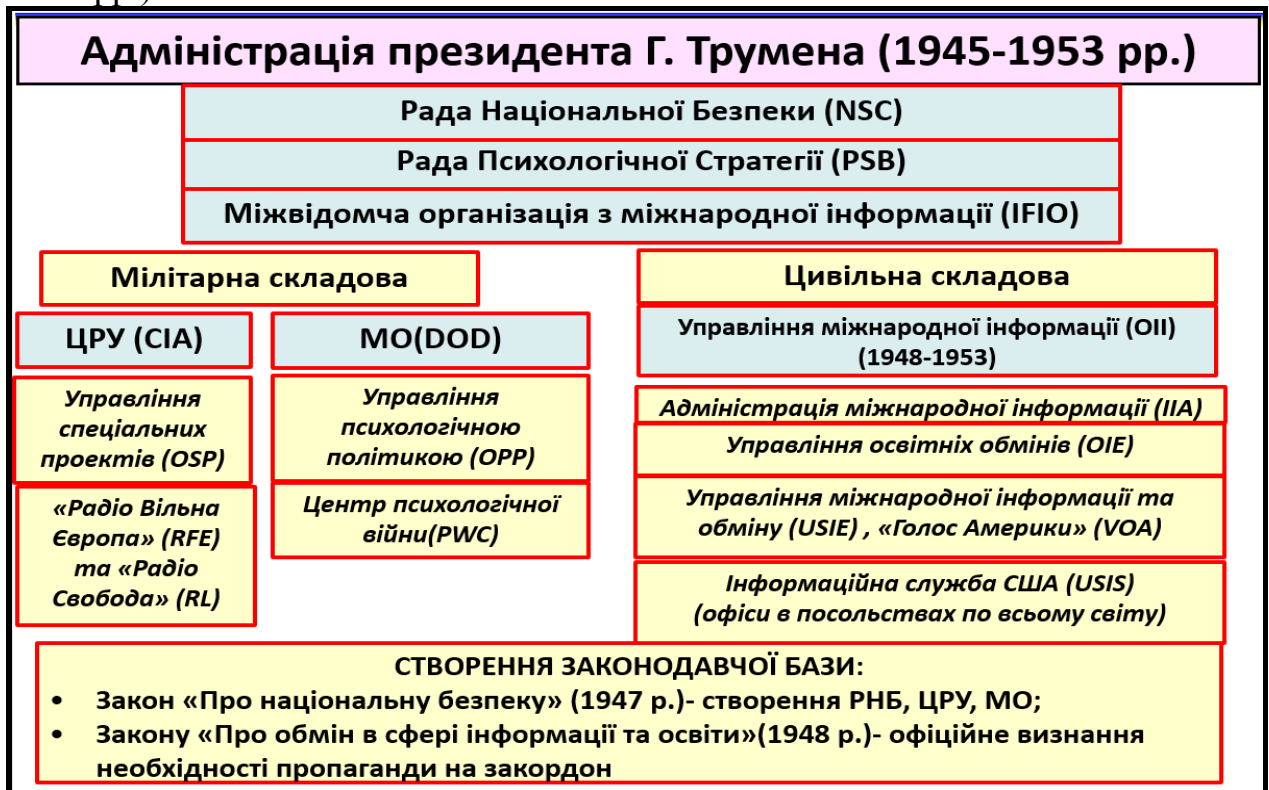

Рис. Б 2 Організаційна структура органів пропаганди США(1953 – 1961 рр.)

Джерело: Таблиці складені автором на основі матеріалів 2 розділу

Додаток В

Американська національна виставка в Москві (1959 р.)

Рис. В 1 Віце-президент США Р. Ніксон, під час «кухонних дебатів» звертається до М. Хрущова: «Дайте людям можливість самим обирати, який будинок, який суп вони хочуть та які ідеї підтримують».

Джерело: Miller Jacob. 20 Photographs from the 1959 Cold War Kitchen Debate. *History Collection*: website. URL: <https://historycollection.com/20-photographs-1959-cold-war-kitchen-debate/> (accessed 27.08.2017).

Рис. В 2 Натовп радянських громадян біля золотого геодезичного купола Бакмінстера Фуллера.

Джерело: Hecht Charlotte. The Aesthetics of Propaganda: Modern Design at the 1959 American National Exhibition in Moscow. *Semantic Scholar*: website. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/The-Aesthetics-of-Propaganda%3A-Modern-Design-at-the-Hecht/5e6c5c3281fc68b4f2168f2821af393a1fbcdb4b/figure/> (accessed 27.08.2017).

Додаток Г

Ефективність пропаганди США в основних локальних війнах та збройних конфліктах Холодної війни

ЧИННИКИ, ЯКІ ВПЛИВАЛИ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОПАГАНДИ США В ОСНОВНИХ ЛОКАЛЬНИХ КОНФЛІКТАХ	КОРЕЯ	В'ЄТНАМ	АФГАНІСТАН				
Роль та статус СРСР у конфлікті (явний / прихований агресор)	+	-	+				
Політична підтримка дій США на міжнародній арені	+	-	+/-				
Суспільна підтримка американцями на внутрішній арені	+/-	-	+				
Ефективність роботи органів пропаганди МО	+/-	+/-	+				
Ефективність роботи USIA та ЦРУ	+	+/-	+				
Взаєморозуміння та координація всіх інформаційних структур (Інформаційне агентство, ЦРУ, МО)	-	+/-	+/-				
Сумісність вектору пропаганди поглядами та політичним курсом тогочасних президентів США	+/-	+/-	+				
	КОРЕЯ	В'ЄТНАМ	АФГАНІСТАН				
Чинники, які сприяли	4,5	2	2	5	7	0,5	Чинники, які негативно впливали
Чинники, які сприяли	2,25			0,4		14	
Чинники, які негативно впливали	}						
	Індекс ефективності пропаганди США						

Джерело: Таблиця складена автором на основі матеріалів 4 розділу

**Президент Г. Трумен виступає з палуби катера берегової охорони
«Кур'єр» – плавучого радіопередавача «Голосу Америки».**

Промова Президента Трумена про Радянський Союз і комунізм транслиювалася VOA 45 мовами (4 березня 1952 року).

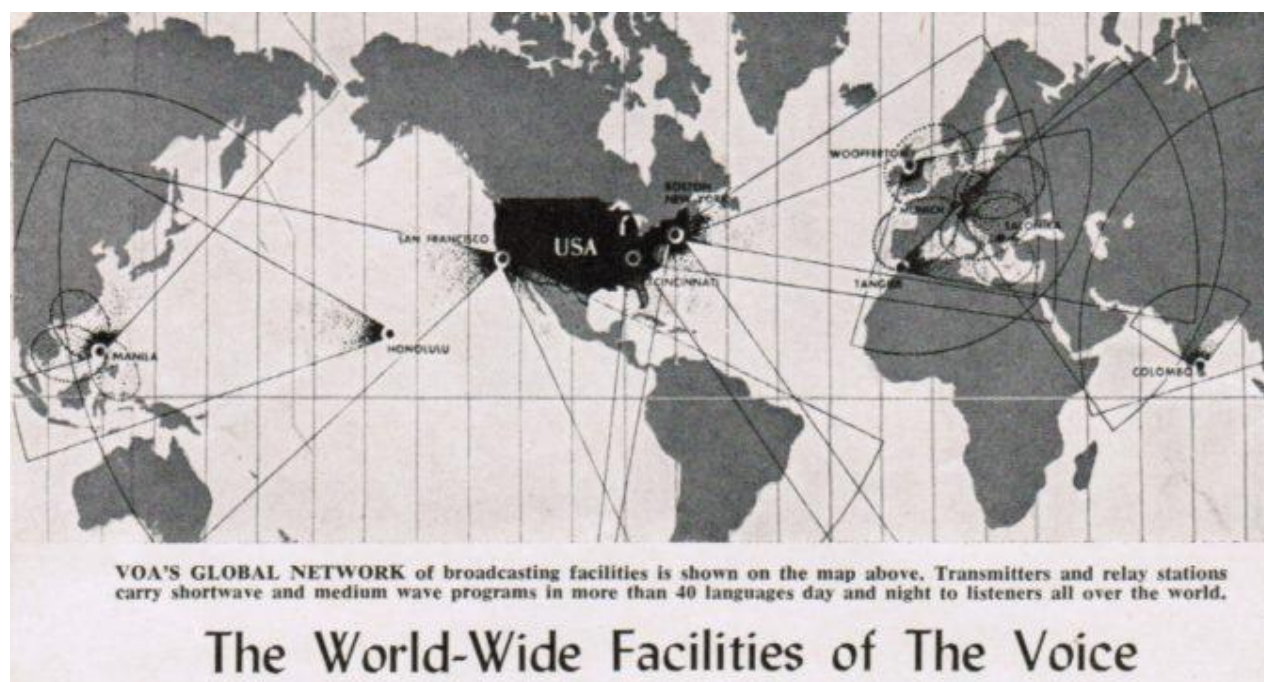
Джерело: President Truman Speaking Aboard the Courier. *Harry S. Truman Presidential Library and Museum*: website. URL: <https://www.trumanlibrary.gov/photograph-records/73-3753> (accessed 27.08.2017).

Рис. Е. 1 Розклад радіопередач російської служби Голосу Америка (1953 р.)

RUSSIAN • ПЕРЕДАЧИ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ			
Время	На Нью-Йорка на волнах:	Одновременная трансляция и повторные передачи на волнах:	Программа:
0000-0030	19, 16, 13 м.	49, 25, 19 м.	Сводка новостей дня, календарь исторических событий, обзор печати, политические комментарии, сообщения Вашингтонского корреспондента ГСША, экономический обзор, комментарии на литературные и культурно-художественные темы.
0115-0145		19, 16 м.	
0315-0345		25, 19, 16 м.	
0415-0445	25, 19, 16 м.	19, 16 м.	
0515-0545		25, 19, 16 м.	
0615-0645	49, 31 м.	25, 19, 16 м.	
0900-0930	49, 31 м.	49, 31, 25, 19 м.	
1415-1445	49, 31 м.	49, 31, 25 м.	

Время передач по Гринвичу. Дальневосточное время на десять часов впереди гринвичского. Программы, а также длина волн, могут быть изменены. Важнейшие изменения заранее объявляются по радио.

Рис. Е. 2 Мережа радіостанцій Голосу Америки з радіусом досяжності (1953 р.)

Джерело: This Day In History: 1953-01-06. *Cold War Radio Museum*: website. URL: <https://www.coldwarradiomuseum.com/this-day-in-history/01-06-1953/#return-note-4710-1> (accessed 28.08.2017).

М. Горбачов на обкладинках журналу «Time», в статусі «Людини року» (праворуч) і «Людини десятиліття» (ліворуч).

Джерело: Mikhail Gorbachev. *TIME Magazine*: website. URL: <https://poy.time.com/2012/12/19/two-time-persons-of-the-year/slide/mikhail-gorbachev/> (accessed 11.02.2018).

Додаток И

На сторінках журналу «New York Daily News» було розміщено центральну карту СРСР, що ілюструвала зростання територій, які перейшли під радянський контроль в Європі та частинах Азії. Назва статті відображала зміст – «Ведмідь росте і росте» (6 січня 1946 року).

Джерело: The Cold War. *The History of Media Use for Propaganda Purposes*: website. URL: <https://manspropaganda.wordpress.com/the-cold-war/> (accessed 12.02.2018).

Додаток К

Рис. К 1 Президент Г. Трумен (сидить) підписує законопроект Сміта-Мундта. За президентом Труменом стоять (зліва направо): Сенатор Х. Сміт; У. Лемон з Фонду всесвітнього радіомовлення; Х. Сержант, з міждеп. комітету з наукового і культурного співробітництва Держдепартаменту; конгресмен К. Мундт; і заступник держсекретаря Р. Ловетт (27 січня 1948 р.).

Джерело: Harry S. Truman signing Mundt-Smith Bill. *Harry S. Truman Presidential Library and Museum*: website. URL: <https://www.trumanlibrary.gov/photograph-records/59-1412> (accessed 16.02.2018).

Рис. К 2 Президент Д. Ейзенхауер зі своїм близьким другом та спеціальним радником з питань психологічної війни К. Джексоном (1953 р.)

Джерело: Hixson Walter. *Parting the Curtain: Propaganda, Culture, and the Cold War, 1945-1961*. New York: St. Martin's Griffin, 1998. P. 58.

Афіша фільму режисера У. Велмана «Залізна завіса» (1948 р.)

Джерело: The Iron Curtain (1948). IMDb: website. URL: <https://www.imdb.com/title/tt0040478/> (accessed 16.02.2018).

**Радіоведучий В. Коновер бере інтерв'ю у джазового музиканта
Л. Армстронга (13 липня 1956 р.)**

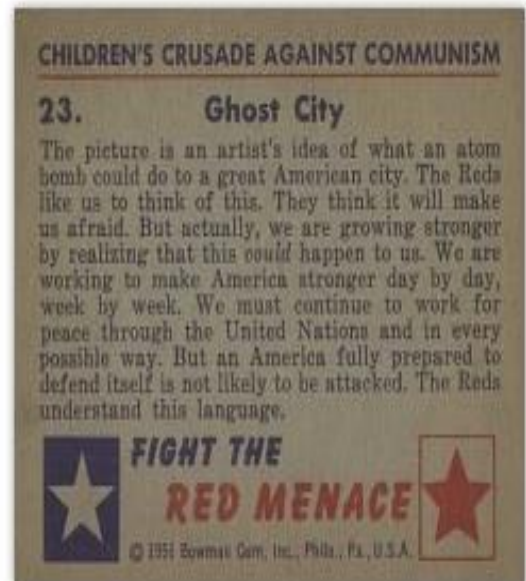
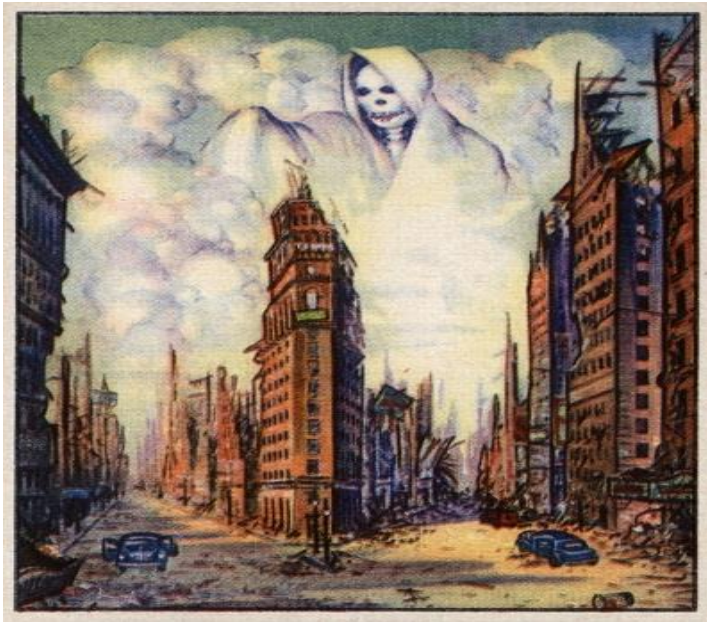
Фото з підписами обох для хорватського музиканта Міленька Прохаська.
В студії «Голосу Америки» у Вашингтоні, програма «Музика США».

Джерело: Willis Conover Interviewing Louis Armstrong for VOA Program Music, U.S.A. *Cold War Radio Museum*: website. URL: <https://www.coldwarradiomuseum.com/willis-conover-interviewing-louis-armstrong-for-voa-program-music-usa/> (accessed 19.02.2018).

**Колекційні картки «Червона загроза» (Red Menace), випущені в США
фірмою «Bowman Gum Company» (1951 р.)**

Всього 48 карток, що мали підзаголовок «Дитячий хрестовий похід проти комунізму», розповідають дітям про небезпеку комунізму а також про те, як США ведуть з ним боротьбу.

Джерело: The Cold War. *The History of Media Use for Propaganda Purposes*: website. URL: <https://manspropaganda.wordpress.com/the-cold-war/> (accessed 12.02.2018).

М. Хрущов на обкладинках журналу «TIME» (1955–1962 рр.)

Джерело: Khrushchev Covers. *TIME Magazine*: website. URL: <https://time.com/search/?q=Khrushchev%20cover> (accessed 11.02.2018).

**Реорганізаційний план №8, що регламентував створення Інформаційного
агенства США (USIA)**

REORGANIZATION PLAN NO. 8 OF 1953

1. Prepared by the President and transmitted to the Senate and the House of Representatives in Congress assembled, June 1, 1953, pursuant to the provisions of the Reorganization Act of 1949, approved June 20, 1949, as amended.

UNITED STATES INFORMATION AGENCY

SECTION 1. *Establishment of agency.*—(a) There is hereby established a new agency which shall be known as the United States Information Agency, hereinafter referred to as the Agency.

(b) There shall be at the head of the Agency a Director of the United States Information Agency, hereinafter referred to as the Director. The Director shall be appointed by the President by and with the advice and consent of the Senate and shall receive compensation at the rate of \$17,500 a year. The Secretary of State shall advise with the President concerning the appointment and tenure of the Director.

(c) There shall be in the Agency a Deputy Director of the United States Information Agency, who shall be appointed by the President by and with the advice and consent of the Senate, and who shall receive compensation at the rate of \$16,000 a year. The Deputy Director shall perform such functions as the Director shall from time to time designate, and shall act as Director during the absence or disability of the Director or in the event of a vacancy in the office of the Director.

(d) There are hereby established in the Agency so many new offices, not in excess of fifteen existing at any one time, and with such title or titles, as the Director shall from time to time determine. Appointment thereto shall be under the classified civil service and the compensation thereof shall be fixed from time to time pursuant to the classification laws, as now or hereafter amended, except that the compensation may be fixed without regard to the numerical limitations on positions set forth in section 505 of the Classification Act of 1949, as amended (5 U.S.C. 1105).

SEC. 2. *Transfer of functions.*—(a) Subject to subsection (c) of this section, there are hereby transferred to the Director, (1) the functions vested in the Secretary of State by Title V of the United States

Information and Educational Exchange Act of 1948, as amended, and so much of functions with respect to the interchange of books and periodicals and aid to libraries and community centers under sections 202 and 203 of the said Act as is an integral part of information programs under that Act, together with so much of the functions vested in the Secretary of State by other provisions of the said Act as is incidental to or is necessary for the performance of the functions under Title V and sections 202 and 203 transferred by this section, and (2) functions of the Secretary of State with respect to information programs relating to Germany and Austria.

(b) Exclusive of so much thereof as is an integral part of economic or technical assistance programs, without regard to any inconsistent provision of Reorganization Plan No. 7 of 1953, and subject to subsection (c) of this section, functions with respect to foreign information programs vested by the Mutual Security Act of 1951, as amended, in the Director for Mutual Security provided for in section 501 of the said Act are hereby transferred to the Director.

(c) (1) The Secretary of State shall direct the policy and control the content of a program, for use abroad, on official United States positions, including interpretations of current events, identified as official positions by an exclusive descriptive label.

(2) The Secretary of State shall continue to provide to the Director on a current basis full guidance concerning the foreign policy of the United States.

(3) Nothing herein shall affect the functions of the Secretary of State with respect to conducting negotiations with other governments.

(d) To the extent the President deems it necessary in order to carry out the functions transferred by the foregoing provisions of this section, he may authorize the Director to exercise, in relation to the respective functions so transferred, any authority or part thereof available by law, including appropriation acts, to the Secretary of State, the Director for Mutual Security, or the Director of the Foreign Operations Administration, in respect of the said transferred functions.

SEC. 3. *Performance of transferred functions.*—(a) The Director may from time to time make such provisions as he shall deem appropriate authorizing the performance of any function of the Director by any other officer, or by any employee or organizational entity, of the Agency.

(b) Representatives of the United States carrying out the functions transferred by section 2 hereof in each foreign country shall be subject to such procedures as the President may prescribe to assure coordination among such representatives in each country under the leadership of the Chief of the United States Diplomatic Mission.

SEC. 4. *Incidental transfers.*—(a) So much of the personnel, property, records, and unexpended balances of appropriations, allocations, and other funds, employed, used, held, available, or to be made available in connection with the functions transferred or vested by this reorganization plan as the Director of the Bureau of the Budget shall determine shall be transferred to the Agency at such time or times as he shall direct.

(b) Such further measures and dispositions as the Director of the Bureau of the Budget shall deem to be necessary in order to effectuate

REORGANIZATION PLANS OF 1953

[67 STAT.]

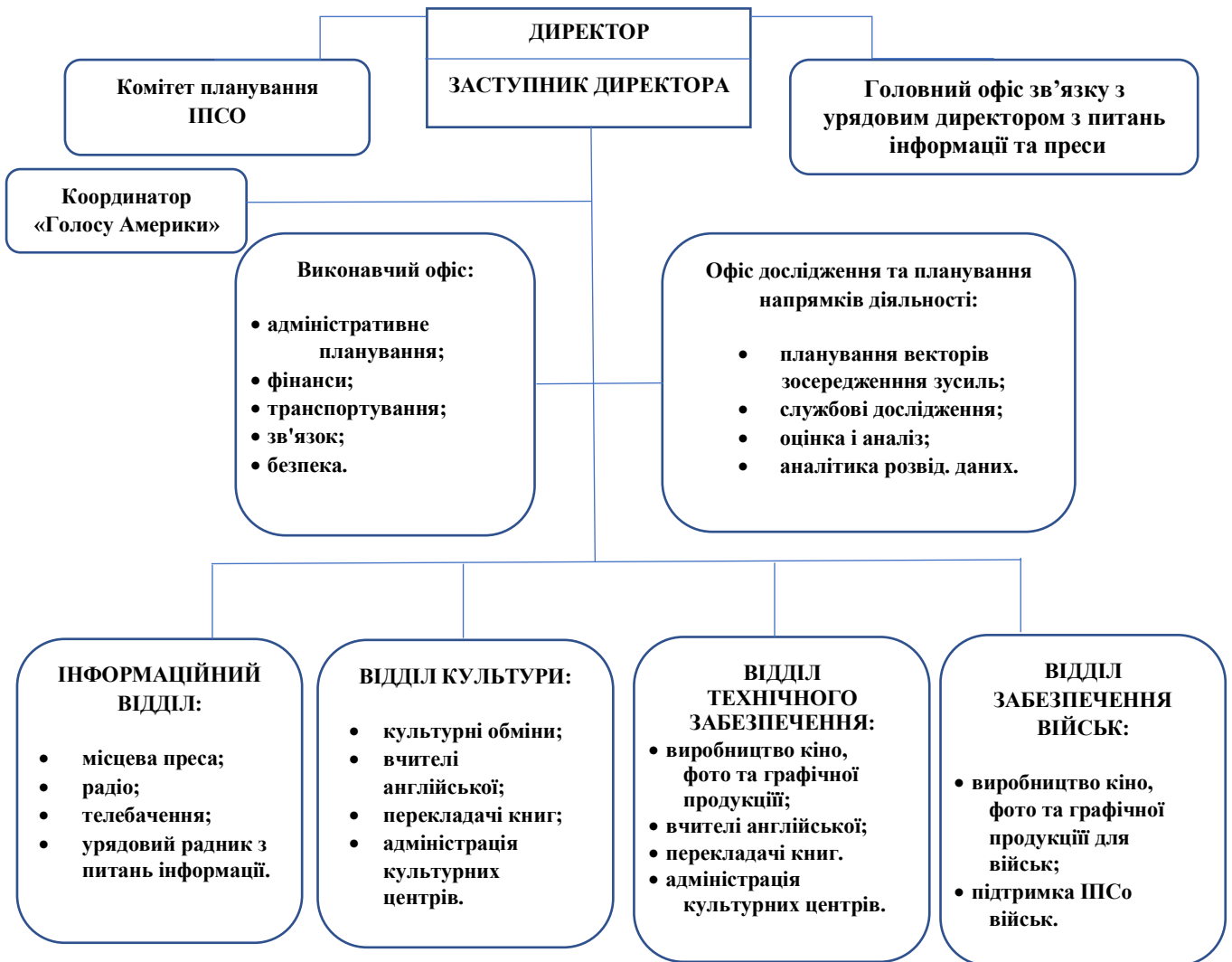
the transfers provided for in subsection (a) of this section shall be carried out in such manner as he shall direct and by such agencies as he shall designate.

SEC. 5. *Interim provisions.*—Pending the initial appointment under section 1 of this reorganization plan of the Director and Deputy Director, respectively, therein provided for, their functions shall be performed temporarily, but not for a period in excess of 60 days, by such officers of the Department of State or the Mutual Security Agency as the President shall designate.

Джерело: Reorganization Plan No. 8 of 1953. *Central Intelligence Agency Archive*: website. URL: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP58-00597R000100070112-8.pdf> (accessed 19.02.2018).

Додаток С

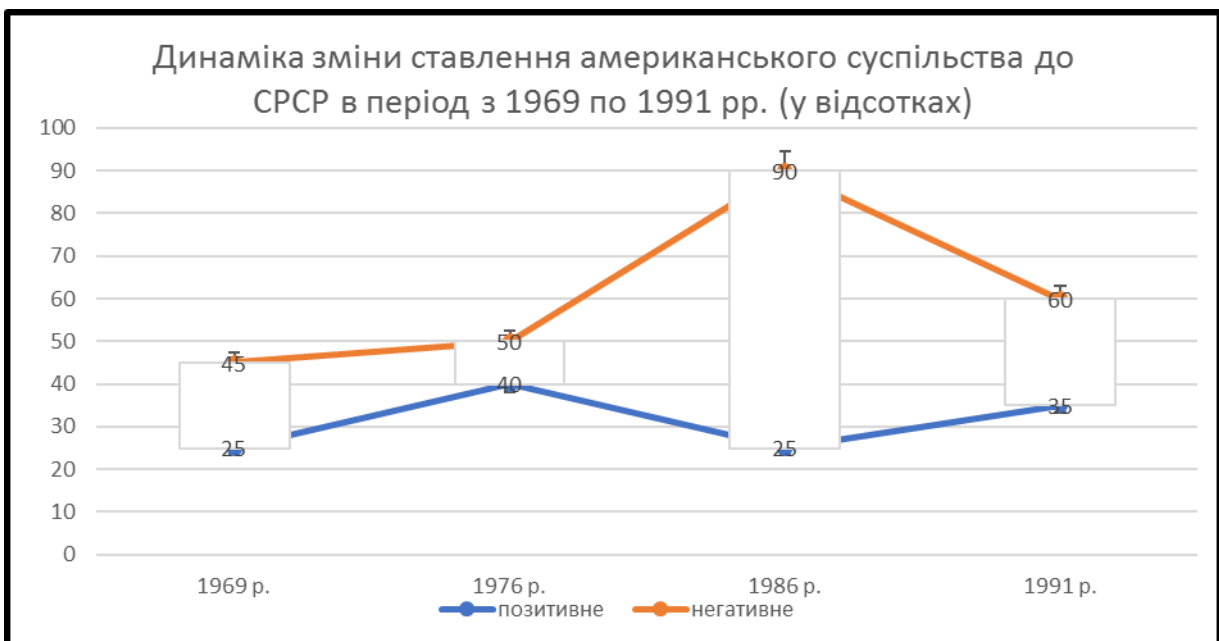
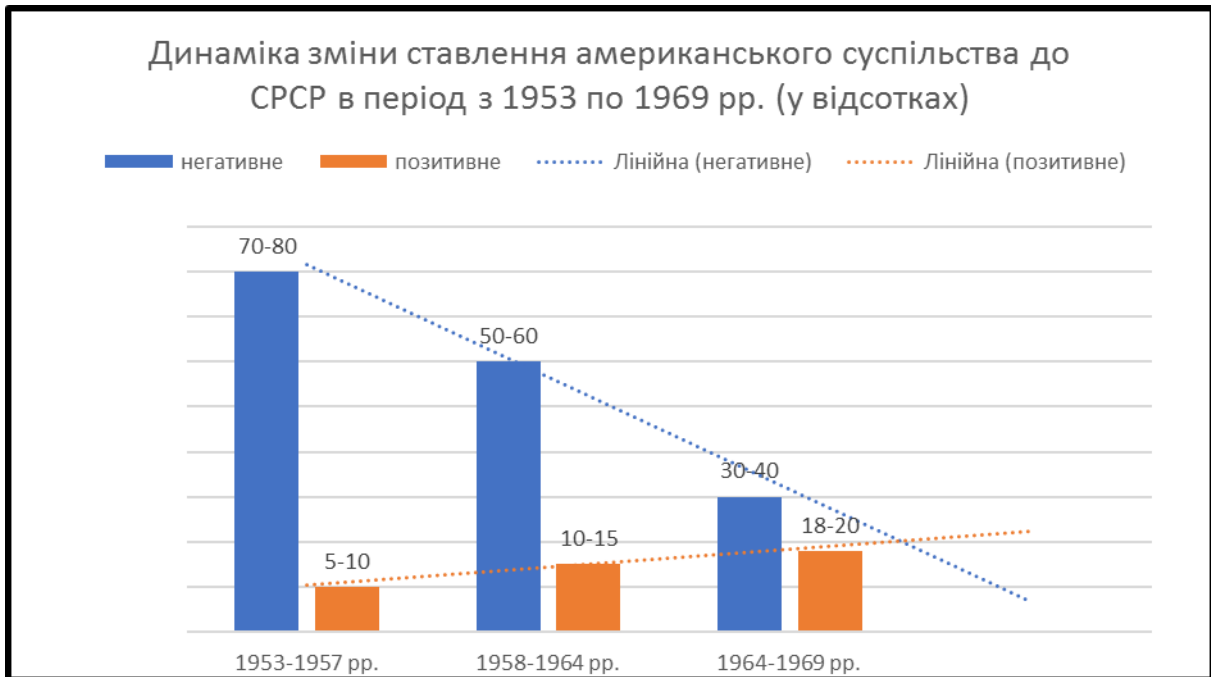
Організаційно-штатна структура Спільного управління з громадських питань (JUSPAO) США в ході війни у В'єтнамі

Джерело: Таблиця складена автором. Матеріали почерпнуто з Vietnam War United States Psychological Operations Guide. 27.04.1968. Washington, D.C.: United States Government Printing Office, 1968. P. 15.

Додаток Т

Трансформація сприйняття американським суспільством СРСР в період з 1953 – 1991 рр.

Джерело: Таблиці складені автором. Дані почерпнуто з: HIST 4800: U.S. Foreign Policy Since 1945 & HIST 4390: United States and the World: The Cold War Era: Secondary Sources. *Bowling Green State University Libraries*: website. URL: <https://libguides.bgsu.edu/c.php?g=227460&p=1507218>

Акти впровадження результатів дисертаційного дослідження

ЗАТВЕРДЖУЮ
ТВО заступника начальника академії з
навчальної роботи-начальника відділу
підполковник А. БОЯРСЬКИЙ
« 6 » _____ 2020 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження **Беспеки В.Ю.**
на тему: «Пропаганда США на СРСР в період Холодної війни (1946 – 1991
рр.): американський погляд» у навчальний процес
Військової академії (м. Одеса)

Ми, що нижче підписалися, склали цей акт у тому, що результати дисертаційного дослідження «Пропаганда США на СРСР в період Холодної війни (1946 – 1991 рр.): американський погляд» впроваджені у навчальний процес на кафедрі тактики та загальновійськових дисциплін використовуються при вивченні навчальної дисципліни «Історія війн і воєнного мистецтва (Тема №3: «Розвиток воєнного мистецтва у війнах і збройних конфліктах другої половини ХХ століття»).

Голова комісії

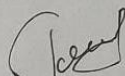
Начальник кафедри тактики та
загальновійськових дисциплін
кандидат військових наук,
полковник

Ю. ЛІСНІЧЕНКО

Члени комісії

Доцент кафедри гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
кандидат історичних наук,
підполковник

В. ГЛУШУК

Доцент кафедри тактики та
загальновійськових дисциплін
кандидат історичних наук,
працівник ЗСУ

Б. МУНТЯН

« 6 » _____ 08 _____ 2020 р.

Продовження додатку У

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Національної академії
сухопутних військ з навчальної роботи

полковник

О. КРАСЮК

2020 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Бєспєки В.Ю. на тему: «Пропаганда США на СРСР в період Холодної війни (1946 – 1991 рр.): американський погляд» у навчальний процес Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Ми, що нижче підписалися, склали цей акт у тому, що результати дисертаційного дослідження «Пропаганда США на СРСР в період Холодної війни (1946 – 1991 рр.): американський погляд» впроваджені у навчальний процес на кафедрі тактики факультету бойового застосування військ і використовуються при вивченні навчальної дисципліни «Історія війн і воєнного мистецтва (Тема №3: «Розвиток воєнного мистецтва у війнах і збройних конфліктах другої половини ХХ століття»).

Голова комісії

Начальник кафедри тактики
кандидат військових наук, полковник

В. ОЖАРЄВСЬКИЙ

Члени комісії

Професор кафедри тактики,
доктор історичних наук, підполковник

О. КУЦЬКА

Викладач кафедри тактики,
кандидат історичних наук

Е. КАЗАН

« 3 » 08 2020 р.